

Olika men ändå lika

Om invandrarungdomar i det
mångkulturella Sverige

SOU^{1991:60}

Betänkande av ungdomskommittén

Statens offentliga utredningar
1991:60
Civildepartementet

Olika men ändå lika

Om invandrarungdomar i det
mångkulturella Sverige

Betänkande av ungdomskommittén
Stockholm 1991

SOU och Ds kan köpas från Allmänna Förlaget, som också på uppdrag av regeringskansliets förvaltningskontor ombesörjer remissutsändningar av dessa publikationer.

Adress: Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
tel 08/739 96 30
Telefax: 08/739 95 48

Fotografier från Mira:
Mikael Andersson s 4
Ann Christine Eek s 150
Ann Eriksson s 138, 192
Neil Goldstein s 8
Peter Kjellerås s 96, 108
Denny Lorentzen s 181
Maud Nycander s 4
Tommy Olofsson s 182
Lars Säfström s 20, 39, 40, 134, 204

ISBN 91-38-10831-3
ISSN 0375-250X

Graphic Systems AB, Göteborg 1991

Till statsrådet Wallström

Genom beslut den 5 oktober 1989 bemyndigade regeringen ungdomsminister Margot Wallström att tillkalla en kommitté för att utreda hur demokrati, delaktighet och jämlikhet för ungdomar kan stärkas samt hur svenska ungdomars möjligheter att delta i det internationella ungdomsutbytet kan förbättras.

Med stöd av bemyndigandet förordnades den 23 maj 1990 som ordförande förbundssekreteraren Leif Linde. Som ledamöter förordnades den 5 oktober 1989 projektledaren Lena Ag, riksdagsledamoten Ylva Johansson, journalisten Helle Klein, politiske sekreteraren Jörgen Rundgren, studeranden Mats Sahlin, ungdomskonsulenten Roger Ticoalu, ungdomssekreteraren Mustafa Tümtürk, samt politiske sekreteraren Marie Wilén.

Som experter förordnades den 29 mars 1990 utredningssekreteraren Erling Bjurström, avdelningschefen Lena Häll-Eriksson och direktören Monika Wikman samt den 13 mars 1991 sekreteraren Ulla Bystedt som sakkunnig.

En referensgrupp med invandrar- och flyktingungdomar har knytits till kommittén. Ledamöterna studeranden Nadja Banno, kartteknikern Atsuko Carlsson, Folkets hus-föreståndaren Juan Fonseca, studeranden Tess Kidane, arbetsledaren Satu Leskinen, studeranden Alexandra Pascalidou och studeranden Bekir Uzunel förordnades den 6 april 1990. Kommittéledamoten Mustafa Tümtürk har fungerat som ordförande i referensgruppen.

Till sekreterare åt kommittén förordnades den 20 november 1989 avdelningsdirektören Maicen Ekman samt den 23 november 1989 verksamhetschefen Rolf Josefsson. I sekretariatets arbete har även assistenten Anita Skogsberg deltagit.

Vi har antagit namnet ungdomskommittén och avlämnade vårt första betänkande (SOU 1990:42) Internationellt ungdomsutbyte den 21 maj 1990 och vårt andra betänkande (SOU 1991:12) Ungdom och makt den 29 januari 1991.

Kommittén får härmed överlämna sitt sista betänkande, (SOU 1991:60) Olika men ändå lika – Om invandrarungdomar i det mångkulturella Sverige.

I detta betänkande har sociologen Erling Bjurström anlitats för en kunskaps-sammanställning om den forskning som gjorts om invandrar- och flyktingungdomar. Vidare har Institutet för Sociala studier anlitats för en studie om ungdomar, könsroller och sexualitet.

Reservationer och särskilda yttranden har lämnats av ledamöterna Johansson, Rundgren, Sahlin och Wilén.

Stockholm i augusti 1991

Leif Linde

Lena Ag

Jörgen Rundgren

Mustafa Tümtürk

Ylva Johansson

Mats Sahlin

Marie Wilén

Helle Klein

Roger Ticoalu

/Maicen Ekman

Rolf Josefsson

Innehåll

Kap 1 Direktiv och utgångspunkter	9
1.1 Ungdomar som resurs	9
1.2 Ungdom och makt	10
1.3 Klass- och könsperspektiv	11
1.4 Integration och identitet i ett generationsperspektiv	11
1.5 FN-konventionen om barns och ungdomars rättigheter	12
1.6 Vad är etnisk diskriminering?	13
1.7 Direkt och indirekt diskriminering	15
1.8 Positiv särbehandling	15
1.9 Uppläggning av arbetet och betänkandets innehåll	16
 Kap 2 Vem är invandrare?	 21
2.1 Invandrarungdom och andra generationens invandrare	21
2.2 Hur många invandrare finns då i Sverige?	23
2.3 Unga invandrare	24
2.4 Varför kommer de hit?	26
2.5 Från utvandringsland till invandringsland	27
2.6 Återvandring	30
2.7 Assimilations- och integrationsprocessen	30
2.8 Attityder till invandrare – Främlingsfientlighet/rasism	31
 Kap 3 Det mångkulturella samhället	 41
3.1 Vad menas med "det mångkulturella samhället"?	42
3.2 Invandrarproblem eller strukturproblem?	45
3.3 Integration och identitet	46
3.4 Strategier i multietniska miljöer	50
3.5 Familjens betydelse	55
3.6 Könsroller och sexualitet	56
3.7 Klassbakgrundens betydelse	59
3.8 Politik och samhällssyn	60
3.9 Sociala problem	68
3.10 Brottslighet	73
3.11 Drogproblem	78
 Kap 4 Arbete	 79
4.1 Ungdomar mer utsatta	80
4.2 Vilka regler finns mot etnisk diskriminering i arbetslivet? ..	83
4.3 Arbetsmarknadspolitiska åtgärder mot arbetslöshet	84

4.4	Invandrarna missgynnade på arbetsmarknaden	85
4.5	Invandrarnas förvärvsintensitet minskar	86
4.6	Ungdomar med utländskt medborgarskap dubbelt utsatta ...	88
4.7	Orsaker till förhöjd arbetslöshet bland utländska medborgare	89
4.8	Högre arbetslöshet även bland andra generationens invandrarungdomar	90
4.9	Utländsk utbildning och yrkeserfarenhet	92
4.10	Flyktingars möjligheter till arbete	94
4.11	Konflikterna växer när arbetsmarknaden krymper	95

Kap 5 Boende	97
5.1 Ett jämlikt och integrerat boende?	97
5.2 Invandrare mer trångbodda och bor oftare i hyreshus	99
5.3 Invandrarungdomars syn på sitt boende	101
5.4 Miljonprogramområdenas hyresgäster missnöjda	102
5.5 Kulturell mångfald i miljonprogramområdena	103
5.6 Bostäder åt flyktingar	104
5.7 Information om bostadsmarknaden och reglerna i boendet ...	105
5.8 Invandrarungdomar missgynnas på bostadsmarknaden	105

Kap 6 Språk och utbildning	109
6.1 Språk	109
6.1.1 Blir tredje generationens invandrare enspråkiga?	109
6.1.2 "Rinkebyska"	111
6.2 Jämlikhet i utbildningen?	113
6.2.1 Interkulturellt synsätt ska prägla skolan	116
6.2.2 Hemspråksundervisningen i ungdomsskolan	116
6.2.3 Svenska som andraspråk i grundskolan och gymnasieskolan	123
6.2.4 Elever med ofullständig skolgång	124
6.2.5 Ny grundläggande vuxenutbildning	127
6.2.6 Invandrarelever på gymnasienivå	128
6.2.7 Främjas aktiv tvåspråkighet i ungdomsskolan?	132
6.2.8 Internationella studier om invandrarungdomars studie- och yrkesval	132
6.2.9 Forskningen behöver utvecklas	133

Kap 7 Fritid och föreningsliv	135
7.1 Fritidsvanor bland invandrarungdomar	135
7.2 Deltar de mindre i föreningslivet?	136
7.3 Deltar de mindre i fritidsutbudet och är de mindre delaktiga?	138
7.4 Delaktighet i invandrarföreningar	141
7.5 Att arbeta med integration	144
7.6 Invandrarungdomarna och mediakulturen	148

Kap 8 Bedömningar och förslag	151
8.1 Missgynnas invandrarungdomar i det svenska samhället? ...	151
8.2 Arbete	155
8.3 Boende	163
8.4 Språk och utbildning	170
8.5 Fritid och föreningsliv	175
Reservationer och särskilda yttranden	183
Bilagor	
Bilaga 1 Direktiv	187
Bilaga 2 Referenser	193
Bilaga 3 Utdrag ur FN-konventionen om barnets rättigheter	205

1.

Direktiv och utgångspunkter

"Bland ungdomar i Sverige utgör invandrar- och flyktingungdomar en stor och heterogen grupp. Invandrar- och flyktingungdomar har andra uppväxtvillkor än övriga ungdomar och befinner sig ofta i en mer utsatt situation. De kan mötas av främlingsfientlighet och rasism. De kan diskrimineras på olika sätt. Till detta kommer skillnader i kultur, språk, vanor, uttryckssätt m m. Vissa flyktingungdomar kommer hit utan några anhöriga och saknar helt stöd av vuxna.

Kommittén bör utreda om invandrar- och flyktingungdomar missgynnas, särskilt i fråga om utbildning, arbete, bostäder och fritidssysselsättning. Om kommittén finner att invandrar- och flyktingungdomar missgynnas, bör den föreslå åtgärder som kan motverka detta."

(ur direktiven till utredningen om ungdomars villkor på 90-talet)

1.1 Ungdomar som resurs

I den allmänna debatten, framför allt i massmedierna, beskrivs ungdomar i allmänhet och invandrarungdomar i synnerhet oftast som problem. I den hög av tidningsurklipp som vi fått på sökordet invandrarungdomar har det mesta handlat om s k värstingar. Samtidigt har svenska artister med invandrarbakgrund som exempelvis Papa Dee, Dr Alban, Titiyo och Leila K samt idrottare som George Scott, Martin Dahlin, Christina Bengtsson och Roberto Welin skördat stora framgångar på senare tid. De kan dagligen ses på sportsidorna eller på satellitmusikkanaler som MTV och fungerar som förebilder för många ungdomar. Det stora flertalet invandrarungdomar som är skötsamma, kapabla och kreativa och lever sina liv här utan större problem är dock osynliga i medierna.

Vår utgångspunkt är att invandrarungdomarna är en värdefull tillgång i vårt samhälle. Med sina erfarenheter, språkkunskaper och sin kulturella

kompetens utgör invandrarungdomarna en resurs, som måste tas till vara på ett bättre sätt än i dag.

Det innebär inte att vi förnekar att vissa ungdomar med invandrarbakgrund har stora problem. Några har sämre utgångsläge i livet än andra. Vi får inte blunda för detta utan istället satsa på att alla ska få så goda förutsättningar i livet som möjligt och med kraft ta itu med att försöka lösa de problem som finns idag.

Vi ser ungdomar som aktiva, självförverkligande och skapande. De hinder som finns för att uttrycka och utveckla dessa egenskaper måste undanröjas för att alla ungdomar ska få jämlika livschanser.

1.2 Ungdom och makt

I januari 1991 överlämnade ungdomskommittén betänkandet *Ungdom och makt* (SOU 1991:12) till regeringen. Utredningen behandlar ungdomars delaktighet, inflytande och jämlikhet på 1990-talet. I betänkandet anlägger vi ett *generationsperspektiv*. Ungdomar har idag mer kunskaper och lever i ett internationellt sammanhang som tidigare generationer inte gjort. De växer upp i ett annat samhälle än föräldragenerationen – ett samhälle med andra problem och möjligheter. Det handlar mindre om *specifika ungdomsfrågor* och mer om att unga människor ofta för in nya frågor, lösningar och synsätt i debatten. Det ”nya” växer inte bort! Vi fann ett antal tendenser när det gäller ungdomars situation och deras makt på olika arenor utanför hemmets domäner; i föreningslivet, skolan, arbetslivet och politiken.

Vi fann stora klasskillnader i ungdomars villkor. Vi fann också att flickorna har en sämre ställning än pojkarna på de flesta områden. Sämst ställda är de unga arbetartjejerna. Det finns också en tendens att skillnaderna ökar.

I skolan ägnas pojkarna genomgående mer tid än flickorna. Arbetsformer och språk missgynnar arbetarklassens barn, i synnerhet flickorna.

Vi kan se en klar generationsförändring när det gäller hälsan. Unga människor med monotont arbete och litet inflytande över den egna arbets-situationen mår sämre jämfört med andra grupper. Skillnaderna ökar dessutom.

På fritiden satsas mer resurser på pojkarna, och de får också mer utrymme. I politiken tar pojkarna hand om de traditionella ”*pratföreningarna*”, medan flickorna är mer handlingsinriktade. Ju högre upp i hierarkin, desto färre flickor med förtroendeuppdrag.

Vi konstaterade att svenska ungdomar aldrig haft bättre materiella och sociala förutsättningar för att kunna delta i samhällsarbetet och utöva makt. Men det betyder inte att de är villiga att göra det i de former och på de villkor som gäller idag. Ungdomar är mycket intresserade av de stora politiska frågorna, men de är mindre intresserade av partipolitik. Det

behövs ett nytt sätt att arbeta i politiken för att den nya generationens engagemang ska kanaliseras.

Ungdomar kräver en förändring av både arbetsformer och språk inom den etablerade vuxenvärlden. Det krävs också en lyhördhet från vuxenvärlden inför andra organisationsformer än de traditionella folkrörelsernas. Vi noterade också att det nya handlingsinriktade sättet att arbeta, som den unga generationen kräver, fått en större plats även inom de etablerade organisationerna.

Ungdomar genomskådar att vuxenvärldens samråd inte ger något reellt inflytande. De kan och vill ta ansvar. Det betyder att vuxna måste vara beredda att släppa ifrån sig makt och ansvar utan att för den skull lämna de unga åt sitt öde.

Utifrån våra slutsatser riktade vi krav och uppmaningar till vuxenvärlden i form av föreningslivet, utbildningsväsendet, arbetsmarknadens parter, myndigheter, kommuner, riksdagen och regeringen.

1.3 Klass- och könsperspektiv

Familjens sociala och ekonomiska situation är avgörande för ungdomarnas uppväxtvillkor och livschanser. Klass- och könsperspektivet har stor betydelse för om invandrarungdomarna missgynnas eller ej, ofta spelar det en mer avgörande roll än det etniska ursprunget. Ungdomskommitténs synsätt och slutsatser i Ungdom och makt gäller därför i hög grad även invandrarungdomar. Vi menar att det är mer som förenar än som skiljer. Medie-, varuutbudet och olika ungdomskulturer spelar också för invandrarungdomar en viktig roll för de strategier man utvecklar. Därtill kommer vissa frågor som är specifika för ungdomar med invandrarbakgrund. Det är dessa specifika ungdomsfrågor vi kommer att försöka belysa i detta betänkande. Vi tar bara upp allmänna invandrapolitiska frågor i den mån de är väsentliga ur ett ungdomsperspektiv.

1.4 Integration och identitet i ett generationsperspektiv

Den svenska invandrapolitiken bygger på begreppen jämlikhet, valfrihet och samverkan. Det finns skillnader mellan olika generationers och olika gruppers syn på invandrapolitiken, framför allt när det gäller valfrihetsmålet. Invandrarföreningarna drivs i allmänhet av föräldragenerationen. Invandrarföreträdarna har ofta levt en stor del av sitt liv i ett annat land än Sverige. Många av dem är måna om att behålla sin minoritetskultur intakt, med minimal påverkan från majoritetssamhället eller inflytanden från andra invandrankulturer.

De ungdomar som levt i Sverige hela eller större delen av sitt liv, en del av dem som andra eller tredje generationens invandrare, har ett något

annorlunda perspektiv. De ser Sverige som sitt hemland, med influenser från många olika kulturer som tillsammans skapar något helt nytt. De lever redan i det mångkulturella samhället. De skapar sin identitet genom att blanda värderingar och kulturella särdrag både från sin etniska grupp, från majoritetssamhället och från andra kulturer. Integration är för dem något självklart och står inte i motsättning till att slå vakt om minoriteternas rättigheter.

Vi ser integrationen i det svenska samhället som något positivt och delar uppfattningen, som kommer till uttryck i regeringens proposition 1990/91:195 Aktiv flykting- och immigrationspolitik, att det istället för en ytterligare precisering av valfrihetsmålet nu är angeläget med en

"fördjupad och nyanserad diskussion om hur Sverige blir ett bättre, mer jämlikt och generöst mångkulturellt samhälle med ett nytt synsätt på kulturell pluralism".

1.5 FN-konventionen om barns och ungdomars rättigheter

En annan utgångspunkt i vårt arbete är FNs konvention om barns och ungdomars rättigheter.

"Alla barn har samma rättigheter. Oavsett barnets och föräldrarnas/vårdnadshavarnas ras, färg, kön, språk, religion, politiska åskådning, deras nationella sociala och etniska ursprung, egendomsförhållanden, handikapp, börd eller ställning i övrigt. Ett barn ska garanteras skydd mot alla former av diskriminering."

Artikel 2

Konventionen om barns och ungdomars rättigheter som antogs av FNs generalförsamling 1989 förbjuder diskriminering av barn. Enligt denna konvention är barn alla människor under 18 år. Som ett av de länder som skrivit under, ratificerat, barnkonventionen har Sverige en skyldighet att se till att konventionen också efterlevs inom landets gränser. Regeringen har därför tillsatt en speciell arbetsgrupp för att följa upp hur konventionen efterlevs i Sverige.

Barnkonventionen utgår från att barn och ungdomar är särskilt utsatta. De har rätt att äta sig mätta, få tid att leka och ha möjlighet att säga sin mening i hemmet och i samhället.

En huvudprincip i konventionen är att barnets bästa ska prägla beslut på olika områden i samhället. Det kan gälla såväl läroplaner, stadsplaner, trafikplaner som framtidsplaner.

Speciell uppmärksamhet bör därför riktas ut mot fängsligt förvar av flyktingbarn i svenska häkten och andra övergrepp som fortfarande sker.

"Flyktingbarn eller barn som söker flyktingstatus, oberoende om det kommer ensamt eller tillsammans med sina föräldrar, har rätt till skydd och humanitärt bistånd.

Flyktingbarn ska ha alla de rättigheter som stadgas i barnkonventionen och andra internationella humanitära lagar."

Artikel 22

"Varje land ska garantera att inget barn utsätts för tortyr eller annan grym, inhuman eller förnedrande behandling eller straff. Om ett barn arresteras, anhålls eller häktas måste det ske i enlighet med lagen och bara som en sista utväg och för kortast möjliga tid."

Artikel 37

"Alla barn som har utsatts för vanvård, utnyttjande eller övergrepp, tortyr eller någon annan form av grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning eller väpnade konflikter har rätt till såväl fysisk som psykisk rehabilitering och återanpassning."

Artikel 39

1.6 Vad är etnisk diskriminering?

Etnisk diskriminering är inte tillåten i Sverige. Grundlagarna bygger på tanken om alla människors lika värde. I regeringsformen (RF) 1 kap 2 § anges att:

"Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet."

Det direkta förbudet mot etnisk diskriminering finns i 2 kap 15 § RF:

"Lag eller annan föreskrift får ej innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör minoritet."

Även 11 kap 9 § RF om sakliga grunder vid tjänstetillsättning innebär ett förbud mot etnisk diskriminering. Sveriges lagar har också undergått flera förändringar för att anpassas till FN-konventionen mot rasdiskriminering. Det har särskilt gällt utformningen av brottet *hets mot folkgrupp*.

Regler som direkt eller indirekt kan motverka etnisk diskriminering finns spridda på skilda håll i lagstiftningen. Lagen mot etnisk diskriminering trädde i kraft den 1 juli 1986 och samtidigt inrättades myndigheten Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, DO. Lagen innehåller i 1 § en definition av begreppet etnisk diskriminering:

"...Med etnisk diskriminering avses att en person eller en grupp av personer missgynnas i förhållande till andra eller på annat sätt utsätts för orättvis eller kränkande behandling på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse."

DOs verksamhetsområde anges i 2 §:

"Regeringen utser en ombudsman som skall verka för att etnisk diskriminering inte förekommer i arbetslivet eller på andra områden av samhällslivet." (DO 1.87)

Det finns fler lagrum som reglerar förbud mot etnisk diskriminering, exempelvis i Brottsbalkens 16:8 (BrB):

"Den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter."

BrB 16:9 stadgar att:

"En näringsidkare som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att inte gå honom till handa på de villkor som näringsidkaren i sin verksamhet tillämpar i förhållande till andra, skall dömas för olaga diskriminering till böter eller fängelse i högst ett år."

Vad som sägs i första stycket om en näringsidkare tillämpas också på den som är anställd i näringsverksamhet eller annars handlar på en näringsidkares vägnar samt på den som är anställd i allmän tjänst eller innehar allmänt uppdrag.

För olaga diskriminering dömes även anordnare av allmän sammankomst eller offentlig tillställning och medhjälpare till sådana anordnare, om han diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att vägra honom tillträde till sammankomsten eller tillställningen på de villkor som gäller för andra.

Om någon som avses i första-tredje styckena på sätt som där sägs diskriminerar annan på grund av att denne har homosexuell läggning, döms likaledes för olaga diskriminering."

Även Tryckfrihetsförordningen (TF) tar i 7:4 p 11 upp dessa frågor, kopplat till BrB 16:8:

4 § "Med beaktande av det i 1 kap angivna syftet med en allmän tryckfrihet skall såsom tryckfrihetsbrott anses följande gärningar, om de begås genom tryckt skrift och är straffbara enligt lag:"

punkt 11: "hets mot folkgrupp, varigenom någon hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse;"

Riksdagen har också nyligen fattat beslut om en ny tryckfrihetslagstiftning Yttrandefrihetslagen, som innebär att även "nya" medier omfattas av tryckfrihetslagen. Eftersom grundlagsändringar måste antas av två på varandra följande riksdagar börjar den nya lagen gälla först efter det att också den nya riksdagen efter valet 1991 antar den.

1.7 Direkt och indirekt diskriminering

DO skiljer på direkt och indirekt diskriminering. Med direkt diskriminering menas att någon i en beslutssituation avsiktligt missgynnas just på grund av ras eller kön eller av annat skäl. Med indirekt diskriminering avses att ett krav eller ett villkor uppställs som i och för sig gäller alla, men vars effekt blir att viss eller vissa grupper missgynnas i förhållande till andra. Ett krav på genomgången svensk grundskola får exempelvis till följd att många invandrare inte kan komma i fråga för anställning. Likaså innebär krav på svenskt medborgarskap på kreditmarknaden, för att få bostadslån eller för att bli medlem i en bostadsrättsförening att invandrare diskrimineras. Den indirekta diskrimineringen kan vara avsiktlig eller oavsiktlig. Förutom att invandrarna drabbas riskerar sådan diskriminering dessutom att fungera som legitimering av invandrarfientliga stämningar.

1.8 Positiv särbehandling

De generella insatserna i den allmänna välfärdspolitiken har ibland förstärkts med inslag av positiv särbehandling inom vissa områden. Det gäller t ex arbetsmarknadspolitiken där särskilda, riktade insatser har gjorts till förmån för invandrare och flyktingar. Förstärkningen av det särskilda rekryteringsstödet som infördes för några år sedan är ett exempel på positiv särbehandling. Positiv särbehandling är ibland nödvändig för att uppnå de invandrapolitiska målen jämlikhet, valfrihet och samverkan. I andra fall kan det istället leda till en ökad främlingsfientlighet.

1.9 Uppläggning av arbetet och betänkandets innehåll

Vi har gjort en genomgång av den forskning som finns om invandrar- och flyktingungdomar. Två rapporter har i särskilt hög grad använts i betänkandet; SÖs nationella utvärdering Bilder från skola och vuxenutbildning, en sammanfattning av de senaste årens rapporter (SÖ R 91:14), samt SCBs rapport 69 Tema invandrare (SCB 1991). Tillsammans med socialstyrelsen och barn- och ungdomsdelegationen har vi initierat en studie om ungdomar, könsroller och sexualitet. Studien omfattar även invandrarungdomar och olika kulturers syn på sexualitet och könsroller. Den beräknas vara slutförd våren 1992.

Genom vår sammanställning av den forskning som finns i Sverige om invandrarungdomar kan vi konstatera att det endast finns ett fåtal publikationer som försöker ge en mer övergripande bild av invandrarungdomens situation i det svenska samhället (ex Heyman 1978; Wallin 1978; SIV 1980; Kellberg 1982; Lithman 1987b). De flesta har dock en mycket översiktlig karaktär och behandlar knappast alls den forskning eller de kartläggningar om olika invandrarungdomars situation som har genomförts i Sverige. Vidare behandlas endast ett fåtal kategorier av invandrarungdomar på ett mer djuplodande sätt. I dagsläget finns det inte heller några systematiska sammanställningar över den forskning som har bedrivits om invandrarungdomar och andra generationens invandrare (se dock Bjurström 1985). Bristen på – eller snarare den totala avsaknaden av – översikter över den forskning som har bedrivits inom området gör att det blir svårt att snabbt orientera sig inom vissa fält. Till detta kommer att det bedrivs forskning om invandrarungdomar eller andra generationens invandrare inom områden som inte brukar rubriceras som invandrarforskning, utan istället faller in under rubriker som arbetsmarknads-, kultur- eller språkforskning.

Vi ska utifrån den forskning som har genomförts under i huvudsak de senaste tio åren försöka ge en bild av invandrarungdomars levnadsvillkor och allmänna situation i det svenska samhället. I genomgången av forskningen försöker vi lägga tonvikten vid frågor kring invandrarungdomars integration, jämlikhet med infödda svenska ungdomar och möjligheter/problem i det svenska samhället. Detta har dock försvårats av att det fortfarande till stor del saknas grundläggande kunskaper som gör det möjligt att i olika avseenden göra mera systematiska jämförelser mellan invandrarungdomar och infödda svenska ungdomar. Även om ungdoms- och invandrarforskningen, inklusive den om andra generationens invandrare, har ökat i omfattning i Sverige, speciellt under den senaste tioårsperioden, hör det fortfarande till undantagen att man tar hänsyn till skillnader mellan infödda och svenska ungdomar och ungdomar med invandrarbakgrund i forskningsprojekt och vid insamlandet och bearbetningen av statistiskt material.

Översikten gör inga anspråk på att vara heltäckande. Däremot försöker den ge en övergripande bild av invandrarungdomars situation inom några grundläggande sociala och samhälleliga områden utifrån den forskning som har genomförts. I de fall där det är möjligt att ange likheter eller skillnader mellan olika kategorier av invandrarungdomar i olika avseenden har detta genomgående markerats i texten.

De områden som vi har valt att belysa – och inom vilka vi har funnit tillräckligt material – är invandrarungdomars syn på politik och samhällsfrågor, deras situation på arbetsmarknaden, boende, utbildning, fritid, språk och etnisk identifikation. Dessutom har vi försökt ge en allmän bild av i vilken utsträckning invandrarungdomar drabbas av olika typer av sociala problem och sammanställt några huvuddrag i den forskning som har genomförts om invandrarungdomars brottslighet. Till detta kommer en genomgång av de undersökningar som har genomförts under i huvudsak 1980-talet för att mäta majoritetsbefolkningens attityder till invandrare och invandring. Tonviken i denna genomgång ligger vid hur dessa attityder har utvecklats bland ungdomar.

Skiftande avgränsningar och perspektiv

Det är av flera orsaker svårt att sammanställa en översikt över den forskning som har bedrivits kring invandrarungdomar och andra generationens invandrare i Sverige. En av de viktigaste orsakerna är att avgränsningarna av vilka som räknas som invandrarungdomar eller andra generationens invandrare – som nämnts – skiftar i olika sammanhang. En annan viktig orsak är att den sk invandrarforskningen – inklusive den om invandrarungdomar – bedrivs inom en rad olika discipliner, med skiftande perspektiv, teoretiska och metodologiska utgångspunkter, vilket gör att det ofta är svårt att både sammanfatta och ställa olika ansatser, analyser och resultat i relation till varandra. Bortser man i alltför hög grad från dessa skillnader blir de empiriska resultat och analyser som redovisas lätt direkt missvisande. Detta är speciellt påtagligt när resultaten av olika forskningsprojekt eller undersökningar går isär eller motsäger varandra. Resultaten kan dessutom tolkas på olika sätt. Vi har försökt referera de tolkningar som olika forskare har gjort så noggrant som möjligt. De brister och förutsättningar som begränsar exempelvis generaliserbarheten hos olika undersökningar påpekas dock. Ytterligare en viktig orsak till att det är svårt att ge en övergripande bild av invandrarungdomars situation utifrån den forskning som har genomförts är att de flesta studier och undersökningar är begränsade till en eller ett fåtal grupper eller kategorier av invandrarungdomar i olika geografiska områden, samtidigt som det nästan helt saknas studier av vissa grupper, som exempelvis ungdomar med norsk eller dansk bakgrundskultur och flyk-

tingungdomar som invandrar/har invandrat till Sverige (se ex Nagy 1989)¹.

Till detta kommer att det generellt sett är problematiskt att beskriva invandrare i statistiska termer. Den bedömning statistikern Sven Reinans gjorde i början av 1980-talet av i vilken utsträckning den offentliga statistiken återspeglade invandrarnas faktiska levnadsvillkor och situation förefaller fortfarande vara giltig i sina huvuddrag:

"Den statistik vi har är naturligtvis avsedd att återspegla verkligheten så noggrant som möjligt, men ibland kan effekten bli den motsatta. Den statistik vi har styr vår uppfattning om verkligheten istället för tvärtom. Det finns fog för att påstå att så är fallet när det gäller invandringen och invandrarna." (Reinans 1981:66ff)

I huvuddelen av all statistik får man göra uppskattningar om invandrarnas – inklusive invandrarungdomar och andra generationen – situation och levnadsvillkor utifrån avgränsningar av och data om utländska medborgare. Det framgår inte heller av den statistik som sträcker sig över längre tidsperioder att sammansättningen av kategorin utländska medborgare snabbt förändras till följd av den pågående in- och utvandringen och naturaliseringen. Det statistiska materialet om utländska medborgare är dessutom i många fall för litet för att brytas ned i olika medborgarskap, kön och åldrar.

Svårt dra generella slutsatser

Den enda mer generella och säkra slutsats man kan dra av den forskning som har genomförts i Sverige är att det knappast är möjligt att uttala sig om invandrarungdomar eller andra generationens invandrare i allmänhet eller i mer generella termer. En annan slutsats är att skillnaderna mellan majoritetsbefolkning och invandrare eller mellan olika invandrarkategorier knappast går att hänföra till några få enkla eller okomplicerade faktorer. Den forskning som har bedrivits kring invandrarungdomar ger därför knappast underlag för att slå fast några entydiga *sanningar* om dem. Däremot ger den till viss del förutsättningar för att slå hål på vissa felaktiga föreställningar eller *myter*.

Kontakter m m

Vi har under vårt arbete träffat invandrarungdomar, både inom invandrarorganisationerna och i andra sammanhang. Vi har gjort studiebesök, haft hearings, deltagit i konferenser och arrangerat ett seminarium om

¹ Ytterligare en kategori som kan räknas in under begreppet invandrarungdom – men vars situation i flera avseenden är mycket speciell – är utländska adoptivbarn i Sverige, som i slutet av 1980-talet uppgick till drygt 25 000 och beräknas öka varje år med ca 1 500–2 000 individer (Ouvinen-Birgerstam 1987).

invandrarungdomars villkor. Vi har tillsammans med barn- och ungdomsdelegationen publicerat debattskriften *Murar att rasera*. Om invandrarungdomar i mötet med Sverige (Ungdomskommittén m fl 1990). Invandrarorganisationerna har beretts möjlighet att lämna synpunkter på frågor de tycker är viktiga att ta upp.

Inom kommittén finns ungdomar med invandrarbakgrund och vi har dessutom fått många värdefulla erfarenheter och synpunkter från den referensgrupp med invandrarungdomar som tillsattes i början av vårt arbete. Allt detta har tillsammans med erfarenheterna från arbetet med betänkandet *Ungdom och makt* format vår uppfattning och vårt synsätt.

Flyktingbarns och -ungdomars situation

Vi har valt att inte göra en helhetsbedömning av flyktingbarns och flyktingungdomars situation. Anledningen är att socialstyrelsen så sent som i april 1991 avrapporterade ett regeringsuppdrag i denna fråga. Rapporten innehåller tio delrapporter och en huvudrapport med förslag på vad som kan göras för att åstadkomma ett bättre mottagande och en bättre omsorg om barn och ungdomar som kommer som asylsökande och flyktingar till vårt land. Socialstyrelsen konstaterar i sin kartläggning att Sverige inte lever upp till FN-konventionen om barnets rättigheter. Bl a har de asylsökande barnen inte samma rätt till hälso- och sjukvård som alla andra barn. Vidare konstateras att flyktingbarnen far illa av långa väntetider och många flyttningar. Boende på förläggningar anses över huvud taget inte bra för barnen. Kommunernas ansvar enligt socialtjänstlagen även för flyktingbarnen poängteras.

Vi menar att socialstyrelsen gjort en värdefull kartläggning som bör ligga till grund för det fortsatta arbetet på området.

Betänkandets uppläggning

Vårt betänkande innehåller förutom detta inledande kapitel med direktiv och utgångspunkter, ett kapitel med grunddata om invandrare i Sverige. Därefter kommer ett kapitel som med avstamp i det mångkulturella samhället tar upp vissa övergripande frågor. Arbetsmarknad, boende, utbildning och språk samt fritid behandlas därefter i var sitt kapitel. Slutligen innehåller betänkandet ett kapitel med bedömningar och förslag till åtgärder för att stärka invandrarungdomarnas situation i de fall de missgynnas.

2.

Vem är invandrare?

När man pratar om begreppet invandrare är det lite olika vad man menar. Ibland menar man personer som är födda utomlands, ibland personer med utländskt medborgarskap. I andra sammanhang låter man invandrargruppen omfatta både utländska medborgare och naturaliserade personer (personer som fått svenskt medborgarskap). De utländska medborgarna utgör numera mindre än hälften av den invandrarbefolkning som finns i Sverige.

Ibland används begreppen invandrare och flyktingar. Syftet brukar då vara att skilja på 1960- och 70-talens arbetskraftsinvandring och flyktinginvandringen som dominerat det senaste årtiondet. De som sökt men ännu inte fått besked om de får stanna i Sverige kallas asylsökande.

2.1 Invandrarungdom och andra generationens invandrare

Med andra generationens invandrarbarn och -ungdomar avses vanligen barn som är födda i landet men med minst en förälder född utomlands. Hit räknas ibland även barn som invandrat till Sverige under skolåldern.

Begreppen invandrarungdom och andra generationens invandrare kan emellertid definieras på en rad olika sätt. Redan i början av 1980-talet urskiljde Jonas Widgren hur begreppet andra generationens invandrare i olika sammanhang hade använts för att beteckna 16 logiskt avgränsbara kategorier av barn och ungdomar (Widgren 1982).

När vi använder begreppet invandrarungdom utan att närmare förklara eller precisera det står det för alla ungdomar som har invandrat till landet – dvs är födda i ett annat land än Sverige – eller åtminstone har en förälder som är född i ett annat land och har invandrat, men själva är födda i Sverige. Den sistnämnda gruppen avgränsas som andra generationens invandrare.

Begreppet andra generationens invandrare avgränsar man om en snävare kategori än begreppet invandrarungdom.

Begreppen döljer skillnader

Samlingsbeteckningar som invandrarungdom och andra generationens invandrare döljer naturligtvis en rad skillnader *inom* och *mellan* olika kategorier. Begreppen har dessutom – som redan har nämnts – använts för att kategorisera skiftande grupper av barn och ungdomar¹. Men invandrarbarn och -ungdomar är inte enbart knutna till skiftande kultur- arv, nationella identiteter och språk, utan tillhör dessutom olika samhällsklasser.

Utan distinktioner av den här typen säger inte det gemensamma invandrarskapet eller -bakgrunden så mycket och kan t o m ge en direkt felaktig bild av de invandrargrupper som i olika avseenden avviker från de mönster som gäller för de flesta av dem. Men samtidigt försvinner inte det gemensamma invandrarskapet genom att man anger vad som skiljer olika grupper av invandrare från varandra. Med undantag av finlands-svenska invandrare, som ju har svenskan som modersmål, förenas de minoritetsgrupper som invandrare utgör av att de har en kultur och ett språk som inte är de dominerande i det svenska samhället. Det som olika grupper eller kategorier av invandrarungdomar och andra generationens invandrare har gemensamt är att de under sin uppväxt påverkas av och i större eller mindre omfattning formas av mer än en kultur. För dem som har föräldrar med skiftande etniska eller nationella bakgrundskulturer gäller detta t o m inom den egna familjen.

Hur ser ungdomarna på sig själva?

Hur ungdomar med invandrarbakgrund ser sig själva varierar. Är man född utomlands präglar detta vanligen identiteten och man betraktar sig som kurd, dansk eller chilensare, men det förekommer också att man ser sig som grek i Sverige eller Sverige-turk. Redan andra generationens invandrare betraktar sig ofta som svenskar med norsk, italiensk eller jugoslavisk bakgrund. Vi har numera även tredje och fjärde generationens invandrarungdomar i Sverige. *"Morfar var invandrare men jag är svensk."*

¹ Precisionen i de avgränsningar som i första hand har använts i Sverige för att definiera andra generationens invandrare skiftar relativt starkt. Statens invandrarverk avgränsar andra generationens invandrare till att omfatta "dels de barn som är födda i Sverige och som har minst en förälder som invandrat, dels barn som invandrat vid så låg ålder att de haft sin uppväxt och skolgång här" (SIV 1980). I statistiska centralbyråns befolkningsstatistik definieras andra generationens invandrare som "personer födda i Sverige med minst en förälder född utomlands" (SCB 1990). I storstadsutredningens underlagsmaterial om invandrare avgränsas andra generationen till de utländska medborgare "som fötts i Sverige, men också de som har den ena eller båda sina föräldrar födda utomlands" (SOU 1989:111). I det omfattande forskningsprojektet "andra generationens invandrare" definierades dessa som dem "som har minst en förälder född utomlands och som vid ankomsten till Sverige är skolpliktig" (Lithman 1987:b).

Ibland är inte nationaliteten det viktiga för identiteten. En andra generationens invandrare från Turkiet har kanske sin starkaste identitet som muslim, istället för som Sverige-turk eller turk i Sverige.

Andra väljer att inte alls betrakta sig som invandrare, utan som européer. Bidragande orsaker till detta är de ökade utbildningsmöjligheterna och möjligheterna att röra på sig som följt av den allmänna standardökning som skett och de förbättrade kommunikationerna. Andra orsaker är utvecklingen i Östeuropa, ett allt starkare EG och den starka internationaliseringen av kapital och näringsliv. I framtiden kommer unga människor att i ännu högre grad än idag flytta över nationsgränserna för att studera eller arbeta.

Samtidigt sker en internationalisering av kulturen och ett snabbare och alltmer omfattande informationsflöde. Musiken och de livsstilar som lanseras framför allt av internationella satellitkanaler som MTV, är desamma vare sig man bor i Bryssel eller i Stockholm.

2.2 Hur många invandrare finns då i Sverige?

Svaret kan bli t ex 456 000, 758 000 eller 1,3 miljoner beroende på om man avser utländska medborgare, utrikes födda eller summan av första och andra generationens invandrare (SCB 1991).

Av Sveriges hela befolkning på drygt 8,5 miljoner är 90 % svenska medborgare födda i Sverige.

Tabell 2.1 Folkmängden 1989-12-31 efter födelseland och medborgarskap (1 000-tal)

	Födda i Sverige	Utrikes födda	Summa
Svenska medborgare	7 679	392	8 071
Utländska medborgare	89	367	456
Summa	7 769	758	8 527

Källa: Tema invandrare, SCB

Till ovanstående kan läggas andra generationens invandrare, dvs personer som är födda i Sverige men som har utländsk bakgrund genom att minst en av föräldrarna är född utomlands.

Tabell 2.2 Antal personer 1989-12-31 med utländsk bakgrund (1 000-tal)

	0–17 år	18 år eller äldre	Summa
Förstagerations- invandrare (utrikes födda)	87	671	758
Andragerations- invandrare	240	ca 300	ca 540
Summa	327	ca 970	ca 1 300
– därav utländska med- borgare födda i Sverige	68	21	89
– därav svenska med- borgare födda i Sverige med minst en förälder född utomlands	172	ca 275	ca 450

Källa: Tema invandrare, SCB

Det finns ingen uppgift i befolkningsstatistiken om antalet svenska medborgare över 18 år som har minst en förälder född utomlands. I tabellen redovisas därför en uppskattning av denna grupps storlek baserad på en specialbearbetning av SCBs undersökningar om levnadsförhållanden (SCB ULF).

2.3 Unga invandrare

Sammanlagt fanns det i Sverige 1989 ca 328 000 första och andra generationens invandrare under 18 år. Vart sjätte barn i Sverige är invandrare i första eller andra generationen.

Tabell 2.3 Åldersfördelning 1989-12-31 bland barn under 18 år (1 000-tal)

Befolkningsgrupp	Ålder				Samtliga 0–17 år	
	0–6	7–12	13–15	16–17	Antal	Andel (%)
Förstagerationsinvandrare (utrikes födda)	23	33	19	13	87	4,7
Andragerationsinvandrare	104	74	36	26	240	12,9
Summa första- o andragera- tionsinvandrare	126	107	55	39	328	17,6
Samtliga barn i Sverige	731	584	320	226	1 861	100
därav procent första- och andra- generationsinvandrare	17,3	18,4	17,2	17,3	17,6	

Källa: Tema invandrare, SCB

Antalet andra generationens invandrare i åldern 0–17 år, dvs födda i Sverige och med minst en förälder född utomlands, är ca 240 000 barn, vilket är ca 13 % av samtliga barn under 18 år. Andelen är mycket högre i sk mångkulturella kommuner och kommundelar. De flesta barnen, 172 000, är svenska medborgare, antingen genom födsel eller genom naturalisering.

Ett växande antal av andra generationens barn lever i språkligt och etniskt blandade familjer. De etniska grupperna skiljer sig emellertid när det gäller benägenheten att bilda familj utanför den egna gruppen; den turkiska gruppen är ett exempel på invandrare där föräldrarna ofta tillhör samma etniska grupp. Detta har troligen samband med den muslimska sammanhållningen i gruppen.

Huvuddelen av dem som räknas in under begreppet andra generationens invandrare i statistiska centralbyråns befolkningsstatistik har en förälder som är född i Sverige och en som är född i utlandet. Dessa utgör ca 40 % av samtliga ungdomar med invandrarbakgrund under 18 år, medan de vars båda föräldrar är födda i samma land utomlands uppgår till ca 30 % och de vars båda föräldrar är födda utomlands men i olika länder till ca 5 %. Resterande 25 % bor med en ensamstående förälder född utomlands (SCB 1990). Fyra av tio invandrarbarn och -ungdomar i åldrarna under 18 år har en förälder som är född i Sverige, medan drygt en tredjedel har föräldrar som båda är födda i utlandet (inklusive i olika länder).

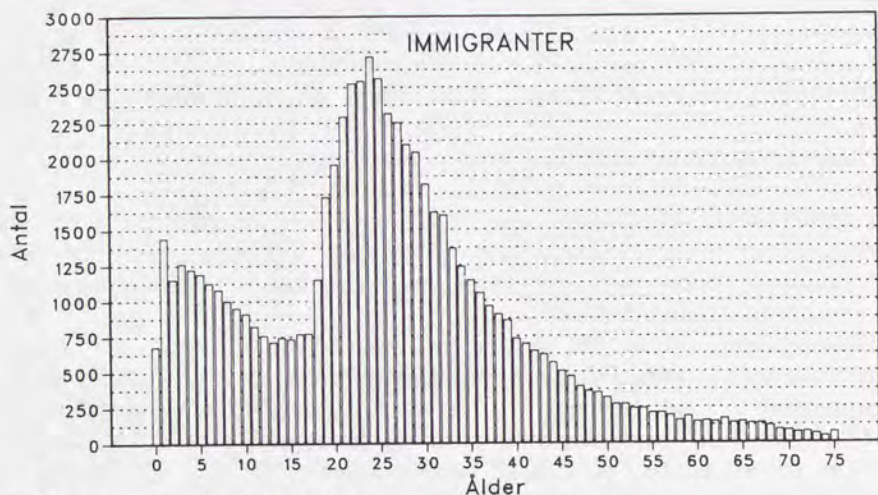
Drygt 70 % av alla dem som räknas som andra generationens invandrare enligt statistiska centralbyråns avgränsning är svenska medborgare och knappt 30 % följaktligen utländska medborgare. Redan dessa siffror ger en uppfattning om att det är en brokig, sammansatt och långt ifrån homogen kategori som begrepp som invandrarungdom och andra generationens invandrare syftar på.

Invandrarna är främst unga människor. För både män och kvinnor svarade åldrarna 15–34 år för 55 % av immigrationen år 1989. Detta har inneburit att Sverige fått ett tillskott av potentiell arbetskraft i produktiva åldrar.

Andelen barn var relativt stor bland invandrarna beroende på att det bland de yngsta åldrarna fanns många adoptivbarn. Av totalt 2 100 barn i ålder 0–1 år var ungefär 600 adoptivbarn.

Könsfördelningen efter ålder för invandrarna speglar i stort sett samma fördelning som det svenska folket har. Andelen män är högre från de yngsta åldrarna och ända upp i femtioårsåldern. I åldrarna över 55 år dominerar kvinnorna beroende på att de i genomsnitt lever längre än männen.

Diagram 2.1 Immigranter efter ålder 1989

Källa: Tema invandrare, SCB

2.4 Varför kommer de hit?

Det finns olika motiv för att vilja komma till Sverige. Vissa vill skapa bättre materiella livsvillkor för sina familjer. De brukar kallas arbetskraftsinvandrare. Andra kommer därför att de sedan tidigare har släktingar här, s k anknytningsfall. Några kommer hit för att studera, andra som adoptivbarn. Ytterligare en kategori är flyktingarna. En del av dessa har kommit hit i grupp, som flyktingar undan etnisk, religiös eller politisk förföljelse. Andra har, med samma motiv, sökt sig hit som individuella flyktingar. Sverige har förbundit sig att varje år ta emot ett visst antal flyktingar som *godkända* av FN, s k kvotflyktingar. Kvotflyktingarna kommer från flyktingläger och har inte själva valt att komma till Sverige. Vi har dessutom fri nordisk invandring.

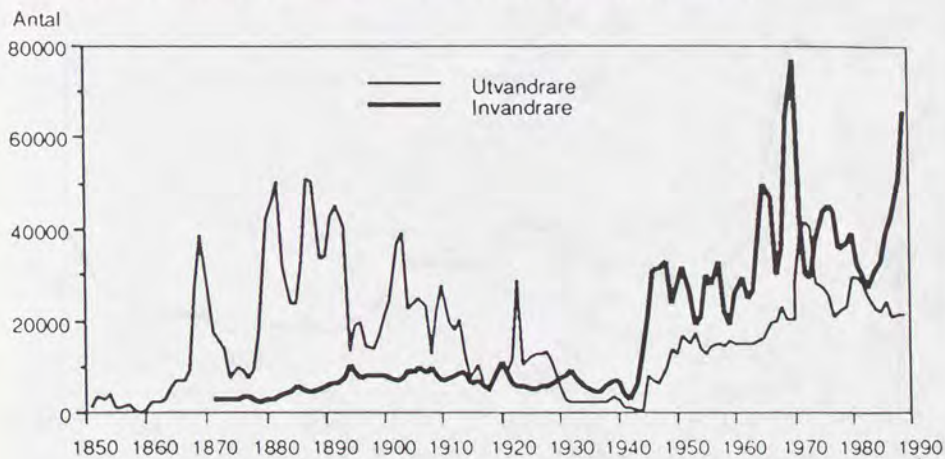
Invandrarna i Sverige utgör således en heterogen befolkningskategori. De kommer från olika länder och världsdelar, städer och landsbygd, olika klassmässiga villkor, religioner, kulturer, seder och bruk och politiska situationer. De kommer från väst och öst, nord och syd, från demokratiska länder och diktaturer. Många tar också med sig fysiska och psykiska spår av svårt förtryck. Andra får svårt att klara av flyktinglägrens sysslolöshet och ovisshet i väntan på besked om de får stanna. Åter andra, födda i Sverige, känner sig som svenskar men har föräldrar med rötterna i en annan kultur.

Några lyckas skapa sig en ny framtid i Sverige, andra har svårt att finna sig tillrätta. Alla invandrare har dock en gemensam situation; de befinner sig i Sverige med kompetenser som delvis hör hemma i en annan tillvaro. Det betyder inte att de upplever situationen på samma sätt.

2.5 Från utvandringsland till invandringsland

Från mitten av 1800-talet och fram till 1930 var Sverige ett utvandringsland. Totalt lämnade 1,5 miljoner människor landet, medan 0,4 miljoner invandrade. Sedan 1930 har Sverige varit ett invandringsland. Under åren 1931 till 1985 har 1,5 miljoner människor invandrat till Sverige, medan 0,8 miljoner har utvandrat.

Diagram 2.2 Den svenska in- och utvandringen 1850-1989

Källa: Tema invandrare, SCB

Under 1930-talet var de flesta invandrare återvändande svenskamerikaner. Först i slutet av 1940-talet ändrade invandringen karaktär, främst som en följd av kriget. Flyktinggrupper kom hit, huvudsakligen från de baltiska staterna och från eller via de nordiska länderna. I slutet av 1940-talet började också den arbetskraftsinvandring som fortsatte en bit in på 1970-talet. Efter 1972 ändrade invandringen karaktär i och med att den utomnordiska arbetskraftsinvandringen i stort sett upphörde. I början av 1980-talet skedde en kraftig ökning av flyktinginvandringen från utomeuropeiska länder. Den utomnordiska invandringen som fördubblats under de senaste fem åren består nästan bara av flyktingar och anhöriga till personer som redan bor i Sverige. De kommer huvudsakligen från avlägsna och oroliga länder i Sydamerika, Mellanöstern och andra delar av Asien.

Invandringsöverskotten har varit förhållandevis låga under 1970- och 1980-talen, väsentligt lägre än under 60-talet. Trots detta låg bruttoinvandringen endast något under 1960-talet nivå. Det var således utvandringen som ökade kraftigt under 1970- och 1980-talen. Merparten av dem som utvandrar består av tidigare invandrare.

1984 inträffade en kraftig uppgång av invandringsöverskottet. 1989 invandrade 65 000 personer, vilket var det största antalet sedan år 1970. Under 1988 och 1989 var invandringsöverskotten knappt 30 000 respektive 45 000 personer.

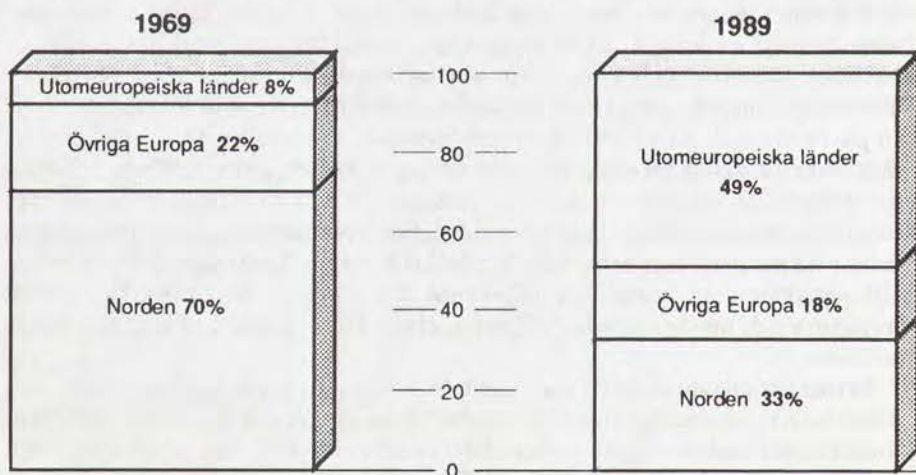
Av efterkrigstidens invandring har cirka hälften kommit från de nordiska länderna. Finländarna har varit den klart största gruppen. Inslaget av flyktingar och anknypningsinvandrare (släktingar till tidigare invand-

Diagram 2.3 Invandring 1967-1989

Källa: Tema invandrare, SCB

Diagram 2.4 Invandringen till Sverige åren 1969 och 1989.

Källa: Tema invandrare, SCB

rare) är numera betydligt större än tidigare (Arnstberg 1991; Ekberg 1990; SCB 1991).

Invandringens sammansättning har förändrats från dominans från de nordiska länderna till utomnordiska länder.

I befolkningsstatistiken kan vi urskilja utrikes födda personer. Här ingår både personer med utländskt medborgarskap och invandrare som erhållit svenskt medborgarskap. Dessutom ingår en mycket liten grupp personer, som är födda utomlands som svenska medborgare (barn till i utlandet verksamma svenskar). Dessa kan knappast betecknas som invandrare men är tämligen försumbara i totalsammanhanget.

Tabell 2.4 Utrikes födda personer den 1/1 1989 efter födelseland*

Födelseland	Antal	Andel i procent av respektive grupp som har erhållit svenskt medborgarskap
Finland	222 818	57,1
Norge	44 217	51,4
Danmark	41 533	55,0
Jugoslavien	40 238	31,1
Västtyskland	36 791	74,6
Polen	32 505	59,7
Iran	29 196	8,6
Turkiet	22 396	28,3
Chile	20 643	32,8
Ungern	14 194	84,2
Grekland	13 127	60,1
Estland	12 616	97,5
USA	12 274	55,9
Storbritannien	10 460	30,7
Libanon	8 507	30,9
Indien	8 326	79,8
Tjeckoslovakien	7 978	83,8
Övriga	139 753	60,6
	717 572	53,4

* I detta antal ingår personer som är födda utomlands som svenska medborgare. De kan uppgå till cirka 10 000, se SCB (1981). Uppgifter om länderfördelning för dessa finns inte.

Källa: Invandrare på arbetsmarknaden Ds 1990:35

Den största gruppen är finländare följt av personer födda i Norge, Danmark och Jugoslavien. Den totala andelen som har svenskt medborgarskap är 53 %. Variationerna är dock mycket stora mellan olika delgrupper; från 97 % för invandrare från Estland till endast 8 % för invandrare från Iran. Variationerna återspeglar naturligtvis olika vistelsetider i landet men också olikheter i naturaliseringsbenägenhet. Från Estland, Ungern och Tjeckoslovakien har vi i huvudsak fått flyktinginvandrare.

Andelen naturaliserade bland dessa är hög. För invandrare från arbetskraftsländerna – som Finland och de sydeuropeiska länderna – är däremot andelen naturaliserade förhållandevis låg. Detta trots att flertalet kom redan på 60-talet. Låg naturaliseringsgrad kan vara tecken på att många tänker återvändra.

2.6 Återvandring

Sedan Sverige blev ett invandringsland har också en betydande utvandring av tidigare invandrare ägt rum. Orsakerna till att man väljer att lämna Sverige skiftar, bl a beroende på orsakerna till att man en gång kom hit.

De ekonomiska konjunkturerna, möjlighet att få arbete och bostad, har betydelse när det gäller de arbetskraftsinvandrade. Invandringen från Finland och återvandringen dit under 1970-talets första hälft är ett exempel på detta. Den stora återvandringen resulterade i ett negativt flyttningssaldo åren 1972 och 1973.

För de invandrare som kommer hit som flyktingar blir den politiska utvecklingen i hemlandet av stor betydelse för återvandringen.

SCBs statistik visar att nära hälften av invandrarna har återvandrat under en tioårsperiod. Återvandringen är störst strax efter invandringsåret för att sedan avta. En ganska stor del av invandrarna har således kort vistelsetid här.

Benägenheten att återvända varierar efter medborgarskap. De nordiska invandrarna, särskilt norrmän och danskar, samt invandrare från USA och Storbritannien återvandrar i mycket stor utsträckning. Invandrare från Jugoslavien och Turkiet har återflyttat i väsentligt mindre grad, vilket i stor utsträckning beror på att många kommit hit som flyktingar.

Det förekommer även en återströmning till Sverige av personer som tidigare invandrat till Sverige och sedan återvandrat. Av dem som utvandrat från landet under 1970-talet har bortåt en tredjedel kommit tillbaka inom en tioårsperiod. Variationerna mellan grupperna är dock stor. Det innebär att ungefär var femte invandrare är en återinvandrare.

Återvandringsfrågorna är en viktig del av den svenska invandrapolitiken och tas upp i propositionen 1990/91:195 Aktiv flykting- och immigrationspolitik.

2.7 Assimilations- och integrationsprocessen

De valloner och finländare som invandrade till Sverige på 1600-talet har *assimilerats*, dvs de har blivit svenskar. En del av dem vet inte ens att de härstammar från vallonerna och Finland, andra hävdar med stolthet att de *"har vallonblod i ådrorna"*.

Assimilationsprocessen börjar med funktionell anpassning. Det betyder att arbetskraftsinvandrare, flyktingar och andra som kommer till Sverige, rent praktiskt strävar efter att lära sig hur vardagslivet ska levas i Sverige. Hur bär man sig åt för att handla i en svensk affär? Hur fungerar grannkontakterna i bostadsområdet? Det är en kompetens som inte upplevs såsom hotfull och identitetsförändrande. Man blir inte svensk bara för att man klarar av att gå till affären själv. Språket hör i viss mening till den funktionella anpassningen. Att kunna svenska är funktionellt i Sverige, samtidigt som det egna språket nästan alltid är en av den etniska gruppens viktigaste ägodelar och en starkt sammanbindande symbol.

Den funktionella anpassningen leder till integration. Att vara integrerad innebär att vara en del av den svenska mångfalden, samtidigt som man som grupp är välavgränsad mot såväl svenskar som andra etniska grupper. Den svenska invandrapolitiken förordar integration.

Som integrerad är man förändrad. Den etniska tillhörigheten kan kännas hotad. Man är inte likadan som när man kom till Sverige, och människorna i ursprungslandet har med tidens gång också förändrats. Det kan bidra till en känsla av rotlöshet. Man är inte grek och inte svensk. Man är grek i Sverige, vilket är något speciellt (Arntsberg 1991).

Det är stor skillnad mellan att *vara* assimilerad, som vallonerna, och att *bli* assimilerad. Det första upplevs inte som hotfullt, medan det andra kan upplevas som att bli uppslukad, som ett slags kulturellt folk mord.

2.8 Attityder till invandrare – Främlingsfientlighet/rasism

År 1969 genomförde invandrarutredningen den första stora undersökningen av majoritetsbefolkningens inställning till invandrare. Undersökningen byggde på ett representativt urval av svenska medborgare i åldern 16–67 år, som fick besvara frågor som bl a rörde inställningen till invandrare, invandringspolitik, erfarenheter av främmande länder och föreställningar om andra nationaliteter (Westin 1984).

Tolv år senare (1981) genomfördes en replikation av denna undersökning inom ramarna för diskrimineringsutredningens arbete. En jämförelse mellan de båda undersökningarna gav klara belägg för att majoritetsbefolkningens attityder till invandrare hade förändrats i positiv riktning under tolvårsperioden. Den slutsats som Charles Westin drog av jämförelsen mellan de båda undersökningarna var att *"en högst betydande förskjutning i den allmänna opinionen i riktning mot större tolerans, större generositet och större förståelse för kulturell pluralism inom Sverige har ägt rum under tolvårsperioden 1969–1981"* (Westin 1984:61).

De förändringar som gick att utläsa mellan 1969 och 1981 slog igenom inom alla åldersgrupper. Men generellt gällde att ju yngre man var, desto positivare var man till invandrare och invandring. Jämförelsen mellan

1969 och 1981 års undersökningar visade också på ett paradoxalt resultat: samtidigt som inställningen till invandrare hade blivit påtagligt positivare mellan 1969 och 1981 föreställde sig ett flertal av de tillfrågade att de etniska motsättningarna hade skärpts eller förvärrats under 1970- och början av 80-talet. Resultaten öppnade för två olika tolkningar:

1. Inställningen till invandrare utvecklades under en rad år mot större tolerans, men denna utveckling bröts någon gång under tolvårsperioden och vid det andra mättillfället (1981) var utvecklingen kanske redan på väg mot en ökad intolerans.

2. Opinionsutvecklingen hade polariserats starkt efter 1969. Enligt den andra tolkningen var det alltså möjligt att den stora majoriteten hade blivit mer tolerant, medan en minoritet hade trappat upp sin invandrarfientliga verksamhet samtidigt som massmedierna i allt större utsträckning gav en bild av att relationerna mellan svenska och invandrare försämrades.

För att det skulle bli möjligt att testa vilken av dessa tolkningar som var mest trolig genomfördes en uppföljningsundersökning 1982. Analysen av resultaten från denna undersökning gav belägg – om än svaga – för att båda tolkningarna var lika sannolika eller trovärdiga, dvs att utvecklingen mot en mer tolerant inställning bröts någon gång mot slutet av 1970-talet och övergick i en mer intolerant riktning, samtidigt som opinionsläget efterhand polariserades. Charles Westin sammanfattar dessa tolkningar på följande sätt i "Majoritet om minoritet":

"Svenskarnas inställning till invandrare har utvecklats i positiv och tolerant riktning sedan 1969. En polarisering av åsikterna har ägt rum sedan 1969. Majoriteten har blivit betydligt positivare till invandrare. En liten minoritet utlänningsfientliga har under senare år tillgripit metoder för sin politiska verksamhet som syns tydligare idag än för ett antal år sedan. Korsbränning, vandalisering av invandrares egendom etc är aktioner som ger eko i massmedia, därav föreställningen att de etniska relationerna försämrats. / ... /

Opinionen har inte bara polariserats, den har också artikulerats alltsedan 1969. I fråga om artikulationen kan det vara befogat att tala om en 'vändpunkt'. Opinionen har blivit positivare till invandrare i den bemärkelsen att allt fler svenskar tar avstånd från den typ av – jag hittar inget bättre ord – vulgära uppfattningar som att invandrare kommer till Sverige för att utnyttja sociala förmåner. Men även påståenden med den innebörden att invandrare tar jobben från svenskarna förefaller, den växande arbetslösheten till trots, alltför genomskinliga och ovederhäftiga för den större allmänheten. Hållningen hos den allmänna opinionen har dock skärpts i de frågor som har med brottslighet att göra, för övrigt företeelser med stort nyhetsvärde i massmedia, som understundom kopplar till invandrarfrågorna." (Westin 1984:227)

I 1969 och 1981 års undersökningar jämfördes till stor del de svarandes inställning till invandrare med deras inställning till invandringsspolitiken. I en undersökning som genomfördes 1987 av DEIFO och invandrarverket följdes på nytt en del frågor från de föregående undersökningarna upp (Westin 1987). Men i undersökningen från 1987 gjorde man en klarare distinktion mellan de svarandes inställning till invandrare respektive invandringsspolitiken. Resultaten från undersökningen 1987 pekade jämfört med de tidigare mot att det inte hade skett någon påtaglig förändring i majoritetsbefolkningens attityder gentemot invandrare under 1980-talet. Attityderna gentemot invandringen hade däremot blivit mer positiva eller toleranta mellan 1981 och 1987. Genom att bilda ett index för en rad av de frågor som rörde inställningen till invandringsspolitiken kunde man urskilja följande skillnader i inställningen till invandringen mellan 1981 och 1987 års undersökningar:

	1981	1987
Toleranta	18 %	27 %
Måttligt toleranta	52 %	48 %
Intoleranta	30 %	25 %

Medan skillnaderna generellt sett var mycket stora mellan svarsfördelningarna på de flesta frågor i undersökningarna 1969 och 1981, var värdena för 1987 i det närmaste identiska med dem från 1981. Jämförelsen mellan de tre undersökningarna pekade i allt väsentligt mot att opinionen hade stabiliserats under 1980-talet, vilket framgår av följande exempel på svarsfördelningarna på några av de tjugotvå attitydpåståenden som ingick i undersökningarna:

Andel som helt och hållet instämmer i följande påståenden

	1969	1981	1987
Det gäller framför allt att se till att landets befolkning har arbete!	78 %	56 %	61 %
Det är inte mer än rättvist att svenskarna, som har byggt det här landet, i första hand får dra nytta av vår höga produktion!	60 %	36 %	38 %
Alla utlännningar som begår brott i Sverige bör tvingas att lämna landet!	49 %	30 %	34 %
Vi bör inte släppa in några fler invandrare till Sverige!	24 %	20 %	12 %
Vi har fått en ökad arbetslöshet i Sverige därför att invandrarna har tagit svenskar- nas arbeten!	23 %	9 %	9 %
Det har varit fel att släppa in så många in- vandrare till Sverige som man har gjort!	31 %	23 %	21 %

Källa: Westin 1988:81

I sin helhet pekar jämförelsen mellan de tre undersökningarna mot att det har skett en betydande förskjutning av den allmänna opinionen i riktning mot en ökad tolerans under perioden 1969–1987. Den stora förändringen förefaller dock ha ägt rum mellan 1969 och 1981, medan opinionen förefaller ha stabiliserats under 1980-talet.

Jämförelsen mellan 1969 och 1981 visade att alla åldersgrupper förändrat sina attityder till invandrare i en mer tolerant och positiv riktning. Utvecklingen är i princip densamma – om än inte lika uttalad – från 1981 till 1987. Vissa tecken tyder dock på att ungdomen inte var lika tolerant i sin inställning till invandrare 1987 som sex år tidigare. Den yngsta åldersgruppen, 18–29 år, i undersökningarna visar en något mindre tolerant inställning till invandrare än dem som var 30–41 år både 1981 och 1987. Fortfarande bekräftar dock 1987 års undersökning att ungdomar är betydligt mer positivt inställda till invandrare än personer omkring och över 50 år (Westin 1987).

Om utvecklingen mot en mer tolerant inställning till invandrare redan har brutits eller håller på att brytas bland ungdomar kan endast nya – och jämförbara – undersökningar bekräfta. De senare undersökningar som har genomförts – och som inte är direkt jämförbara med de mer omfattande från 1969, 1981 och 1987 som har refererats ovan – pekar dock mot att det knappast har skett någon förändring i positiv eller mer tolerant riktning bland ungdomar under de allra senaste åren.

Statens ungdomsråds intervjuundersökning i samarbete med SKOP 1989 gav ingen entydigt positiv bild av ungdomars inställning till invandring och flyktingmottagande. Visserligen tyckte 40 % att det varken var bra eller dåligt att det kom invandrare till Sverige, men endast 36 % uttryckte en positiv inställning till invandringen. Hela 44 % ansåg att Sverige skulle ta emot färre flyktingar (statens ungdomsråd 1991).

Olika attityder mot olika invandrarkategorier

I en rad undersökningar som genomfördes mot slutet av 1970- och början av 80-talet bland högstadiel elever kunde man konstatera att såväl svenska ungdomar som invandrarungdomar hade olika attityder gentemot olika invandrarkategorier (Takac' 1978; Jonsson & Lahdenperä 1982; Firth & Mellor 1983; Bergman 1983).

Utifrån dessa studier kan man dra slutsatsen att det föreligger en *hierarkisk struktur* eller *ordning* i attityderna, inställningen till och föreställningarna om olika invandrarkategorier i förhållande till de infödda svenskarna (Bjurström 1985). Denna hierarkiska struktur återspeglar förmodligen i sin tur mer övergripande föreställningar och attityder i samhället, som till stor del – men troligtvis inte uteslutande – sammanhänger med den samhälleliga klass- och skiktuppdelningen och var olika invandrarkategorier i huvudsak hör hemma inom denna. På detta sätt ger den hierarkiska strukturen troligtvis uttryck åt vad som har kallats en

vertikal mosaik, som återspeglar olika etniska gruppers ställning i samhällets ekonomiska, sociala och politiska hierarkier (Schierup 1987). Det är m a o troligt att ekonomiska, sociala och politiska maktförhållanden döljer sig bakom majoritetsbefolkningens och de etniska gruppernas uppfattningar om varandra, som överordnade och underordnade eller mer respektive mindre *värda*. Det är dock oklart vilken roll denna vertikala mosaik spelar för att befästa eller tvärtom upplösa olika etniska grupper, kulturer och identiteter.

I några av dessa undersökningar kunde man också konstatera att olika invandrargrupper och grupper av svenska ungdomar hade en bild av hur andra – nationella/etniska – grupper uppfattade dem som inte stämde med de uppfattningar dessa grupper faktiskt hade (se ex Firth & Mellor 1983). Ingen av dessa undersökningar var dock statistiskt representativa för samtliga svenska högstadieelever. I en studie som ingick i diskrimineringsutredningen kartlades svenska högstadieelevers inställning till invandrare och invandring i Nacka och Borås². Studien gav, grovt sammanfattad, en klart positiv bild av elevernas attityder, samtidigt som uttalat intoleranta uppfattningar, stereotypa föreställningar och fördomar gentemot invandrare förekom inom en mindre grupp (Bergman 1983).

I de opinionsundersökningar som genomfördes av diskrimineringsutredningen 1981 och DEIFO och statens invandrarverk 1987 frågade man dem som intervjuades hur de föreställde sig de etniska relationerna i Sverige (Westin 1984; 1987; 1988). De som intervjuades ombads att skatta likheten mellan deras egna (svenska) värderingar och dem inom arton olika nationaliteter eller etniska grupper. Resultaten av de båda undersökningarna visade dels att majoritetsbefolkningen upplever närstående nationaliteter, som norrmän, danskar och finnar, som närmast dem själva, dels att föreställningarna om hur lika respektive olika man uppfattar olika nationaliteter eller etniska grupper förefaller vara mycket stabila. Samtidigt fanns det en viss tendens mot att närstående nationaliteter uppfattades som något mindre närstående 1987 jämfört med 1981 och att

² Undersökningen kunde inte fullföljas i Nacka pga av att bortfallet blev så stort att materialet inte gick att använda. Orsaken till det höga bortfallet var att en föräldragrupp bojkottade undersökningen – vilket tolkas som en "positiv" reaktion i Bergmans (1983) sammanfattning av undersökningen.

utomeuropeiska etniska grupper, som exempelvis kineser eller etiopier, uppfattades som något mindre avlägsna:

Nationell/etnisk grupp	1981		1987	
	Medelvärde	Rang	Medelvärde	Rang
Norrmän	1.37	1	1.44	1
Danskar	1.45	2	1.61	2
Finnar	1.80	3	1.92	3
Samer	2.62	7	2.27	4
Engelsmän	2.34	4	2.54	5
Vita amerikaner	2.37	5	2.66	6
Tyskar	2.43	6	2.70	7
Ester	2.97	8	3.17	8
Polacker	3.95	10	4.02	9
Italienare	4.42	11	4.21	10
Judar	3.83	9	4.22	11
Latinamerikaner	4.59	12	4.46	12
Jugoslaver	4.90	13	4.63	13
Greker	5.10	14	4.75	14
Kineser	5.77	17	5.38	15
Turkar	5.72	16	5.64	16
Etiopier	5.86	18	5.65	17
Zigenare	5.67	15	5.76	18
Iranier	—	—	5.89	19
Kurder	—	—	5.93	20

Lägre medelvärde = större upplevd närhet

Högre medelvärde = större upplevt avstånd

Källa: Westin 1988:83

I mer kvalitativt inriktade studier, både internationella och svenska, som exempelvis den som har genomförts av Boel Westerberg, lyfter man ofta fram komplexiteten och motsättningarna i majoritetsbefolkningens attityder gentemot olika invandrargrupper och etniska minoriteter. Följande utdrag ur Westerbergs bok – det är ju vi som är negern... kan åskådliggöra detta:

"Det visar sig, att eleverna här på Sveaskolan i Västerstad (fiktivt namn, min anm) dels tycker rätt lika i de här invandrar- och flyktingfrågorna, dels delar sin uppfattning med stora delar av svenska folket. De lite bekymrade och oroliga frågorna, om allt står rätt till, om rätt människor kommer, hur mycket vårt land tål osv är sådant som vi känner igen från många grupper runt om i landet. Det är oro och frågor som går att svara på och som är

viktiga att skilja från fientlighet och rasism. Snarare är det så, att ovanligt få rykten och lokala myter återberättas av de här eleverna. De har rätt mycket kunskaper, kan skilja mellan sextiotalets arbetskraftsinvandring och dagens flyktingar och känner till en hel del om invandringsreglerna, även om de, också detta i likhet med många andra, tror att reglerna är liberalare än de är. En viss dubbelhet har vi kunnat konstatera mellan principiella uttalanden och praktiskt vardagsliv. Inte heller detta något unikt. Kort sagt uttrycker de oftast högst vanliga och vardagliga åsikter om 'de andra' i egenskap av invandrare. De kan t o m betrakta sina egna föreställningar med en viss distans och genomskåda dem .../.../

Om det någon gång dyker fram mer rasistiska föreställningar .../.../... ska också sägas, att de omedelbart får svar på tal..."
(Westerberg 1987:125f)

I den konkreta verkligheten blandas faktiska kunskaper om invandrare och invandringen på detta sätt med missuppfattningar, oro, nyfikenhet och till viss del felaktiga föreställningar. Mot denna bakgrund leder förklaringar av invandrades och minoriteters kulturmönster, trosföreställningar eller värderingar enligt Westerberg inte med nödvändighet till en ökad förståelse eller tolerans hos svenska ungdomar. Förståelsen och toleransen kan t o m minska. Det finns m a o inga enkla eller direkta samband mellan ökad kunskap eller information och ökad tolerans.

I flera av de undersökningar som har refererats ovan betonar man att utpräglat främlingsfientliga eller t o m öppet rasistiska attityder förekommer inom ett litet antal mindre grupper. I de mer omfattande opinionsundersökningar som genomfördes 1981 och 1987 tycker man sig samtidigt skönja att dessa efterhand har blivit mer uttalade och hårdare. Det finns emellertid inga studier eller undersökningar som belyser främlingsfientlighetens eller rasismens utbredning eller utveckling bland olika ungdomsgrupper. Det finns inte heller några mer exakta uppskattningar av om antalet rasistiska eller främlingsfientliga organisationer har ökat under senare år och i vilken utsträckning de har lyckats rekrytera ungdomar som medlemmar eller sympatisörer. Mycket talar dock för att olika extremgrupper, som bedriver en främlingsfientlig eller rasistisk propaganda, har blivit alltmer aktiva och i ökad utsträckning riktar sin propaganda mot olika ungdomsgrupper (Löw 1988).

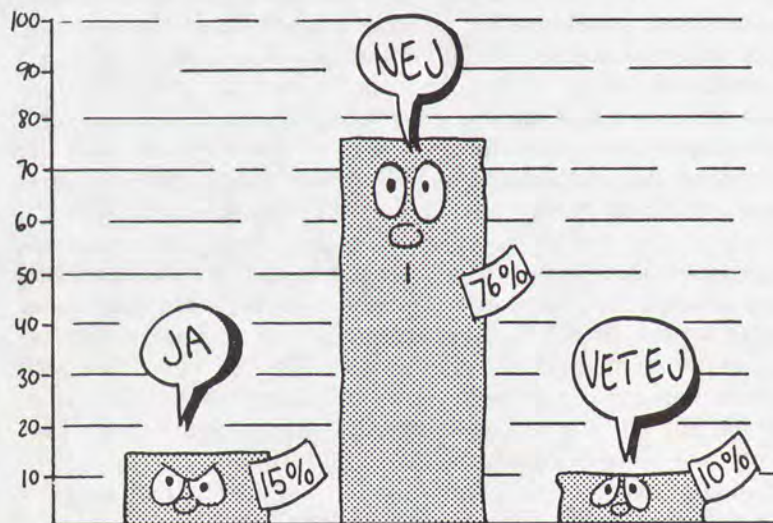
Det är inte möjligt att mer exakt fastställa hur många medlemmar eller sympatisörer olika rasistiska eller öppet främlingsfientliga organisationer har i Sverige. Det totala medlemsantalet i dessa organisationer har dock uppskattats till mellan 5 000 och 10 000 mot slutet av 1980-talet (Löw 1988). Däremot har det inte gjorts några uppskattningar av antalet ungdomsmedlemmar eller – sympatisörer. Den propaganda som organisationerna riktar till ungdomar har karaktäriserats på följande sätt av Heléne Löw:

"En stor del av propagandan är /.../ riktad till ungdomar, framför allt till de som saknar bostad eller arbete. Dessa attraheras av den skenbara radikalismen och nyheten i partiprogrammen. De får en lättfattlig förklaring till sin situation och syndabocker – invandrare, kriminella, 'asociala' och homosexuella – att rikta sin vrede mot. De får också, vilket är mycket väsentligt, ett förstärkande av den nationella identiten och en identitet inom organisationerna."
(Löw 1988:119)

Inte rasist för att man vill minska invandringen

I en undersökning som genomfördes av SKOP 1990 på uppdrag av ungdomskommittén ansåg majoriteten av ungdomarna, såväl de med svensk som de med utländsk bakgrund, att de som vill minska invandringen inte är rasister. Sammanlagt trodde tre av fyra ungdomar i åldern 16–25 år inte att de som vill begränsa invandringen är rasister. Tjejerna trodde i nästan dubbelt så stor utsträckning som killarna att de som vill minska invandringen är rasister, 19 % mot 11 % (Ungdomskommittén m fl 1990).

ANSER DU ATT DE SOM VILL MINSKA
INVANDRINGEN ÄR RASISTER?

Källa: Murar att rasera, ungdomskommittén m fl 1990

Drygt 70 % av ungdomarna mellan 16–24 år ansåg att invandrarungdomar inte har samma möjligheter och villkor i det svenska samhället som svenska ungdomar har.

PÅ FRÅGAN "VILKA HAR BÄST
MÖJLIGHETER I DET SVENSKA
SAMHÄLLET" SVARADE
7% : INVANDRARUNGDOMAR
71% : SVENSKA UNGDOMAR
23% : INGEN SKILLNAD

Källa: Murar att rasera, ungdomskommittén m fl 1990

Inom bl a folkrörelserna pågår ett brett arbete med att påverka förhållningssätt och förebygga konflikter på etnisk grund. Bl a invandrarverket har medel för projekt som syftar till att främja goda etniska relationer. Intresset för att söka bidrag för sådana projekt har varit mycket stort från olika organisationer. Folkrörelserna är representerade i en särskild samrådsgrupp. En del av medlen för projektbidrag har reserverats för insatser inom ramen för FNs kulturårionde, där huvudtemat är "Det mångkulturella samhällets möjligheter och problem".

3.

Det mångkulturella samhället

Riksdagen fastställde år 1975 jämlikhet, valfrihet och samverkan som övergripande mål för invandrapolitiken. I förarbetena till riktlinjerna saknas en diskussion om valfrihetens innehåll, begränsningar och villkor. Det har bidragit till att valfrihetsmålet under åren har tolkats på olika sätt.

Majoritetens rädsla och okunskap om hur man ska hantera nya och för många främmande levnadsmönster tar sig bl a uttryck i att en del svenskar ondgör sig över att *"invandrare får göra allt"* och att *"det har gått för långt"*. Vissa invandrare å andra sidan är missnöjda med att de inte får den valfrihet de trodde att de hade rätt till. En motsättning mellan "äldre" invandrare, oftast arbetskraftsinvandrare, och de flyktingar som kommit på senare tid kan också skönjas. Det finns en föreställning bland en del av de invandrare som varit länge i Sverige om att de blir åsidosatta till följd av de senaste årens flyktinginvandring.

Det finns en tendens till att både svenskar och invandrare tar till kultur som legitimering i de mest skiftande sammanhang. Inte minst den ökade invandringen från utomeuropeiska länder har aktualiserat innebörden av valfrihetsmålets kulturbegrepp.

Unga flickors skolgång, giftermål i tidig ålder, kvinnlig omskärelse och barnuppfostran är några exempel på frågor som diskuteras som mer eller mindre viktiga uttryck för invandrarnas kulturella identitet. Den muslimska gruppen blir ofta utpekad som den grupp som speciellt hotar svenska värden.

I regeringens proposition (1985/86:98) om invandrapolitiken konstateras att valfrihetsmålet kommit att tolkas som ett godkännande av värderingar som starkt avviker från den grundsyn i skilda frågor som kommer till uttryck i svensk lagstiftning eller i andra politiska beslut. Invandrapolitiska kommittén ifrågasatte om begreppet valfrihet kunde behållas som ett övergripande mål.

I riksdagens beslut preciserades begreppet till att tolkas så *"att det innefattar respekt för den enskildes integritet samt möjligheter att utveckla det egna kulturarvet inom ramen för de grundläggande normer som i det svenska samhället gäller för mänsklig samlevnad"*.

I propositionen (1989/90:86) om åtgärder mot etnisk diskriminering m m väcktes åter frågan om behovet av en precisering eller omformulering av valfrihetsbegreppet, eftersom marginalerna för skilda tolkningar ansågs vara för breda. Valfrihetsmålet ansågs kunna väcka förhoppningar hos invandrarna, som inte kan infrias, och farhågor hos andra som tror att valfriheten sträcker sig längre än den i själva verket gör. Frågan har under hösten 1990 beretts i olika former, bl a genom diskussioner med olika grupper och företrädare för skilda samhällsintressen.

I propositionen (1990/91:195) om aktiv flykting- och immigrationspolitik framhålls att det varken är möjligt eller ens lämpligt att göra en ytterligare precisering av begreppet.

"Att poängtera de gränser som svensk lagstiftning sätter för mänskligt umgänge är en typ av precisering som gjorts tidigare i åtskilliga sammanhang. Ingen – svensk eller invandrare- har fullständig valfrihet."

Regeringen menar att diskussionen istället bör föras på annat sätt:

"Det är däremot angeläget med en fördjupad och nyanserad diskussion om hur Sverige blir ett bättre, mer jämlikt och generöst mångkulturellt samhälle med ett nytt synsätt på kulturell pluralism."

Genom att förskjuta diskussionen från invandrapolitiken och dess valfrihetsmål till en diskussion om jämlikhet i ett mångkulturellt samhälle menar man att det blir en bredare, samhällspolitisk fråga och inte avgränsad till en invandrapolitisk fråga.

Inte minst ur ett ungdomsperspektiv ser ungdomskommittén dessa tankegångar som viktiga. Det är för många ungdomar en självklarhet att vi redan lever i ett mångkulturellt samhälle.

Riksdagen kommer under hösten 1991 att ta ställning till propositionen.

3.1 Vad menas med "det mångkulturella samhället"?

Ungdomskommittén menar att det förändrade perspektivet i invandrapolitiken ställer krav på att frågan om vad som menas med ett mångkulturellt samhälle, och vilka konsekvenser det får i vardagen och i samhällspolitiken, nu diskuteras brett i samhället. Det räcker inte att det mångkulturella samhället diskuteras inom invandrarorganisationerna.

Det gäller oss alla och det kräver förändrade förhållningssätt även hos majoritetsbefolkningen.

"Bilderna av det mångkulturella Sverige är inte entydiga. Där finns ömsesidig tolerans och sympati, men också intolerans och fiendskap. Där finns uttalade fördomar, men också gemenskap och förståelse. Den som vill ge en bild av rasism och utlänningsfientlighet kan hitta exempel på detta, liksom den som tvärtom ser hur människor lyckas hitta former för en fredlig samexistens." (Ehn 1989)

I en skrift från arbetsmarknadsdepartementet, som utkom våren 1991 som en rapport från det invandrarrådet som hölls i Göteborg hösten 1990, lyfts en rad viktiga tankar fram om det mångkulturella samhället:

"Vi säger ofta att Sverige är ett mångkulturellt samhälle, men vad menar vi? Hur föreställer vi oss ett sådant samhälle? Är vi beredda att gå längre än till ett samhälle med folkloristiska inslag, där invandrare sjunger och dansar och introducerar nya maträtter? Vi talar om den berikande mångfalden, men har vi annat än en romantisk föreställning om den?" (Arbetsmarknadsdepartementet 1990)

Människor har invandrat till Sverige och människor kommer att invandera i fortsättningen också – med större eller mindre variationer. Det betyder att det finns och kommer att finnas många i Sverige som är bärare av en annan kultur än den svenska. I den meningen finns det mångkulturella samhället redan – vare sig vi vill det eller ej och vare sig vi planerar för det eller ej. Blotta närvaron av olika etniska grupper i ett land anser emellertid inte alla vara tillräckligt för att landet ska kallas mångkulturellt. När tex politiker och andra ansvariga för invandrapolitiken säger att Sverige blivit ett mångkulturellt samhälle vill de nog se det som ett resultat av medveten politik och planering – inte som något som bara råkade bli.

Vi kan ha ganska olika uppfattning om vad ett mångkulturellt samhälle är och hur det får se ut. Vissa mångkulturella samhällen som Libanon och Sydafrika framstår som önskade. Mångkulturella samhällen kan således beskrivas som bättre eller sämre och antagligen också som mer eller mindre mångkulturella.

Vilken sorts mångkulturellt samhälle är Sverige? Hur vill vi att det ska se ut i framtiden? Vilka alternativ finns? Kan vi välja? Hur ska det vi väljer förverkligas? Vem eller vilka ska ha ansvaret för förverkligandet? Detta är några frågor som bör finnas i ett samtal inte om det framtida Invandrarsverige utan om det framtida Sverige.

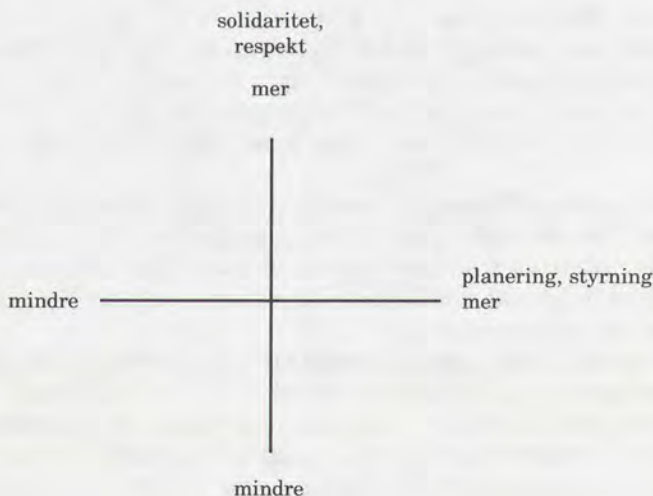
Majoritetssamhällets åtgärder hinder eller hjälp?

En central fråga att diskutera är om majoritetssamhällets åtgärder är hinder eller hjälp i ett mångkulturellt samhällsbygge. T ex i Storbritannien kritiserar forskare och andra mångkulturalism och planerad mångfald som en ny form av rasism. De menar också att etnisk skillnad aldrig kan vara målet i sig och att den som lyckas bevara sin kulturella särart riskerar att hamna längst ner på samhällets ranglista.

Det här sättet att se på mångkulturalism är inte vanligt i Sverige, men det känns angeläget att ta del av det, inte minst därför att den svenska invandrapolitiken kännetecknas av en ganska omfattande central planering och styrning. Det väcker frågan om för- och nackdelar med en central planering. Hur omfattande bör den vara för att garantera ett jämlikt och mångkulturellt samhälle och hur långt kan man nå med politiska beslut och styrning? Kort sagt var går politikens gränser?

Ett sätt att gå vidare med en diskussion om ett mångkulturellt samhälle är att arbeta med scenarier eller modeller. En enkel matris med två variabler som är viktiga för ett mångkulturellt samhälle kan också fungera som en källa till samtal. Om man vill föra diskussionen om den planerade mångfalden vidare kan man använda grad av *samhällelig planering och styrning* på den ena axeln i matrisen och på den andra något som mäter människosyn, exempelvis *solidaritet och respekt*.

I matrisen kan man lägga in tänkta och existerande mångkulturella samhällen. Längst till vänster på planeringsaxeln hittar man ett samhälle där människor med olika kulturell bakgrund *bara finns*, dvs samhället har varken mål eller ställer medel till förfogande för *bevarande av kulturell identitet*. Det blir vars och ens ensak att bestämma om den ska bevaras och hur det i så fall ska gå till.

I axelns andra ända finns den av majoritetssamhället planerade mångfalden. Mellan de två polerna kan man föreställa sig samhällen med varierande grad av central planering och styrning. Dessa kan i sin tur ha varierande former för ekonomiskt stöd och för hur ansvaret för det mångkulturella samhällets förverkligande ska se ut.

Vare sig man tänker på mål eller ambitioner eller på utfallet bör Sveriges placering bli ganska långt åt höger medan t ex Danmark borde hamna något till vänster om Sverige. Hur dessa båda länder skulle placeras längs solidaritetsaxeln är svårt att säga. Sveriges ambitioner är höga men vilken är respekten och solidariteten i samhället? Att idealet är att komma så högt som möjligt på solidaritetsaxeln är givet, men var på planeringsaxeln är den bästa placeringen för ett bra mångkulturellt samhälle? (Arbetsmarknadsdepartementet 1990)

Ungdomskommittén menar att dessa tankegångar är viktiga som utgångspunkt för ett vidgat samtal om det mångkulturella samhället.

3.2 Invandrarproblem eller strukturproblem?

Inom samhällets olika sektorer uppstår ibland problem mellan invandrare och personal. Dessa problem anses ofta bero på kulturskillnader. Invandrarkunskap har då förordats som lösningen. Hedi Bel Habib, expert på etniska relationsfrågor vid invandrarverket menar att det istället ofta handlar om strukturproblem i det svenska samhället. Han menar att man bör skilja mellan minst tre angreppsnivåer vid analysen av upplevda krockar mellan svensk personal och invandrare:

- 1) situationer där strukturproblem görs tydliga av invandrare;
- 2) situationer som orsakas av kulturspecifika skillnader;
- 3) situationer som präglas av att invandrare övertar positiva eller negativa levnadsmönster i Sverige.

Hedi Bel Habib ger i Läroplansdebatt 51/91 två exempel. Det ena handlar om en ung kinesisk kvinna som vid ett läkarbesök inte fick något svar på sina frågor om vad läkaren gjorde vid behandlingen. Detta har framställts som en kulturkrock mellan en kinesisk kvinnas och en svensk läkares uppfattning om läkar-patientrelationen. Hedi Bel Habib menar att det i själva verket handlar om något helt annat, nämligen att den svenska läkaren brutit mot hälso- och sjukvårdslagen, som betonar helhetssyn och patienternas rätt till information. Det andra exemplet är en iransk flicka som i skolan ritat en kvinna med en ängel på var sida; modern i paradiset efter hennes död. Läraren anmärkte att det inte fanns någon gud och inte några änglar i verkligheten. Detta fick till följd att flickan hamnade i ett chocktillstånd och att hon aldrig mer vågade lita på sin lärare. Det medförde också att föräldrarna tappade förtroendet för den svenska skolan. Detta fall framställs av skolan som en kulturkrock mellan flickan

som kom från ett religiöst präglat samhälle och det svenska sekulariserade skolväsendet. Men läraren har här agerat helt emot skolans mål att göra eleven medveten om vikten och värdet av en egen livsåskådning. Enligt läroplanen är livsåskådningar väsentliga aspekter i skolans arbete (Bel Habib 1991).

Analysen av många situationer som man upplever som invandrarproblem visar på ett gemensamt strukturproblem i vårt samhälle, nämligen bristen på redskap att bemöta existentiella problem. Att försumma de etiska och existentiella grundfrågorna ökar risken för utveckling och spridning av invandrarfientliga attityder bland ungdomar. Attitydundersökningar visar att invandrarfientlighet går hand i hand med obearbetade existentiella konflikter. Man bör istället anlägga ett angreppssätt som utgår från de allmänt gemensamma existentiella behoven över kulturgränserna. Detta gör det möjligt att spåra situationer inom olika samhällssektorer där s k invandrarproblem förtydligar strukturella brister i det svenska samhällets sätt att nalkas basala mänskliga behov. De upplevda kulturmötesproblemen i skolan är ofta utbildningspolitiska problem. För att kunna hantera den kulturella mångfalden behöver skolan se hur etnisk mångfald och allmänhetiska frågor hör ihop.

3.3 Integration och identitet

Huvuddelen av den svenska forskningen om invandrarungdomar kan sägas handla om de identitets- och kulturmönster som håller på att utvecklas eller redan har utvecklats bland andra och tredje generationens invandrare. Mycket av forskningen kretsar kring i vilken utsträckning andra generationens invandrare och efterföljande generationsled kommer att bevara sina ursprungliga etniska identiteter och kulturmönster eller tvärtom "försvenskas". Att sammanfatta den forskning som har bedrivits inom dessa områden försvåras redan av att begreppet *etnicitet* – i likhet med begrepp som *kultur* och *identitet* – är både mångtydigt och mångdimensionellt. Inom forskningen föreligger det heller inte någon mer exakt konsensus om begreppets innebörd eller hur det bör definieras. Definitionen av begreppet etnisk identitet varierar från undersökning till undersökning. Resultaten kan därför inte relateras till varandra och ger inte heller grund för några mer långtgående eller bestämda slutsatser kring andra generationens eller olika invandrargruppers etniska identifikation i det svenska samhället. Däremot är det möjligt att ange några huvudlinjer i den forskning som har bedrivits.

Karl-Olov Arnstberg beskriver *etnicitet* som "*en form av kultur, som knyts till folkgrupper som befinner sig i en minoritetssituation*". Denna kultur innefattar även religion och språk. (Arnstberg 1991)

Det är vanligt att graden av etnisk identifikation är lägre i senare generationer än i den första. I de flesta fall sker också en förändring i

riktning mot det nya landets normer och värderingar. Graden av etnisk identifikation är högre bland dem som har vuxit upp inom ett etniskt bostadsområde och bland dem som umgås med släktingar i stället för vänner. Styrkan i den etniska identiteten varierar också mellan olika invandrargrupper.

Även om integrationen i det svenska samhället är större hos andra generationens invandrare än bland första generationens invandrare tycks inte farhågorna för att invandrabarnen ska ta avstånd från sina föräldrar och deras etniska ursprung och istället helt gå upp i den svenska kulturen besannas i någon större utsträckning. Senare tids forskning, både här i Sverige och i andra länder, visar att invandrarungdomar i stor utsträckning införlivar sina föräldrars etniska identitet, normer och värderingar samtidigt som de utvecklar en känsla av samhörighet och identifikation med människor och förhållanden i invandringslandet. De blir både svenskar och invandrare. Och de umgås både med ungdomar från Sverige, föräldrarnas hemland och andra länder. De känner sig hemma, åtminstone i viss mån, i båda sina länder.

Invandarungdomar klarar att leva mångkulturellt

I ett omfattande forskningsprojekt om andra generationens invandrare¹ skriver socialantropologen Yngve Lithman:

"...den överväldigande andelen invandrabarn tycks klara sin situation lika bra som andra barn. Man kan också konstatera att mängder av invandrare och medlemmar av andra generationen utmärkt väl klarar att hantera olika sammanhang med skilda kulturella förtecken utan att detta på något vis tycks ha några som helst negativa effekter vad gäller deras personlighetsutveckling eller förmåga att fungera som mogna och, som det heter, autonoma människor". (Lithman 1987b:38)

En av de övergripande frågeställningarna i forskningsprojektet var i vilken utsträckning andra generationen kunde förväntas bli en del av framtida minoritetsgrupper i det svenska samhället respektive integreras i svenska livsstilar (Lithman 1987a). Resultaten från projektet, som genomfördes i Borås och Nacka, ger vissa belägg för att det har skett en relativt stark "försvenskning" av andra generationens invandrare (finnar, greker och italienare). I den övergripande rapporten från projektet slår man bl a fast att:

¹ "Andra generationens invandrare" utgjorde ett av de tre större delprojekt som ingick i det s k PIL-projektet (Projektet invandringens långsiktseffekter), vars övriga två delar bestod av en studie om europeiska länders invandringspolitik och en om invandring och arbetsmarknad.

"det finns inte mycket som talar för uppkomsten av markanta minoritetsgrupper baserade på medlemmar av den andra generationens invandrare". (Lithman 1987a:16)

I de studier som ingår i projektet fann man emellertid samtidigt en stor variation med avseende på olika invandrargrupperns situation och relationer till det omgivande samhället. Utifrån detta drar man bl a slutsatsen att det svenska samhällets påverkan inte har varit så stort att de flesta invandrargrupper – inklusive andra generationens invandrare – har tvingats in i en och samma mall. Och vidare:

"att den andra generationens förhållande till svenskt samhälle och till sin specifika bakgrund i mycket hög grad är präglad av första generationens förhållande. Det är i stor utsträckning de vuxna som drar upp gränserna för de yngre". (Engelbrektsson 1987b:45)

Resultaten från denna studie måste emellertid ställas i relation till en rad andra, som belyser andra aspekter av invandrarungdomars sociala, kulturella och psykologiska villkor. I en studie av finska och jugoslaviska ungdomar konstateras emellertid att det finns stora variationer mellan grupperna och mellan könen inom dessa båda grupper vad gäller integrationen i det svenska samhället. Medan endast 38 % av de jugoslaviska tonårspojkarna uppgav att de ville känna sig som både svenskar och jugoslaver, ville omkring 65 % av de jugoslaviska tonårsflickorna och de finska tonårspojkarna och -flickorna känna sig tillhöra två nationaliteter (jugoslavisk och svensk respektive finsk och svensk). De jugoslaviska tonårspojkarna kände sig i betydligt större utsträckning än flickorna som jugoslaver (46 % respektive 29 %). På motsvarande sätt kände de finska tonårspojkarna sig oftare än flickorna som finnar (23 % respektive 5 %) (Olkiewicz 1987).

Familjens klassmässiga ställning i samhället, uppfostringsmönster och även föräldrarnas förväntningar på var ungdomarna ska bo i framtiden spelar stor roll. Om t ex föräldrarna väntar sig att ungdomarna ska återvända till ursprungslandet så återspeglas det inte överraskande i att ungdomarna är mindre integrerade i det svenska samhället. Invandrare med högre utbildning och mera kvalificerade yrken identifierar sig mera med det nya landet. De gifter sig i högre utsträckning utanför den egna gruppen, bor inte i segregerade invandrarområden, umgås med svenskar och talar svenska (Olkiewicz 1990).

Skillnader i styrkan i etnisk identitet

Eva Olkiewicz redovisar tre undersökningar bland andra generationens invandrare i olika etniska grupper. Den ena visar att turkiska ungdomar har en starkare etnisk identitet än jugoslaviska ungdomar (Similä 1987)

och den andra att jugoslaviska ungdomar har en starkare etnisk identitet än finska ungdomar (Ouvinen-Birgerstam 1984). I den tredje undersökningen framkom att grekiska ungdomar har en starkare etnisk identitet än italienska ungdomar (Engelbrektsson 1987). I den senare undersökningen var det möjligt att härleda skillnaderna mellan de grekiska och italienska ungdomarna till skillnader bland föräldrarna.

I Ouvinen-Birgerstams undersökning fann man att de finska barnen identifierar sig mera med svenskar ju äldre de blir, vilket inte är fallet med de jugoslaviska barnen. I högstadiet anser sig de flesta finska ungdomarna som svenskar mot bara en mindre del av jugoslaverna. De finska barn, som identifierar sig med svenskar hade också en mer positiv självuppfattning än de som identifierar sig med finnar. Det finns däremot inga samband mellan etnisk identitet och självuppfattning bland de jugoslaviska barnen (Olkiewicz 1990).

Similäs undersökning visar att nästan 80 % bland jugoslaverna känner sig som minst till hälften svenska mot bara 40 % av turkarna, och många fler bland jugoslaverna känner sig också hemma i Sverige. Dessa skillnader återspeglas också i att turkarna i högre utsträckning talar sitt modersmål, umgås med landsmän och släktingar och i högre grad uttrycker preferenser för att gifta sig med landsmän än jugoslaverna. De faktorer som har starkast samband med etnisk identitet är framtidsplaner och vistelsetid. Planer på att stanna i Sverige och längre vistelsetid leder till att man alltmer närmar sig Sverige och avlägsnar sig från hemlandet.

Engelbrektssons analys visar att den andra generationens italienare och greker har vuxit upp under mycket olika förhållanden. Hälften av de italienska ungdomarna har en svensk och en italiensk förälder, medan nästan samtliga grekiska ungdomar har både grekisk mor och grekisk far. Medan de italienska ungdomarna har vuxit upp i en huvudsakligen svensk miljö med få italienska inslag, har de grekiska vuxit upp i en miljö med påtagliga grekiska inslag och en uttalad preferens hos vuxengenerationen för grekisk kultur och identitet.

Medan den första generationens italienare i de flesta fall anser sig ha en blandad svensk-italiensk identitet, så betraktar sig ungdomarna som helt svenska och ofta som enbart svenska. En del av de helitalienska ungdomarna adderar en italiensk del till sin helsvenska identitet. Den etniska identiteten har inte samband med skillnader i beteende, utan med en stark medvetenhet om föräldrarnas etniska ursprung och av att själv ha ärvt det. Dessa ungdomar ser inte alltid sitt italienska ursprung som någonting positivt, vilket de med bara en italiensk förälder gör. De få grekiska ungdomarna från blandäktenskap ser i regel sig själva som svenskar. De övriga grekiska ungdomarna, som har vuxit upp i en ganska grekiskdominerad miljö med föräldrar som själva känner sig uteslutande som greker, uppfattar sig som både greker och svenskar, varken helt som grekiska eller helt som svenska. De föreställer sig att om de stannar kvar i Sverige blir de med tiden allt mer svenska och om de flyttar tillbaka mera

grekiska. De värnar i hög grad om sin rätt att vara greker och i lika hög grad om sin rätt att få vara svenskar. Det finns emellertid några ungdomar som helt låst sig vid antingen den grekiska eller den svenska polen. Några pendlar också mellan extremerna utan att finna något mellanläge.

Resultaten från projektet "Andra generationens invandrare" visar att det föreligger relativt stora skillnader mellan ungdomar från helfinska familjer och blandfamiljer, dvs med en svensk och en finsk förälder, med avseende på vilken nationalitet de identifierar sig med. På frågan "antag att det skulle spelas en landskamp mellan Finland och Sverige, vilket lag skulle du heja på?" svarade 99 % av ungdomarna med svenska föräldrar att de skulle heja på Sverige, mot 82 % av dem med en svensk och en finsk förälder och endast 30 % av dem vars båda föräldrar kom från Finland (Soininen 1987). Även om frågan om den "fiktiva landskampen" kan betraktas som en väl grov indikator på identifikationen med en nationell identitet, så ger den ändå klara belägg för att den svenska identiteten klart dominerade bland ungdomar från blandfamiljerna, dvs med en svensk och en finsk förälder.

3.4 Strategier i multietniska miljöer

De strategier som olika grupper av invandrarungdomar utvecklar när de konfronteras med brytningarna mellan sin egen bakgrundskultur och det svenska samhället förefaller skifta starkt. Ulla-Britt Engelbrektsson ger exempelvis följande beskrivning av den strategi som har utvecklats bland ungdomar till grekiska invandrare i en mellanstor svensk industristad:

"För de unga framstår begreppet 'att försvenskas' inte enbart som något negativt, vilket det vanligtvis gör för de äldre. Negativt blir det enligt de yngre först när försvenskningsprocessen går för långt, dvs när någon håller på att tappa sin grekiska identitet. Idealet i de ungas ögon är att med en grundmurad grekisk identitet gå in för en funktionell anpassning till det svenska samhället och den svenska verklighet som man har runt omkring sig. Funktionell anpassning står då närmast för att utåt skilja sig så litet som möjligt från sina svenska kompisar. Det betyder inte nödvändigtvis att man i allt tycker och tänker och handlar som dessa. Men det innebär att man inte skyltar med att vara annorlunda. Det innebär också att man inte drar sig för att hantera den svenska vardagen, utan betraktar och behandlar den som en del av sin egen verklighet. Det gäller inte att dra sig ur den, som föräldrarna, utan snarare att visa att man räcker till även för den.

Helt svensk, säger de, varken kan eller vill vi bli. Å andra sidan kan vi inte heller vara helt och hållet grekiska. Det är inte frågan

om ett antingen eller. Vad det gäller är hur mycket man är och kommer att vara av båda delarna.” (Engelbrektsson 1987a:170).

Under senare år har olika forskare – i de flesta fall utifrån mer eller mindre fragmentariska och begränsade empiriska studier – urskiljt hur invandrarungdomar har utvecklat nya kulturmönster och kompetenser i s k multietniska miljöer, dvs miljöer där flera olika etniska grupper bor, kommer i daglig kontakt eller direkt umgås med varandra.

Billy Ehn framhäver exempelvis att det krävs en speciell kompetens för att hantera de ofta oklara och diffusa normativa budskap och interaktionsregler som utvecklas i dessa miljöer (Ehn 1990b)². De intervjuer som han har genomfört med 30 svenska ungdomar och invandrarungdomar i Botkyrka utanför Stockholm visar bl a hur de har utvecklat en hög kompetens för att umgås med människor (såväl vuxna som jämnåriga) från olika etniska kulturer.

Bland ungdomarna har det dock, vilket Ehn åskådliggör med hjälp av utdrag från en serie intervjuer, utvecklats olika strategier för att hantera den etniska mångfalden. En sådan strategi är att förringa betydelsen av skillnaderna mellan olika grupper. En annan att hålla sig till och inom den egna gruppen i så stor utsträckning som möjligt. En tredje att upphöja den kulturella mångfalden till ett värde i sig och betrakta den som en speciell *lokal resurs*.

Från kulturell isolering till kulturell assimilation

På ungefär motsvarande sätt poängterar Carl-Ulrik Schierup och Alexandra Åhlund i sin studie av jugoslaviska invandrare (jordbrukande vlaher från nordöstra Serbien och urbaniserade makedoner) i Danmark och Sverige att integrationsstrategierna hos både den första och andra generationen sträcker sig alltifrån kulturell isolering till kulturell assimilation (Schierup & Åhlund 1987). Schierup och Åhlund urskiljer hur de jugoslaviska invandrarna utvecklade fyra olika *etniska strategier*, som i huvudsak utgjorde reaktioner på de strukturella villkoren i majoritets-samhället och de lokala förhållandena men även var beroende av deras kulturella bakgrund.

I likhet med Ehn poängterar de samtidigt de kulturskapande momenten i de processer som döljer sig bakom dessa strategier. Genom vad de kallar *”intern integration”*, dvs de organisationsformer som de jugoslaviska invandrarna utvecklade i sina egna lokala miljöer, skapade de egna nischer för en *etnisk offentlighet*. Enligt Schierup och Åhlund utgjorde denna

² Studien ingår i det s k Bland Sverige-projektet (The Organization of Ethnic Diversity in Sweden) som bedrivs vid etnologiska institutionen vid Stockholms universitet i samarbete med Sveriges invandrarinstitut och Museum i Botkyrka. Hittills har endast två kortare artiklar från studien – som avser att analysera vad det innebär att växa upp i multietniska miljöer – publicerats (Ehn 1990a; 1990b).

etniska offentlighet en viktig förutsättning för att de jugoslaviska invandrarna aktivt skulle kunna utveckla sina etniska identiteter, livsformer och kulturmönster. Viljan och möjligheterna att organisera etniska offentligheter skiftade dock starkt mellan olika grupper och individer.

Multietniska identiteter

De strategier som ungdomarna utvecklar i de multietniska miljöer som Ehn studerar pekar åt olika håll, medan en del ungdomar kan sägas slå vakt om sina etniska identiteter, utvecklar andra mer synkretistiska (sammanjämkade/utjämnade) multietniska identiteter och kulturmönster. Den etniska tillhörigheten utgör generellt sett ett viktigt inslag i de identiteter och kulturmönster som ungdomarna utvecklar, men inte alltid det viktigaste.

I likhet med en rad ungdomskulturforskare poängterar Ehn också den viktiga roll som medie-, varuutbudet och olika ungdomskulturer spelar för de strategier som ungdomarna utvecklar. Dessutom framhåller han att köns-, klasstillhörigheten och den ålder som ungdomarna befinner sig i ofta spelar en mer avgörande roll än deras etniska ursprung (Ehn 1990b).

Ehn utgår till stor del från vad som har kallats ett "*synkretistiskt kulturperspektiv*" (syncretist cultural model) inom den engelska etnicitets-, minoritets- och kulturforskningen. Detta perspektiv har till stor del växt fram som en reaktion mot att frågan om invandrares och minoriteters etniska identiteter i huvudsak har reducerats till en fråga om ett val mellan deras ursprungskulturer och majoritetsbefolkningens dominerande kultur. Det synkretistiska perspektivet framhåller istället de kulturskapande momenten i de processer där traditionella minoritets- och invandrarkulturer omskapas i mötet med majoritetssamhällets sociala strukturer och dominerande kulturmönster och lägger grunden till nya självuppfattningar och identiteter.

Identitet och social verklighet

Försöker man grovt sammanfatta den forskning som har bedrivits kring invandrarungdomars etniska identifikation i det svenska samhället respektive *försvenskning* pekar resultaten i olika riktning. Till viss del kan detta förklaras av att olika forskare utgår från olika perspektiv och lägger tonvikten vid olika aspekter av de mångdimensionella etnicitet-, kultur- och identitetsbegreppen. Men det kan också till viss del förklaras av att skillnaderna är stora både mellan och i många fall inom de invandrargrupper som har studerats. Mycket talar trots detta för att invandrarungdomars kulturella identitet till största delen formas av den sociala verklighet de lever i snarare än av deras etniska bakgrundskulturer. Vissa tecken tyder också på att olika kategorier av andra generationens invandrare i mindre utsträckning än sin föräldrageneration är intresserade av att upprätthålla entydiga kulturella gränser mellan sig själva och

det omgivande samhället. Detta motsäger å andra sidan inte att vissa kulturella drag från föräldragenerationen lever kvar hos andra generationen. Men det är samtidigt viktigt att uppmärksamma att en stor del av det *kulturella arv* som olika invandrarungdomar för – eller inte för – vidare har utvecklats i det land (Sverige) som deras föräldrar en gång utvandrade till.

Kontakter mellan invandrarungdomar och svenska ungdomar

Såvitt vi har kunnat urskilja finns det inga undersökningar där man direkt har försökt kartlägga i vilken omfattning svenska ungdomar och invandrarungdomar umgås med varandra. En enkätundersökning som genomfördes i Halmstad 1986 i årskurs 9 i grundskolan och årskurs 1 och 2 i gymnasieskolan bekräftar dock att kontakterna och umgänget mellan svenska ungdomar och invandrarungdomar förmodligen skiftar starkt inom olika sociala klasser eller skikt. Av de ungdomar som besvarade enkäten menade 37 % att svenska ungdomar och invandrarungdomar kom bra överens "*för det mesta*". 48 % menade att "*de flesta, men inte alla grupper*" kom bra överens, medan endast 11 % menade att invandrarungdomar och svenska ungdomar inte kom "*särskilt bra överens*" (Dahlgren & Åkerström 1987).

Endast 1 % av dem som besvarade enkäten hade nästan enbart kompisar som var invandrarungdomar. Det är sannolikt att dessa ungdomar själva hade invandrarbakgrund, även om det inte framgår av undersökningen. De som mera sällan hade kompisar både bland svenska ungdomar och invandrarungdomar kom i huvudsak från socialgrupp 1, som följaktligen kan beskrivas som den kulturellt sett mest homogena (svenska) miljön:

Tabell 3.1 Andel ungdomar i olika socialgrupper som har kompisar bland invandrare respektive svenskar

	soc gr 1	soc gr 2	soc gr 3	Totalt
Nästan alla kompisar är invandrare	1 %	2 %	0 %	1 %
Både svenskar och invandrare finns bland kompisarna	14 %	20 %	25 %	21 %
Nästan alla kompisar är svenskar	80 %	73 %	73 %	74 %
Andel som inte besvarade frågan	4 %	5 %	2 %	4 %
N =	92	224	173	528

Källa: Dahlgren & Åkerström, 1987.

Undersökningen pekar mot att det är betydligt vanligare att man har kompisar både bland invandrarungdomar och svenska ungdomar i de lägre än i de högre socialgrupperna. Medan var fjärde (25 %) från socialgrupp 3 hade kompisar både bland invandrarungdomar och svenska ungdomar, gällde detta bara för ungefär var sjunde (14 %) i socialgrupp 1. I undersökningen fann man också en tydlig skillnad mellan de ungdomar som gick på de yrkesinriktade och studieförberedande linjerna i gymnasieskolan. 21 % av de ungdomar som gick på de yrkesinriktade linjerna hade både kompisar bland invandrarungdomar och svenska ungdomar, mot 14 % av dem som gick på de studieförberedande linjerna (Dahlgren & Åkerström 1987).

Klassmotsättningar dominerar över etniska motsättningar

I en studie som i huvudsak handlar om förutsättningarna för en s.k. interkulturell undervisning i skolan belyser Boel Westerberg hur spänningarna, motsättningar och de potentiella konflikterna mellan elever från yrkesinriktade respektive studieförberedande linjer dominerade över dem mellan elever med skiftande etniska/nationella bakgrunder i gymnasieskolan (Westerberg 1987). Eleverna på de yrkesinriktade linjerna betraktade elever på de studieförberedande linjerna – inte invandrarna – som den grupp de hade minst gemensamt med. Detsamma – fast givetvis i omvänd riktning – gällde för dem som gick på de studieförberedande linjerna.

Utifrån detta drar Westerberg slutsatsen att det är motsättningarna **inom** den svenska kulturen som dominerar över dem **mellan** olika etniska/nationella grupper. Uttryckt med andra ord: den sociala skiktningen eller klassmotsättningarna i det svenska samhället är mer avgörande.

Westerberg visar också att eleverna var medvetna om att de avgörande skillnaderna inom de gymnasieskolor hon studerade bottnade i sociala klasskillnader, även om de inte använde just detta begrepp för att beskriva dem. Skillnaderna och de potentiella konflikterna mellan de olika grupperna uttrycktes i huvudsak med hjälp av olika stilar (kombinationer av kläder, frisyrier, jargong, musik, symboler, tecken etc). Huvudtesen i Westerbergs studie är att de viktigaste motsättningarna inom den svenska kulturen, som låg till grund för vilka skillnader som eleverna själva markerade mellan olika grupper, subkulturer och stilar, kommer bort i den interkulturella undervisningen i gymnasieskolan. Men hennes intervjuundersökning, som har en kvalitativ inriktning och följaktligen inte bygger på ett statistiskt representativt urval av elever på de tre gymnasieskolor hon studerade, ger samtidigt en viktig inblick i hur ungdomar själva avgränsar sig från varandra, samt hur strukturella och sociala faktorer samspelar med och ibland t o m dominerar över de skillnader som markeras av etniska/nationella bakgrundskulturer. På detta sätt ger också Westerbergs studie en viktig inblick i de komplicerade faktorer som

ligger bakom de kulturmönster som utvecklas av och bland olika ungdomsgrupper – inklusive första och andra generationens invandrare.

3.5 Familjens betydelse

Familjemönstren varierar stort mellan olika grupper, bl a beroende på om man kommer från nordiska eller utomeuropeiska länder, från storstad eller landsbygd, och vilken religions- och klasstillhörighet man har. Familjemönster, normer och traditioner varierar givetvis även inom Sverige. Medan vissa invandrargruppernas familjemönster inte skiljer sig märkbart från det svenska, kan mötet med Sverige vara omtumlande för andra grupper. Skillnaderna kan bli svåra att hantera för både föräldrar och barn, i synnerhet när flickorna kommer upp i tonåren. Den patriarkaliska storfamiljens traditioner och moral genomsyrar många invandrargruppernas vardag. Det innebär att den äldsta mannen har högre status och makt än alla yngre män och alla kvinnor oberoende av kvinnornas ålder. Den äldsta kvinnan har högst status bland kvinnorna. Därefter rangordnas kvinnorna efter ålder. Varje man oavsett ålder har emellertid högre status än kvinnorna i familjen. Trots att många invandrarfamiljer i Sverige lever som kärnfamiljer fortlever storfamiljen som tradition. Familjen och släkten har i allmänhet en starkare ställning bland olika invandrargrupper än bland svenskar. Familjens situation och värderingar har därför stor betydelse för invandrarungdomarnas integration i det svenska samhället.

Trots detta tenderar vi, när problem uppkommer, att sätta in åtgärder för invandrarbarn och ungdomar som om de stod för sig själva, utan familjesammanhang.

Familjen barnens bas

Familjen utgör både barnens bas och deras brygga till samhället. Föräldrarna förmedlar till barnen sina normer, värderingar, handlingsvanor och traditioner och barnens verklighetsuppfattning grundar sig till stor del på den bild av omgivningen som föräldrarna förmedlar, bl a genom att de fungerar som förebilder för sina barn.

Allteftersom barnen växer och utvecklas orienterar de sig gradvis och i stigande utsträckning mot det omgivande samhället – skola, lärare, kamrater och andra. I många fall lär sig barnen snabbt behärska det svenska språket bättre än föräldrarna. Barnen får rollen som föräldrarnas guide in i det svenska samhället. Ibland får de också fungera som tolkar i kontakter med det offentliga livet och myndigheterna. Föräldrarna kommer därigenom i underläge. Detta kan naturligtvis orsaka svårigheter i familjerelationerna. Föräldrarnas ställning som förebilder och fostrare för-

svagas. Barnen fattar tidigare än föräldrarna vad som är statusmässigt högtstående i det svenska samhället. De gör sina jämförelser och kan ofta tycka att föräldrarna är gammalmodiga.

Att föräldrarna inte upplevs som godtagbara förebilder påverkar båda parter på ett destruktivt sätt. Förhållandet kompliceras genom att föräldrarna ofta tillhör lågstatusgrupperna, vilket barnen kan skämmas över.

För barnens anpassning är både omgivningens och föräldrarnas inställning till majoritetskulturen, liksom till deras egen kultur, av avgörande betydelse. Om dessa två normer är ställda mot varandra kommer barnen i stark lojalitetskonflikt gentemot sina föräldrar. Samtidigt skadas även barnens självkänsla (Szabó 1989).

3.6 Könroller och sexualitet

Olikheterna i familjemönster och könroller kan bli svåra att hantera både för pojkar och flickor i tonåren. Vissa normer och värderingar gäller i samhället medan andra dominerar inom familjen. I somliga familjer har flickorna, just i egenskap av unga flickor, en tydlig roll med låg status och lite makt. Ute i det svenska samhället förväntas de skapa sig en position och fungera jämställt med männen. Det blir inte lättare av att jämställdheten inte alltid är så tydlig och väl fungerande i praktiken. Ungdomskommitténs betänkande *Ungdom och makt* visar exempelvis hur flickorna missgynnas på område efter område; i skolan, på fritiden och i arbetslivet. Pojkarna å sin sida kan känna sig frustrerade av att de i majoritetssamhället inte åtnjuter den självklara ställning i förhållande till flickorna som de har inom familjen.

Tonårstiden innebär alltid ett sökande efter en identitet, inte minst när det gäller könroller och sexualitet. Ungdomar i det mångkulturella samhället skapar en ny könrollsidentitet med inslag både från majoritetssamhällets värderingar och från andra kulturer. Att hitta den rätta, individuella balansen i en relation mellan andra generationens invandrarungdomar eller mellan invandrarungdomar och svenska ungdomar kan vara komplicerat.

Ett mångsexuellt samhälle

Lika väl som vi lever i ett mångkulturellt samhälle lever vi i ett *mångsexuellt* samhälle. Svenska ungdomar lär sig (socialiseras till) att se på könroller och sexualitet på ett visst sätt. Det kan vara svårt att inse att det som är naturligt och " normalt " för svenska ungdomar kan vara märkligt, svårt att förstå och till och med " exotiskt " för ungdomar som vuxit upp med andra synsätt.

På samma sätt som invandrare kan ha förutfattade meningar om det

svenska sättet att se på sexualitet och relationer kan svenska ungdomar anse andra kulturers synsätt som inskränkt, moraliskt eller "lite perverst".

Det finns stora relationsproblem mellan invandrarungdomar och svenska ungdomar, som bottnar i missförstånd och okunskap om sexuella signaler och sexuella beteendemönster, både hos de svenska ungdomarna och hos invandrarungdomar.

Ungdomskommittén har därför, tillsammans med barn- och ungdomsdelegationen och socialstyrelsen, gett Institutet för sociala studier i uppdrag att genomföra en studie om ungdom, sexualitet och könsroller. En preliminär kunskapssammanställning om invandrarungdom, etnicitet och sexualitetens mångsidighet har hittills rapporterats.

"Det är troligt att frågor kring sexualitet och relationer tar ännu längre tid att förändra eller 'försvenska' än många andra kulturellt präglade frågor. Flera studier pekar till och med på att just uppfattningar om sexualiteten som man har med sig hemifrån kanske dröjer sig kvar extra länge, dvs både i andra och tredje generationen. Studier bland svarta i USA har visat att just sexual- och familjemönster lever kvar från Afrika.

På samma sätt som vår 'svenska sexualsyn' är resultatet av en mycket lång process är också latinamerikanernas eller iraniernas sexualsyn resultatet av en lång process och förändras därmed inte heller så snabbt. Det sätt som sexualmönster införlivas i identiteten i mycket unga år gör att de finns där som något naturligt och något som inte så lätt låter sig förändras, eller anpassas, till nya förhållanden. Dessa sexualmönster är vidare ingenting som personen i fråga medvetet slår vakt om, utan de finns i medvetandet som något som man inte ständigt måste gå och tänka på, utan som något naturligt och vardagligt. Därför är det troligt att vi både i tredje och i fjärde generationen kommer att finna väsentliga drag av sexualmönster som råder i hemlandet." (Henriksson 1991)

Många – framför allt unga män – kommer hit med uppfattningen att Sverige är paradiset på jorden när det gäller sexualitet och att här är alla, både kvinnor och män, tillgängliga för deras sexuella dragningskraft. Mötet med den svenska sexualitetskulturen, som naturligtvis har *sina* normer, kan därför bli komplicerat, det vittnar inte minst personalen på flyktförläggningarna om.

Komplikationer uppstår inte bara i mötet mellan invandrarungdomar och svenska ungdomar av olika kön. Gränserna mellan heterosexualitet och homosexualitet varierar mellan olika kulturer. Homosexuella handlingar behöver inte uppfattas som uttryck för homosexualitet och homosexuell identitet i den latinamerikanska eller arabiska gruppen eftersom det i deras hemländer existerar ett helt annat sätt att definiera homosexualitet. I ett möte mellan två män är det t ex bara den passive som definieras som homosexuell. Och på Papau Nya Guinea tror man att samhället

skulle dö ut om heterosexualiteten fick praktiseras utan restriktioner. Därför är heterosexuella samlag bara tillåtna ett visst antal dagar på året, medan homosexuellt umgänge inte begränsas.

Skilda synsätt drabbar flickorna hårt

"Pappa håller alltid ett öga på oss. Och när han inte själv kan, har han många kusiner här som kan göra det istället."

Ur en intervju om skillnaderna mellan att växa upp som svensk respektive irakisk tjej i debattskriften "Murar att rasera" (Ungdomskommittén m fl 1990).

De skilda synsätten på sexualitet och könsroller drabbar ofta flickorna hårt. Exempelvis kan arabiska flickor som barn umgås med svenska kompisar, men i takt med att flickorna når puberteten blir kontrollen hemifrån allt hårdare. Det blir strängt förbjudet att gå ut med killar vare sig i grupp eller ensamma. Om flickorna i smyg ändå går ut för att umgås med icke landsmän kommer de i konflikt med föräldrar och bröder. Det leder också till skvaller och förtal inom den egna gruppen och kan också resultera i utfrysning.

Samtidigt som dessa flickor själva är negativa till den behandling de får av sina föräldrar, är de besvikna på den attityd som de svenska kamraterna har till deras familjers sätt att se på sexualitet och att träffa killar. De är själva i sin tur kritiska till många inslag i de svenska ungdomarnas utespring och "liberala" syn på sexualitet.

Den skillnad i frihet som finns både mellan flickor och pojkar och mellan olika kulturer kan också leda till konflikter mellan olika grupper. De svenska pojkarna får konkurrens av invandrapojkarna i sin uppvaktning av svenska flickor, samtidigt som invandrarflickorna inte är "tillgängliga" för dem. Det märks inte minst på en del fritidsgårdar i invandrartäta kommuner, där svenska pojkar känner sig utträngda av invandrapojkarna, medan de svenska flickorna stannar kvar och attraheras av invandrapojkarnas uppvaktning.

Många invandarmän är uppvuxna i patriarkala samhällen, där mannens dominans över kvinnan anses naturlig. Det rör till exempel män från Latinamerika och arabiska män. Kvinnans jungfrulighet är central för kvinnor som vill gifta sig. Hennes oskuld bevakas av familjen före äktenskapet och hennes trohet bevakas av mannen efter äktenskapet.

För många invandarmän, inte minst om de är uppfostrade i Medelhavsländerna, är frågor om heder och skam oerhört viktiga. En mans heder handlar framför allt om i vad mån hans kvinnor, hustrun och döttrarna, lever ett så anständigt liv att han slipper vanhedras. Kvinnans sexualitet betraktas som en stark kraft som med alla medel måste kontrolleras av mannen.

I samhällen som domineras av islam har man också kontrollerat sexualiteten genom att kontrollera kvinnan. Kvinnan ses som en levande bära-

re av sexualitetens faror och dess socialt upplösande kraft. Därför är det kvinnan, inte sexualiteten som sådan, som hela tiden måste ställas under uppsikt.

I en del kulturer växer flickorna i allmänhet upp helt åtskilda från pojkarna. I vissa länder börjar dessutom flickorna bära slöja redan vid nio-, tio-årsåldern, eller då de anses vara könsmogna.

De sexuella kontakter som de unga männen i dessa kulturer kan ha med jämnåriga flickor är mycket få. Samtidigt utvecklas ett mycket starkt laddat *flirtspråk* med massor av symboler och signaler.

Symboler och signaler som sen misstolkas eller över huvudtaget inte kan tolkas av svenska ungdomar eller invandrarungdomar, som utvecklat andra *koder*. För att öka kunskapen och minska risken för konflikter mellan olika grupper är det därför nödvändigt att både inom föreningslivet, på fritidsgårdarna och i skolan ta upp olika kulturers och religioners syn på könsroller, sexualitet och relationer till diskussion.

3.7 Klassbakgrundens betydelse

"De flesta invandrarungdomar, oberoende av om de är andra eller tredje generationens invandrare, kommer från arbetarklassen. Föräldrarna har ofta lågstatusyrken. Och den sociala statusen går i arv till barnen. Därmed är de generellt missgynnade och det är ett öde de delar med svenskar med samma bakgrund."
(Bjurström 1990)

Efter andra världskriget, under en fas av snabb expansion, medförde invandringen billig arbetskraft, som var rörlig och oförmögen att bevaka sina rättigheter. Invandrarnas närvaro på arbetsmarknaden bidrog till till en social skiktning inom arbetarklassen. Den inhemska arbetarklassen förborgerligades i viss mån, eftersom en del av den "flyttades upp ett pinnhål". En invandrare kan således känna ett dubbelt tryck: förutom att vara invandrare tillhör han/hon en socialt sett låg statusgrupp med alla de problem som detta innebär (Szabó 1989).

Många forskare har funnit samband mellan invandrarnas klassmässiga ställning och graden av integration i invandringslandet. En av förutsättningarna för att avancera i det nya samhället är att man behärskar språket, men utbildning och social bakgrund har också en mycket stor betydelse. Skillnaderna mellan storstad och landsbygd är mycket större i många invandrarländer än i Sverige. En högutbildad person från en storstad, med ett livsmönster som inte skiljer sig så mycket från invandringslandet, har självklart ett bättre utgångsläge än en korttids- eller utbildad arbetare från fattig landsbygd, som för första gången möter ett modernt industri- och konsumtionssamhälle. De flesta invandrarna behärskar till en början inte värdlandets språk och får okvalificerade arbeten. Efter en tid "studsar" en del uppför den sociala stegen. Men kommer

man från landsbygden, har bristfällig utbildning och är ovan vid industrijobb så blir det svårare att finna alternativ till de slitsamma och lågavlönade, okvalificerade yrkena underst på samhällsstegen. Bristfällig studietradition gör det svårare att lära sig det nya språket och därmed skaffa sig nya mer kvalificerade yrkeskunskaper. Istället närs drömmarna om att återvända och man blir än mindre motiverad att kämpa med det nya landets språk. Kanske önskar man också att barnen en gång ska återvända till det gamla hemlandet (Ny i Sverige 6/90).

3.8 Politik och samhällssyn

Den s k medborgarundersökningen, som ingick i den av regeringen tillsatta maktutredningen som avslutades 1990, bekräftar att det rent generellt finns signifikanta skillnader mellan invandrare och majoritetsbefolkningen i deras synsätt på och förhållande till de viktigaste politiska och sociala institutionerna i det svenska samhället (Petersson; Westholm & Blomberg 1989; SOU 1990:44). Till det mest betydelsefulla hör att invandrarnas bedömning av sina egna möjligheter att påverka sin livssituation är lägre, att de i större utsträckning känner sig stå utanför det politiska systemet och har ett lägre intresse för politik, samtidigt som de har en svagare anknytning till organiserade rörelser och intresseorganisationer i det svenska samhället än infödda svenskar. Dessa avvikelser från *svenska* mönster kvarstår även efter kontroll för skillnader i yrke, inkomst och utbildning (Petersson; Westholm & Blomberg 1989). Invandrarna står också, enligt resultaten från den s k Katrineholmsstudien³ som ingick i maktutredningen, i större utsträckning än svenskar – men i likhet med framför allt ungdomar – utanför den *traditionella politiska kulturen* inom arbetarklassen:

"...resultaten tyder på att den gamla politiska kultur som bidragit till att forma arbetarklassens syn på sig själv och på fördelningen av möjligheter, rättigheter och tillgångar i samhället håller på att försvagas. Den bärs nu i huvudsak upp av manliga arbetare och lägre tjänstemän i medelåldern och däröver. Ungdomarna, invandrarna och, i viss mån, kvinnorna är inte lika delaktiga i den." (Åberg 1990:321)

Resultaten av studier av enskilda invandrargrupper begränsade till olika geografiska regioner tyder samtidigt på att många av dem till stor del står utanför det politiska livet i Sverige. En studie av turkar i Stockholm i slutet av 1970-talet visade exempelvis att de hade bristfälliga, för att inte säga närmast obefintliga, kunskaper om det svenska politiska systemet, en låg administrativ kompetens och deltog i liten utsträckning i politiska

³ En studie som var begränsad till Katrineholm och följaktligen inte är representativ för befolkningen i hela landet.

verksamheter eller fackföreningsaktiviteter (Alpay 1980). Liknande tendenser har visat sig i mer brett upplagda surveyundersökningar. I en opinionsundersökning, som genomfördes av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar 1983, i vilken svenska och finska medborgare bosatta i Sverige tillfrågades om sin samhällstrivsel, valde något mer än var femte finsk medborgare (21 %) att karaktärisera Sverige som *"ett mycket bra land att leva i,"* mot drygt varannan (52 %) svensk medborgare (Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar 1983). Liknande tendenser går också att spåra i invandrarnas (utländska medborgares) deltagande i de allmänna kommunalvalen. Sedan 1975, det år då utländska medborgare fick rösträtt i kommunala och kyrkliga val, har deras valdeltagande successivt sjunkit från i genomsnitt 60 % vid de första kommunalval de deltog i 1976 till knappt 43 % 1988 (Hammar 1988; SCB 1990). Deltagandet har sjunkit kraftigast bland männen. Vid kommunalvalen 1976 röstade 59,9 % av männen, mot 60,7 % av kvinnorna. I de senaste kommunalvalen 1988 40,3 % av männen, mot 45,5 % av kvinnorna.

De tendenser som har angivits ovan gäller i första hand vuxna invandrare – generellt respektive inom olika etniska och nationella kategorier. I det här sammanhanget är det emellertid viktigt att ge en övergripande bild av dessa tendenser, därför att de kan spela en avgörande roll för den andra generationens invandrare att integreras i det svenska samhället och dess politiska system. Eftersom föräldragenerationens samhällssyn och deltagande i det politiska systemet rent generellt spelar en viktig roll för det samhällsintresse som deras barn utvecklar, finns det mycket som talar för att de tendenser som har skisserats ovan bidrar till att sänka andra generationens motivation och möjligheter att engagera sig politiskt i olika samhällsfrågor. Det finns emellertid, så vitt vi har kunna finna, inga empiriska studier som bekräftar att så skulle vara fallet.

Skillnader mellan blandfamiljer och helsvenska/helfinska familjer

Vi har också bara kunnat finna en studie som ger en mer övergripande bild av andra generationen invandrares politiska socialisation i det svenska samhället. Studien ingick i projektet "Andra generationens invandrare" och handlar i huvudsak om andra generationens samhällssyn, inställning till de politiska institutionerna, egna upplevelser av möjligheterna att påverka dessa och benägenhet att engagera sig i politiska aktiviteter (Soininen 1987). I studien jämförs ungdomar från helsvenska hem, dvs med två svenskfödda föräldrar, med ungdomar från hem med en eller två föräldrar födda i Finland⁴. Det är m a o de sistnämnda ungdomarna som avgränsas som andra generationens invandrare i studien.

⁴ När det gäller barn till finska föräldrar har endast de tagits med i studien vars föräldrar hade tillbringat de tolv första åren av sitt liv i Finland. De ungdomar som deltog i studien gick i årskurs 8 och 9 i grundskolan i Borås våren 1981.

Studien ger klara belägg för att det föreligger stora skillnader mellan sk blandfamiljer, dvs med en svensk och en finsk förälder, och familjer med två finnsködda föräldrar. Endast 1 % av blandfamiljerna hade planer på att flytta tillbaka till Finland, mot 19 % av familjerna där båda föräldrarna var födda i Finland. Dessa skillnader återspeglade sig också bland ungdomarna. Ca 46 % av barnen i de helfinska familjerna skulle – om de hade möjlighet att välja – hellre bo i Finland än i Sverige, medan över 90 % av barnen i blandfamiljerna hellre ville bo kvar i Sverige. Även om det är oklart om ungdomarna i de helfinska familjerna ville till Finland eller helt enkelt valde bort Sverige, visar resultaten tydligt att förekomsten av en svensk förälder klart minskar deras intresse för den andra förälderns ursprungliga hemland. Maritta Soininen sammanfattar skillnaderna mellan blandfamiljerna och de helfinska familjerna samt ungdomarnas attityder på följande sätt:

"För det första är både föräldrar och ungdomar i de svensk-finska blandfamiljerna nästan helt inställda på en framtid i Sverige. För det andra finns det i finska hem delade meningar om man skall stanna i Sverige. I såväl föräldra- som andragenerationen föredrar man en framtid med svenska förtecken.

Att det dock inte råder någon fullständig samstämmighet mellan föräldrar och barn i samma familjer blir den tredje slutsatsen. För det fjärde kan konstateras, att trots att en stor majoritet av de finska familjerna befunnit sig i Sverige sedan någon gång under 60-talet, så tycks detta inte ha haft någon nämnvärd inverkan på deras benägenhet att stanna för gott." (Soininen 1987:128)

Ungdomarna från hem med två svenska föräldrar var betydligt mer positivt inställda till Sverige än dem från bland- och de helfinska familjerna. Medan 42 % i den förstnämnda kategorin instämde i påståendet att Sverige är *"ett mycket bra land att leva i"*, gällde detta endast för 23 % av ungdomarna från blandfamiljerna och 28 % av ungdomarna från de helfinska familjerna. Värt att observera är att det inte var ungdomarna i de helfinska familjerna utan ungdomarna från blandfamiljerna som oftast intog en mera kritiskt attityd till det svenska samhället.

Ungdomarna från blandfamiljerna ställde också högre krav på och efterlyste mycket större förändringar i samhället än ungdomarna från de helsvenska och helfinska familjerna. Skillnaderna mellan grupperna kvarstod också efter kontroll för social klasstillhörighet, men förstärktes för de ungdomar med finsk bakgrund som tillhörde medelklassen:

"Att över huvud taget vara medlem av den andra generationen och ha en eller två finska invandrarföräldrar ger upphov till en allmän inställning kryddad med viss kritik mot de rådande samhällsförhållandena. I synnerhet markeras detta hos ungdomar i svensk-finska familjer. När dessa samtidigt har medelklassbakgrund, vil-

ket redan i sig bidrar till en kritisk inställning även bland svenska ungdomar, blir resultatet en påtagligt kritisk och krävande hållning gentemot samhället.

I finska familjer bidrar ett beslut att stanna för gott till att höja antalet kritiska röster bland ungdomarna, så att de når upp till den svenska medelklassens nivå." (Soininen 1987:134)

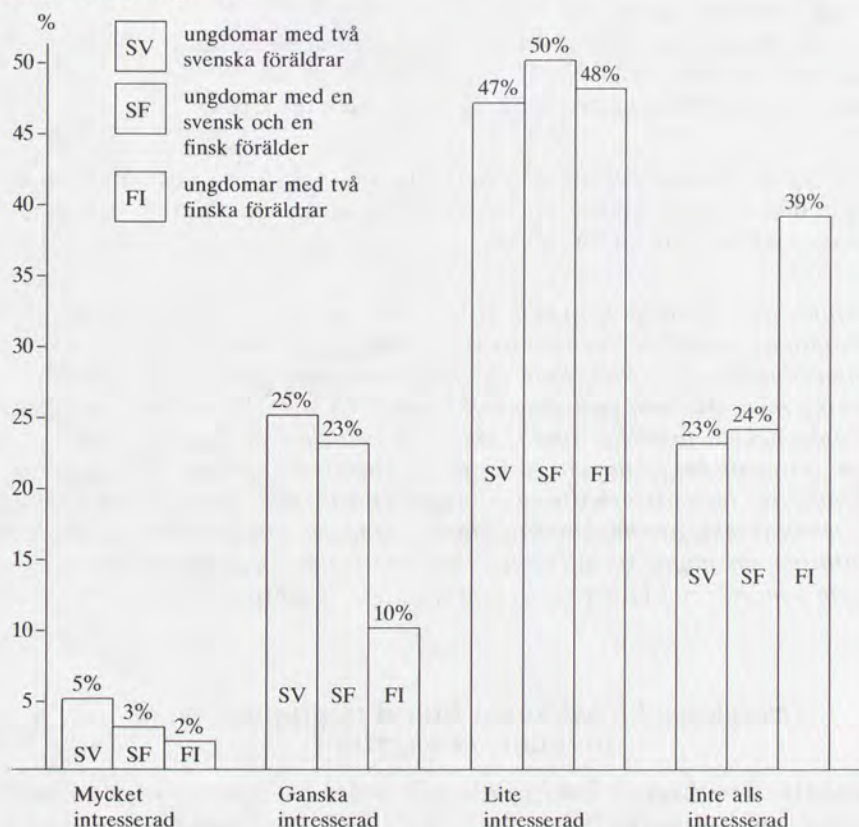
Ungdomarna från blandfamiljerna tenderade också att tillskriva sina familjer högre social status än både de svenska ungdomarna och ungdomarna med två finska föräldrar:

"Inom den svenska gruppen anser 72 % av dem som svarat på frågan att de är medlemmar av den socialgrupp till vilken de förts efter objektiva kriterier (faderns yrke, min anm). Detta gäller både inom medelklassen och arbetarklassen. Hela 82 % av barnen i finska arbetarfamiljer räknar sig till arbetarklassen. I blandfamiljer däremot betraktar ca 40 % av arbetarklassungdomarna sina familjers levnadsförhållanden som typiska för medelklassen. Svensk-finska arbetarklassungdomar tenderar att tillskriva sina familjer en högre social status. De anser sig uppenbart tillhöra dem som har det bättre ställt i samhället." (Soininen 1987:140)

Starkare klasskänsla bland ungdomar med invandrarbakgrund

I en enkätundersökning i Eskilstuna, genomförd av institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet våren 1983, visade det sig att ungdomar i åldrarna 15, 18, 22 och 25 år med invandrarbakgrund upplevde sig tillhöra arbetarklassen i större utsträckning än ungdomar med svenska föräldrar (Eriksson; Karlsson & Swedner 1985). Vidare kunde man konstatera att det generellt sett förelåg ett starkt samband mellan faderns yrke och den samhällsklass ungdomarna upplevde sig tillhöra. I undersökningen tog man emellertid ingen hänsyn till de ungdomar som hade en svensk och en utländsk förälder, utan skilde endast dem med svenska, finska och utländska fäder från varandra.

Den mest positiva inställningen gentemot det svenska samhället, som visade sig bland andra generationens invandrare med en svensk och en finsk förälder i den tidigare refererade undersökningen av Maritta Soininen, slog igenom även när det gällde synen på det politiska systemet. Intresset för svensk politik var ungefär lika stort bland ungdomarna från de helsvenska och svensk-finska familjerna, medan det var betydligt lägre bland dem från helfinska familjer. Följande diagram visar intresset för politiska frågor i det svenska samhället efter nationell bakgrund.

Diagram 3.1 Intresset för politiska frågor i det svenska samhället efter nationell bakgrund

Källa: Nybyggarna i Sverige 1987

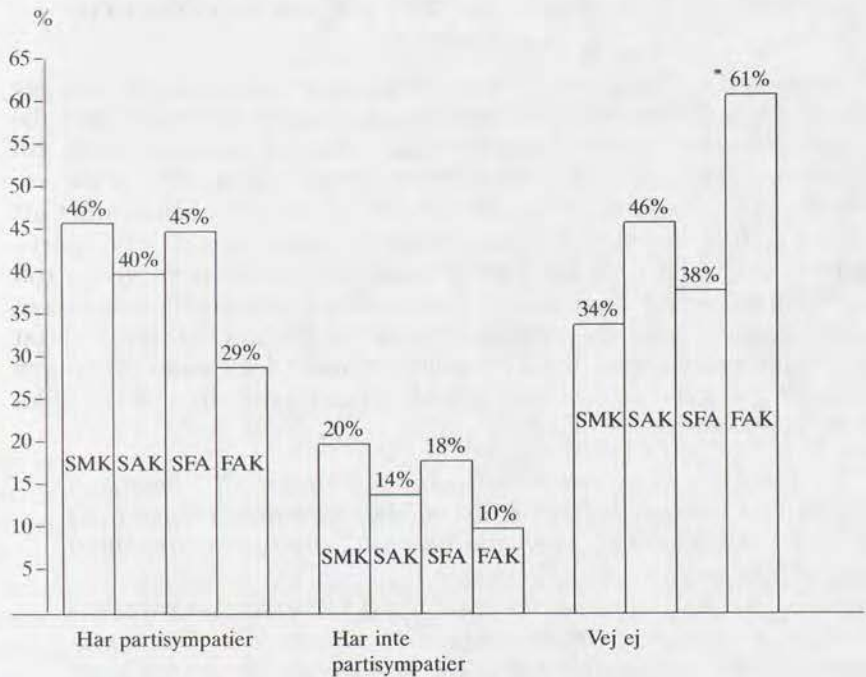
Som framgår av diagrammet är mönstret bland de ungdomar vars båda föräldrar är svenska och dem vars ena förälder är svensk och den andra finsk mycket lika varandra. I den helfinska gruppen däremot sjunker andelen intresserade kraftigt, endast var tionde (10 %) är ganska intresserade av politik mot omkring en fjärdedel (25 % respektive 23 %) bland de båda övriga kategorierna.

I de svensk-finska familjerna var ungdomarna något mer engagerade i ett politiskt meningsutbyte med sina föräldrar än i de svenska hemmen. Däremot deltog ungdomarna i de finska hemmen betydligt mera sällan i politiska diskussioner med sina föräldrar. I de helsvenska familjerna diskuterade 34 % av ungdomarna ofta eller ibland politiska frågor med sina föräldrar, mot 37 % i de svensk-finska och 23 % i de finska hemmen. Av någon anledning – vilken framgår inte av undersökningen – visade sig

blandfamiljestrukturen vara en viktigare orsak till den mer positiva inställningen till politik bland ungdomarna från de svensk-finska hemmen än den sociala klassbakgrunden.

Närmare varannan (45 %) av högstadieeleverna från svensk-finska arbetarklasshem hade, i likhet med ungdomar från svenska medelklassfamiljer, en klar preferens för ett politiskt parti. Resultaten är knappast förvånande mot bakgrund av att det i undersökningen visade sig att det var just dessa grupper som oftast diskuterade politik tillsammans med sina föräldrar. Klart ovanligast med uttalade partisympatier var det i de helfinska hemmen med arbetarklassbakgrund, vilket framgår av följande diagram.

Diagram 3.2 Partisympatier efter nationell bakgrund och klassbakgrund

SMK

ungdomar med medelklassbakgrund* och två svenska föräldrar

SAK

ungdomar med arbetarklassbakgrund* och två svenska föräldrar

SFA

ungdomar med arbetarklassbakgrund* och en svensk och en finsk förälder

FAK

ungdomar med arbetarklassbakgrund* och två finska föräldrar

* Klassbakgrunden bestämd av faderns yrke

Ungdomar från svensk-finska arbetarklasshem visade ett större intresse än svenska ungdomar med arbetarklassbakgrund för att ansluta sig till något av de socialistiska riksdagspartierna (SAP respektive dåvarande VPK). Störst benägenhet att ansluta sig till dessa partier visade dock ungdomarna från finska arbetarklasshem. Intresset för att delta i de allmänna valen var störst bland svenska ungdomar med medelklassbakgrund och arbetarklassungdomar med en svensk och en finsk förälder. När det gällde inställningen till utomparlamentariska metoder för att påverka politiska beslut fanns det emellertid inga signifikanta skillnader mellan de olika ungdomskategorierna. Föräldrarnas nationella bakgrund och/eller kulturbakgrunden i familjerna påverkade i mycket liten utsträckning ungdomarnas inställning i dessa frågor.

Undantaget från regeln om den sociala bakgrundens betydelse

Den övergripande slutsatsen av undersökningen i Borås är att vare sig den sociala klassbakgrunden, föräldrarnas nationella bakgrund eller deras framtidsplaner (om de avsåg att stanna i Sverige eller återvända till sitt ursprungsland) kan tillskrivas någon avgörande betydelse för variationerna i ungdomarnas attityder när det gäller deras benägenhet att diskutera politik med sina föräldrar, deras politiska intresse eller partisympatier. Samtidigt som den sociala bakgrunden spelade en viktig roll för de skillnader som Soinin fann mellan olika kategorier av ungdomar, avvek de svensk-finska ungdomarna från detta mönster. Ett längre citat ur Soininens sammanfattning av huvudresultaten från undersökningen kan åskådliggöra de komplicerade samband hon fann mellan en rad olika bakgrundsfaktorer:

"Ett medelklasshem ger bättre tillgång inte endast till allmänna, i första hand materiella, samhällsresurser, utan även till politiska resurser. Tendensen till större aktivitet och intresse är tydlig bland elever från svenska medelklasshem.

Men från denna allmänna regel om den sociala bakgrundens betydelse finns dock ett undantag. Som vi sett gäller detta ungdomar i arbetarklassfamiljer vilka har en svensk och en finsk förälder. Den positiva inverkan som denna familjebakgrund har är slående. Graden av intresse för politiskt deltagande kan närmast jämföras med det som ungdomar med medelklassbakgrund visar. Eftersom den gemensamma nämnaren inte består i att de delar samma materiella villkor, måste andra faktorer spela en viktig roll här.

Det kan eventuellt finnas något av en gemensam nämnare i att de tolkar samhällets och sina egna villkor och möjligheter på ungefär samma sätt. Detta behöver dock inte innebära att de också

hyser samma åsikter i politiska sakfrågor. Medan svenska medelklasselever vanligen uttrycker sympatier för de borgerliga partierna, så gav de svensk-finska arbetarklasseleverna till och med ofta än svenska elever från arbetarklassen sitt stöd till de socialistiska partierna. Nej, det gemensamma finns snarare i att de bägge grupperna är mer kritiska till de rådande samhällsförhållandena och starkare betonar den enskildes ansvar för sin egen situation, tex vid arbetslöshet. Till detta kommer ett visst mått av tro på att det går att genom politiskt engagemang påverka den nuvarande ordningen. Dessa attitydprofiler belyser samtidigt vad det är för förhållningssätt till samhället och de egna villkoren som främjar intresset för politiska aktiviteter.

Eftersom få elever med svensk-finska föräldrar hör hemma i medelklassen, och då andelen finska ungdomar från sådana hem är ännu lägre, är det knappast möjligt att uttala sig om andra generationen i medelklassen. Som vidare framgått utgör de finska arbetarklassfamiljerna inte alls någon enhetlig grupp. Inte minst vad det gäller ungdomarnas inställning till att engagera sig politiskt, är skillnaderna stora bland dessa arbetarklassungdomar. När föräldrarna tydligt tagit ställning för att stanna i Sverige, har detta utan tvekan satt spår såväl i barnens attityder till samhället i stort som i deras inställning till mera specifikt politiskt deltagande. I mångt och mycket motsvarar dessa finska arbetarklassungdomars inställning till det politiska livet svenska ungdomars med liknande familjebakgrund. Det finns emellertid tecken på att de ändå samtidigt tolkar samhället på ett annorlunda sätt.” (Soininen 1987:166f)

Till detta kommer att resultaten av undersökningen knappast går att generalisera till andra grupper av invandrarungdomar. Andra kategorier av andra generationens invandrare med en annan bakgrundskultur kan ha helt andra förhållningssätt till det politiska systemet och en annan syn i viktiga samhällsfrågor, vilket också till viss del bekräftas av andra studier. I en studie av invandrarungdomar med grekisk bakgrund fann exempelvis Ulla-Britt Engelbrektsson att de hade ”fått mer än nog av allt vad politik heter”, till följd av motsättningar och kontroverser bland olika politiska grupper inom vuxengenerationen (Engelbrektsson 1987a:207). Samtidigt markerade de att politik (om de syftade på svensk politik eller politik i största allmänhet framgår inte av studien) var ”viktigt”, men tog bestämt avstånd från en del av de politiska uppfattningar som föräldragegenerationen företrädde och som de uppfattade som ”förlegade”.

3.9 Sociala problem

I många fall har man antagit att barn och ungdomar med invandrarbakgrund i högre utsträckning riskerar att drabbas av olika sociala problem (kriminalitet, missbruk etc) än barn och ungdomar med svenska föräldrar. I huvudsak är det vad som har beskrivits som invandrarungdomars utsatta position *mellan två kulturer*, som har betraktats som den avgörande faktorn eller orsaken till att de skulle utgöra en mer påtaglig "riskgrupp" än andra kategorier i detta avseende.

Fortfarande vet man emellertid väldigt lite om i vilken grad invandrarungdomens och andra generationens förhållningssätt, livsstilar och identiteter är kulturellt betingade (se ex Mella 1985). Detsamma gäller i vilken utsträckning deras position mellan två kulturer medför en ökad risk för att drabbas av olika sociala problem. Ofta beskrivs emellertid detta som den avgörande orsaken bakom sociala eller psykiska problem bland invandrarungdomar eller andra generationens invandrare utifrån mer eller mindre systematiskt insamlade erfarenheter från olika områden:

"Invandrarbarnet får svaga eller i majoritetssamhällets ögon felaktiga mönster och strategier. De lever under dubbel press: å ena sidan föräldrarnas krav och de införlivade kulturmönstren och å andra sidan samhällets krav på likformighet. Klarar de inte dessa motstridiga krav kan de reagera med identitetsförvirring eller genom att anta en negativ identitet. Psykosomatiska reaktioner, psykoser, missbruksproblem och kriminalitet är de mest dramatiska uttrycken." (Stenius 1983:10)

De undersökningar som genomfördes inom ramarna för projektet "Barnfamiljerna och samhällets service"⁵ visar att invandrarbarn dominerar när det gäller såväl fysiska som psykiska hälsoproblem. Elevvårdande insatser i skolan hade främst getts till invandrarbarn. Invandrarbarnen var betydligt överrepresenterade när det gällde kontakter med skolkuratorer och skolpsykologer i det två rektorsområden i grundskolan som i huvudsak studerades inom ramarna för projektet. De problem som dominerade bland invandrarbarnen bottnade framför allt i språksvårigheter och konfliktfyllda relationer med jämnåriga kamrater. Enligt personalen inom skolhälsovården hade också barnen med invandrarbakgrund en högre andel psykosociala problem än svenska barn. I fråga om hälsoproblem fann man däremot inga skillnader mellan barn till svenska respektive invandrade föräldrar (Elvhage 1990). Enligt statistiska cen-

⁵ Projektet, som påbörjades 1985 och slutfördes 1990, syftade till att undersöka samhällets stöd och hjälp till barnfamiljer och utifrån detta lämna förslag på eventuella reformer.

tralbyråns kartläggningar föreligger det dock generellt sett relativt stora skillnader i hälsotillstånd mellan svenska och utländska medborgare, både med avseende på dödlighet, sjukdom och handikapp (SCB 1989d).

Hög andel av omhändertagna ungdomar har invandrarbakgrund

De enkätundersökningar som genomfördes av socialstyrelsen mot slutet av 1980-talet visade att förekomsten av invandrar- och flyktingungdomar var relativt hög bland dem som hade placerats på hem för särskild tillsyn, s k § 12-hem. Invandrar- och flyktingungdomar svarade för 24 % av samtliga institutionsplatser där ungdomar i åldern 13–20 år vårdades. Andelen invandrar- och flyktingungdomar på § 12-hemmen var något högre. Samtidigt redovisades ett tilltagande missbruk av narkotika bland invandrar- och flyktingungdomarna på § 12-hemmen (SOS 1990).

Ungdomskommittén gjorde våren 1990 ett studiebesök på ett av Stockholms läns §12-hem, Lövsta. Vi kunde då konstatera att ca 80 % av ungdomarna hade invandrarbakgrund. Där fanns också påfallande många flickor. Personalen på Lövsta menar att bilden inte skiljer sig nämnvärt från andra §12-hem. En synpunkt som framförts från olika håll är att invandrarungdomar i högre utsträckning uppmärksammas och omhändertas för samhällsvård än svenska ungdomar i samma situation.

Skilsmässor vanligare bland invandrare

Andelen andra generationens invandrare som drabbas av familjeupplösning är förmodligen högre än motsvarande andel bland barn till infödda svenskar. Internationellt sett har Sverige en mycket hög skilsmäsofrekvens. I många av de kulturer som invandrarna kommer ifrån har familjen en starkare ställning än i Sverige. Skilsmäsofrekvensen är också mycket låg i många av invandrarnas hemländer. Mot denna bakgrund kan man förvänta sig att äktenskap generellt sett är mer hållbara bland invandrare än svenskar. Så är emellertid inte fallet. Det är vanligare att familjer där båda makarna kommer från ett annat land upplöses. Särskilt hög separationsfrekvens har de som kommer från Afrika och Latinamerika (Nilsson & Sellerfors 1990).

Högsta registreringsfrekvensen bland finska och danska invandrarbarn

Den utförligaste studien av sociala problem bland invandrarbarn och -ungdomar genomfördes i början av 1980-talet av ett forskarteam som kartlade socialförvaltningens register över åtgärder i Malmö enligt den dåvarande barnavårds- och socialhjälpslagen under perioden 1977–1980. Studien omfattade barn och ungdomar med invandrarbakgrund från sex olika länder (Finland, Danmark, Jugoslavien, Grekland, Polen och Chile)

i åldern 0–17 år och deras familjer. Socialförvaltningens registreringar över barnavårdsärenden jämförs dels med ett femtondels stickprov av alla barn i Malmö, dels med hela populationen av de barn och ungdomar vars föräldrar kom från de sex ursprungsländerna. Dessa studier kompletterades med en intervjuundersökning av barnfamiljer där båda föräldrarna var svenska och där föräldrarna kom från fyra andra ursprungsländer. Slutligen genomfördes en serie ostrukturerade intervjuer i samtalsform med ungdomar och vuxna, som syftade till att fördjupa förståelsen av invandrarbarnens och -ungdomarnas problem (Faria; Lillesaar; Meurle-Hallberg & Swedner 1984).

Resultaten av studien visade att barn med finskt eller danskt ursprung hade den absolut högsta registreringsfrekvensen (8,9 % och 8,3 % av samtliga barn med finsk respektive dansk bakgrund i Malmö). Barn med jugoslavisk (6,9 %) och polsk (5,5 %) bakgrund hade också en högre registreringsfrekvens än svenska (4,1 %) barn, medan chilenska (3,9 %) och grekiska (3,6 %) barn hade en lägre frekvens. Redan denna enkla redovisning av resultaten från studien visar att det inte går att förklara skillnaderna i andelen registreringar mellan de olika kategorierna på något enkelt sätt med begrepp som *kulturkonflikter* eller *kulturskillnader*. Finska och danska barn, som man kan förutsätta har internaliserat kulturmönster liknande dem som dominerar i det svenska samhället, uppvisade de högsta registreringsfrekvenserna. Chilenska och grekiska barn, som man kan förutsätta har internaliserat kulturella mönster som är mer avvikande i förhållande till dem som dominerar i Sverige, uppvisade däremot de lägsta registreringsfrekvenserna.

Sociala problem drabbar de sämst ställda

En sammanfattning av resultaten från register- och intervjuundersökningen, som kompletterade varandra, ger en uppfattning om de komplicerade mönster som låg bakom de sociala problem som de registrerade barnavårdsärendena återspeglade:

"Registreringsfrekvensen visar sig vara hög för barn som inte bott tillsammans med sina biologiska föräldrar under hela sitt liv, för invandrarbarn som är födda i ursprungslandet, för barn som har en svag föräldraanknytning till både Sverige och ursprungslandet, för barn till föräldrar med låg utbildning, för barn till föräldrar med låg inkomst, för barn i familjer som flyttat ofta och som bott kort tid i sitt nuvarande bostadsområde, för barn i familjer som inte trivs i det bostadsområde de bor och för invandrarbarn i familjer där man inte brukar använda sitt modersmål vid samtal inom familjen och bland jämnåriga kamrater."

(Faria m fl 1984:190)

När man kontrollerade för den sociala klasstillhörigheten (efter faderns yrke) och enbart räknade med de registreringar som åtföljts av någon typ

av åtgärd (hjälp-, stöd-, tvångsåtgärder, institutionsvård, övervakning eller fosterhemsplacering) reducerades en stor del av invandrabarnens höga registreringsfrekvenser i förhållande till de svenska. Dock inte i så hög utsträckning att de försvann.

När man slog samman de olika invandrargrupperna till en kategori kvarstod deras högre registreringsfrekvens i förhållande till de svenska barnen och ungdomarna, även när man kontrollerade för socioekonomisk bakgrund, ålder, kön och familjeförhållanden. Samtidigt poängterar man i studien att detta troligtvis inte kan förklaras med att de problem som har registrerats har "importerats" från barnens och ungdomarnas ursprungsländer. Den huvudsakliga förklaringen sökte man istället i de olika invandrarkategoriernas ställning i det svenska samhället och det sätt på vilket de bemöttes av majoritetsbefolkningen och olika samhällsinstitutioner. En av de mer övergripande slutsatserna i studien är att *"orsaken till sociala problem bland invandrabarn i Malmö till stor del är förknippade med invandrarnas sociala situation i Sverige. Det är problem av den art som drabbar de sämst ställda skikten i den svenska befolkningen"* (Faria m fl 1984:286).

Skillnader i kulturmönster spelar viss roll

De sociala problemen inom invandrarfamiljerna bottnade m a o enligt studien till stor del i samma orsaker som dem inom svenska familjer. Men eftersom invandrarkategoriernas höga registreringsfrekvenser kvarstod även efter en jämförelse med dem bland svenska barn och familjer från samma sociala klasser och skikt, kunde man inte utesluta att skillnaderna mellan de kulturmönster som dominerade i det svenska samhället och inom de olika invandrargrupperna spelade en viss roll i sammanhanget. En rad av de mer detaljerade analyser som gjordes i undersökningen förefaller ge belägg för detta: barn med en svensk och en utländsk förälder hade färre problem än barn med två utländska föräldrar; invandrabarn som var födda i Sverige hade färre problem än dem som flyttat till landet; problemen var fler inom de familjer där man ersatt modersmålet med svenska; och inom de invandrarkategorier med en kulturell bakgrund som påtagligt avvek från den svenska förelåg en stor andel registreringar av barnavårdsärenden som inte bottnade i ekonomiska problem (Faria m fl 1984). I studien lutar man trots detta – om än med en viss tvekan – mot att det är de *assimilationistiska attityder* som invandrare möter i det svenska samhället snarare än *kulturskillnaderna* som kan förklara de övergripande skillnader man fann mellan invandrarfamiljerna och de svenska familjerna:

"Man måste / . . . / fråga sig om inte en betydande del av de problem som växer fram ur kulturskillnader mellan värdfolk och invandrargrupper helt enkelt består i attityder gentemot en annorlunda invandrarkultur", och att detta betyder mer än innehållet i skillna-

den. Även om det bland svenskar förekommer en diskriminering och en nedvärdering av invandrarna och deras kulturer, är detta inte det mest utmärkande draget i relationerna mellan det svenska samhället och invandrarna, utan dess mest utmärkande drag är den assimilationistiska attityd som yttrar sig i att 'här gäller svenska normer'. Det som drabbar invandrare i betydande omfattning är därför inte enbart de praktiska problem, som uppstår på grund av kulturskillnader, och inte heller nedvärderingen av invandrarernas kultur utan en allmän ogiltigförklaring, oavsett arten och vidden av de kulturskillnaderna. Detta drabbar i lika hög grad danskar som greker, finländare likväl som jugoslaver." (Faria m fl 1984:284)

Andra generationens invandrarungdomar en riskgrupp

Integrationen av andra generationens invandrarungdomar har ibland, både i Sverige och i andra europeiska länder, framställts som hotfullt för framtiden eftersom ungdomarna lever i miljöer som karaktäriseras av motsättningar i hemmen, skolan och gentemot samhället i stort (Piore 1979). Några förutspådde att detta kunde leda till att vi skulle få en generation som, till följd av de motsättningar den hade utsatts för under uppväxtåren, skulle detonera som en "tidsinställd bomb" i framtiden (Castles 1980). Den nya eller andra generationens invandrare skulle enligt dessa förutsägelser inte enbart konfronteras med fler problem utan också ställa större krav än sina föräldrar på att bli en jämlik del av samhället. I Sverige varnade framför allt Jonas Widgren i början av 1980-talet för hur invandrarbarns och -ungdomars situation skulle kunna utvecklas i framtiden (Widgren 1982). Widgren pekade bl a på den höga andelen invandrarbarn och -ungdomar som inte fullföljde sin obligatoriska skolutbildning i de västeuropeiska länderna och varnade för att detta i framtiden ytterligare skulle försvåra deras redan vid den tiden relativt omfattande problem på arbetsmarknaden. Samtidigt pekade han på nödvändigheten av att förebygga en liknande utveckling av deras situation i det svenska samhället.

Ofta har man utgått ifrån att andra generationens invandrare är – eller kommer att bli – mer svenska än sina föräldrar. Många i föräldragenerationen lever i motsats till flertalet i den andra generationen med drömmen om att återvända till sina hemländer. Och med en stigande grad av integration kommer den andra generationen att ställa andra krav på samhället än föräldragenerationen. Detta har i många fall uppfattats som den avgörande skillnaden mellan generationerna och också som en viktig orsak till att de problem som den andra generationen brottas med är – eller kan bli – allvarigare än dem som den första generationen konfronterades med (se ex Szabó 1988).

Varningarna förefaller också till viss del ha besannats. Tillgänglig statistik visar att andra generationens invandrare (i de flesta fall avgränsade till att enbart omfatta dem som är utländska medborgare) är överrepresenterade när det gäller arbetslöshet, kriminalitet och olika typer av sociala problem i många västeuropeiska länder. Ett flertal av de forskare som har gjort en mer övergripande beskrivning av levnadsvillkoren och situationen för andra generationens invandrare i de västeuropeiska länderna framhöll redan tidigt att de utgjorde en "riskgrupp" i olika avseenden, främst genom att de:

1) tenderade att överta sina föräldrars i många fall låga socioekonomiska position och status;

2) konfronterades med speciella svårigheter under skol- och utbildningstiden;

3) som en följd av detta så småningom hamnade i en sämre position vid inträdet på arbetsmarknaden;

4) brottades med en speciell identitets-, kultur- och språkproblematik som ökade risken för att de skulle drabbas av såväl sociala som psykiska problem (Schrader; Nikles & Griesse 1979; Katunaric' 1981; Limage 1983; Bjurström 1985).

3.10 Brottslighet

I artikeln "Brottslighet bland ungdomar med invandrarbakgrund" sammanfattar Peter Martens den bild som framtonar ur kriminalstatistiken av svenska och utländska medborgares brottslighet på följande sätt:

"- Utländska medborgare har en högre brottslingsfrekvens än svenska medborgare i alla åldersgrupper.

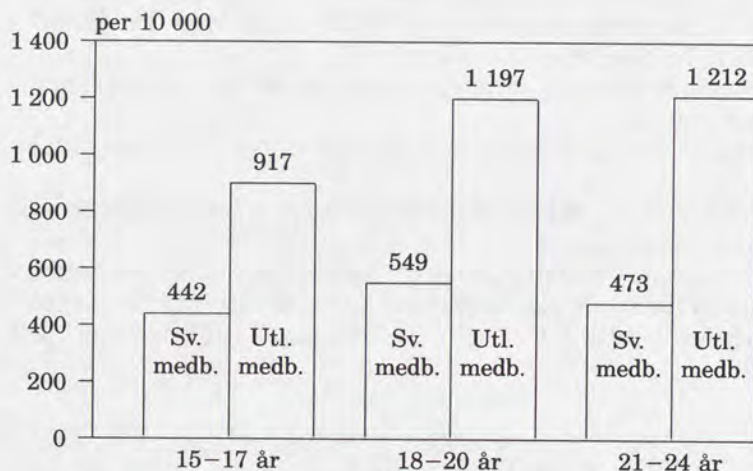
- Utländska och svenska medborgare under 25 år har en högre brottslingsfrekvens än de som är över 25 år eller äldre. Detta mönster gäller dock först sedan början av 1970-talet. I slutet av 1960-talet hade de yngre utländska ungdomarna en lägre brottslingsfrekvens än de äldre.

- Skillnaden i brottslingsfrekvens mellan svenska och utländska medborgare är större för dem som är 25 år och äldre än för dem som är under 25 år." (Martens 1990:142)

Utländska medborgare har sedan länge varit överrepresenterade i den svenska kriminalstatistiken. De utländska medborgarna är överrepresenterade bland såväl "skäligen misstänkta personer" som dem som lagförts och dömts till fängelse. När det gäller statistiken över skäligen misstänkta personer är frekvensen drygt tre gånger högre för utländska än svenska medborgare. Andelen utländska medborgare som har lagförts för brott tenderar att vara något högre än bland misstänkta. Antalet lagförda

personer per 10 000 invånare 1988 bland svenska respektive utländska medborgare i åldern 15–24 år framgår av följande diagram.

Diagram 3.3 Antalet lagförda personer per 10 000 invånare 1988 bland svenska respektive utländska medborgare i åldern 15–24 år⁶

Lagförda svenska medborgare i alla åldrar⁷ över 15 år = 138 120

Lagförda utländska medborgare i alla åldrar över 15 år = 24 729

Källa: Martens 1990

I de flesta stora invandringsländer är mönstret detsamma som i Sverige. Utländska medborgare är överrepresenterade i kriminalstatistiken i länder som Västtyskland, Holland, Belgien, Frankrike, Storbritannien och USA. Men det finns även länder som avviker från detta mönster, som exempelvis Danmark och Norge (Martens 1990).

Britt Sveri jämförde i en undersökning den grövre brottslighetens utveckling bland svenska och utländska medborgare över en tioårsperiod med hjälp av den befintliga brottsstatistiken i slutet av 1970-talet (Sveri 1980). Undersökningen omfattade en jämförelse mellan åren 1967 och 1977. Sveri fann att den grövre brottsligheten hade ökat mycket kraftigt bland utländska medborgare under tioårsperioden. Inom ålderskategorin

⁶ I den kriminalstatistik som återges i diagrammet har även utländska medborgare som inte är kyrkobokförda i Sverige räknats med. När dessa elimineras från statistiken reduceras enligt Martens de utländska medborgarna med omkring en tredjedel totalt sett (Martens 1990).

⁷ Vilket även omfattar de åldrar som inte har tagits med i diagrammet, dvs även åldrarna över 25 år.

15–20 år var ökningen hela 89 % för utländska medborgare, medan den tvärtom hade sjunkit för svenska medborgare i samma åldersklass. År 1967 var den grövre brottsligheten högre bland svenska än bland utländska medborgare under 21 år. Tio år senare gällde det omvända. Sveriges resultat pekar m a o mot att den grövre brottsligheten ökade mycket kraftigt bland utländska medborgare i åldern 15–20 år under 1970-talet.

Brottslighet bland andra generationens invandrare

I Sverige – liksom i många andra länder – saknas det emellertid en mer systematisk kriminologisk forskning om brottslighet bland andra generationens invandrare. Utifrån den svenska kriminalstatistiken är det inte heller möjligt att studera brottsligheten bland andra generationens invandrare, eftersom den inte är liktydig med den bland unga invandrare med utländskt medborgarskap. Endast i ett större projekt har man direkt jämfört brottslighet bland ungdomar som kan betecknas som andra generationens invandrare med svenska ungdomar (Suikkila 1983). Studien omfattar barn till finländska invandrare och två ”kontrollgrupper” i form av finländska ungdomar i Finland och infödda svenska ungdomar i Sverige och grundar sig på uppgifter om självdeklarerad brottslighet. Undersökningen visade att de finländska invandrarungdomarna i Sverige hade begått fler brott än de båda övriga kategorierna. Ungefär hälften av ungdomarna i Sverige hade – oavsett om de var barn till finländska eller svenska föräldrar – inte begått några brott över huvud taget (48 % respektive 49 %). Bland barnen till finländska föräldrar i Sverige hade 26 % en mycket hög brottsbelastning (i den mening att de hade begått fem eller fler brott), mot 18 % av de svenska ungdomarna. En högre andel av de svenska ungdomarna än dem med finsk invandrarbakgrund hade dock begått minst ett men högst fyra brott (33 % respektive 26 %). De finländska ungdomarna i Finland var den kategori som hade begått minst brott (15 % mer än fem brott, 25 % högst fyra brott och 59 % inget brott alls).

Utöver Suikkilas studie finns det inga undersökningar som direkt jämför brottsligheten bland ungdomar med invandrarbakgrund med den bland infödda svenska ungdomar. Enligt Peter Martens saknas det också undersökningar som jämför brottsligheten bland första och andra generationens invandrare (Martens 1990).

Invandrarna mer utsatta för våldsbrott

I början av 1980-talet genomfördes en undersökning av olika invandrar-kategoriers utsatthet för våldsbrott, som visade att denna var något högre än för infödda svenskar (Leiniö 1983). Undersökningen visade också att skillnaderna kvarstod – även om de blev mindre – när man kontrollerade

för viktiga bakgrundsfaktorer, som exempelvis klasstillhörighet. Skillnaderna mellan olika kategorier av invandrare kunde i första hand förklaras med hjälp av bakgrundsfaktorer, som bl a ålder och bostättningsort. Samtidigt kunde man konstatera att andra generationens invandrare var utsatta för våldsbrott i en högre utsträckning än barn vars båda föräldrar var infödda svenskar. Särskilt utsatta var de ungdomar vars båda föräldrar var invandrare.

Orsaker till högre brottsfrekvens bland utländska medborgare

Varför brottsfrekvensen är högre bland utländska än bland svenska medborgare är – av flera orsaker – svårt att förklara. Följande faktorer kan dock betraktas som tänkbara orsaker till att brottsligheten har ökat bland utländska medborgare fr o m 1970-talet eller förklara varför statistiken till viss del ger en skev bild av den faktiska brottsligheten:

1) kategorin utländska medborgare, liksom de olika invandrarkategorierna, består i mycket högre utsträckning än kategorin svenska medborgare av yngre män, vilka generellt sett är den mest brottsbelastade kategorin i det svenska såväl som andra samhällen;

2) utländska medborgare löper större risk än svenska medborgare att upptäckas vid lagöverträdelser, vilket slår igenom i statistiken både när det gäller skäligen misstänkta personer och lagförda brott;

3) ungdomar i storstäderna svarar för huvuddelen av brottsligheten i de yngre åldrarna och de utländska medborgarna är överrepresenterade i dessa områden;

4) i brottsstatistiken är troligtvis de lägre sociala klasserna och skikten, inom vilka den största brottsligheten finns, överrepresenterade inom kategorin utländska medborgare i förhållande till kategorin svenska medborgare;

5) ett flertal av de grupper som ingår i kategorin utländska medborgare och som svarar för stora procentuella andelar av brottsstatistiken är i absoluta tal mycket små;

6) andelen uppklarade brott har successivt minskat under de senaste decennierna vilket gör att osäkerhetsfaktorn, dvs i vilken utsträckning statistiken återspeglar den faktiska brottsligheten, har ökat;

7) andelen relativt brottsbenägna personer bland de yngre utländska medborgarna kan ha ökat, dvs det kan föreligga en selektiv invandring av personer som är brottsbenägna;

8) även utländska turister räknas in bland de utländska medborgarna i brottsstatistiken.

Till dessa faktorer kommer att det är möjligt att utländska medborgare (och invandrare) behandlas annorlunda än svenska (infödda) medborgare i det straffrättsliga systemet. Mot denna bakgrund kan det vara värt att notera att polisen var den myndighet som fick de flesta kritiska kommen-

tarerna från de fem invandrargrupper (finnar, italienare, turkar, latin-amerikaner och svarta) som ingick i diskrimineringsutredningens intervjuundersökning våren 1990 (Bergman & Swedin 1982; 1986). Medan dessa grupper gav en i huvudsak positiv bild av utlänningspolisens handläggning av tillståndsärenden, var det många som vittnade om diskriminering i kontakterna med andra delar av den svenska poliskåren. Samtidigt måste det påpekas att undersökningen inte byggde på ett statistiskt representativt urval inom de olika invandrargrupperna. Det finns heller inga undersökningar som bekräftar att vare sig yngre eller äldre utländska medborgare diskrimineras i rättssystemet, även om det kan vara en tänkbar orsak till att de har en högre registrerad brottslighet än svenska medborgare.

I artikeln "Sverige som invandrarsamhälle" påpekar Ulf Hannerz att det är möjligt att vi får samma typ av brottslighet i Sverige som har kartlagts i USA, där olika invandrargruppers del i den professionella brottsligheten har varit märkbar och ökat under vissa perioder:

"... det är den som ser andra karriärvägar stängda för sig som har lättast att se brottsligt arbete som ett tänkbart alternativ. I den mån Sverige inte förverkligar jämlikhetsmålet för invandrarna är det inte särskilt överraskande om liknande tendenser blir synliga här, varvid det också är att märka att de kan förstärkas i grupper som mera allmänt är relativt avskärmade från det vidare samhällets liv. Det är klart att detta är en känslig fråga. Vi vill ju inte gärna att den uppmärksammas på ett sätt som bara stärker fördomarna i samhället. Men det är antagligen bättre att vi försöker klarlägga mekanismerna bakom illegitima näringsfång än att vi försöker tiga ihjäl dem." (Hannerz 1981:143)

Som redan har framgått av genomgången av den forskning som har bedrivits inom området går det emellertid inte att bedöma i vilken utsträckning processer av den här typen kan bidra till att förklara brottsligheten bland invandrare (eller utländska medborgare) i det svenska samhället.

Regeringen tillsatte i december 1990 en ungdomsbrottskommitté (Ju 1990:07, dir 1990:53) för att genomföra en samlad utvärdering av socialtjänstreformens betydelse för behandlingen av unga lagöverträdare och att i samband med detta förutsättningslöst överväga i vilka former och på vilket sätt det allmänna bör ingripa när unga begår brott. Kommitténs huvuduppgift är att överväga om den nuvarande arbetsfördelningen mellan socialtjänsten och rättsväsendet är väl avvägd och om samarbetet mellan myndigheterna kan förbättras. Kommittén ska komma med förslag senast i september 1992.

Med hänvisning till detta arbete och till våldskommissionens (SOU 1990:92) betänkande om åtgärder mot gatuvåldet och vikten av att motverka våldet bland ungdomar har ungdomskommittén valt att inte ge

förslag i den del som gäller invandrarungdomars brottslighet. Vi förutsätter att ungdomsbrottskommittén beaktar den erfarenhet och forskning som finns om invandrarungdomars brottslighet och överväger om särskilda åtgärder är påkallade.

3.11 Drogproblem

Socialstyrelsen konstaterar att narkotikamissbruket i dag är ett växande problem i Sverige bland vissa invandrargrupper. Många flyktingar har tagit med sig sina missbruksproblem från hemlandet. Politisk förföljelse, tortyr och krig har enligt WHO bidragit till flyktingarnas dåliga hälsotillstånd och missbruk. Andra invandrare startar sitt narkotikamissbruk i Sverige kanske främst på grund av den passiva och beroendeskapande roll de sätts i av det svenska samhället.

Det misstroende flyktingen hade mot myndigheter i sitt hemland accentueras ofta i Sverige och flyktingen kan tro att han kan bli utvisad på grund av narkotikamissbruk. Detta innebär att många flyktingar och asylsökande döljer sitt missbruk.

Livsvillkoren skapar problem som kan befrämja missbruk

Det finns speciella faktorer i invandrarens livsvillkor som skapar problem, som i sin tur kan befrämja narkotikamissbruk. Flyktingar sätts i en miljö som ofta är passiviserande och Sverige har ett bidrags- och trygghetssystem som kan vara såväl passiviserande som beroendeframkallande och som kan motverka initiativlust, arbete, social integration etc.

Andra generationens invandrare kan vara i riskzon på grund av kulturell kluvenhet, osäker identitet i rollen flykting/invandrare/svensk eller genom den sociala diskriminering som förekommer inom utbildning, i arbetslivet eller i bostadssegregationen.

Lagstiftning mot narkotikahantering är nödvändig, men räcker inte till för att lösa problemen. Dessutom krävs människors engagemang i familjen, i skolor, på arbetsplatser, och i bostadsområden. Invandrarorganisationer, idrottsföreningar, hyresgästföreningar m fl måste få samhällets stöd till breda sociala och kulturella insatser som kan förbättra invandrarernas villkor i Sverige.

Ett positivt initiativ är bildandet av SIMON (Sveriges invandrare mot narkotika). SIMON bildades i januari 1990 av invandrare från olika världsdelar för att motverka spridningen av narkotika- och alkoholmissbruk, ge vård åt missbrukare och stöd åt anhöriga. SIMON är representerad i 36 kommuner, har ett tiotal lokalavdelningar och ca 500 medlemmar som representerar en mängd olika nationaliteter och 40 språk. SIMON bedriver ungdomsprojekt i ett antal kommuner, främst i miljonprogramområden. SIMON satsar på utbildning av ungdomar och föräldrar, även på flyktingförläggningar.

4.

Arbete

I ungdomskommitténs betänkande Ungdom och makt (SOU 1991:12) beskrivs ungdomarnas situation på arbetsmarknaden. Som ung människa har man en särskild ställning på arbetsmarknaden. Den bild som tecknas i Ungdom och makt gäller därför naturligtvis också invandrarungdomar. Men därutöver finns förhållanden som är specifika för invandrarungdomarna.

Vi kommer därför först att utifrån Ungdom och makt ge en kort beskrivning av ungdomars situation på arbetsmarknaden för att därefter närmare gå in på förhållanden som är specifika för invandrar- och flyktingungdomar för att analysera om dessa missgynnas på den svenska arbetsmarknaden.

Detta är ingen lätt uppgift. Statistik över arbetslöshet, arbetskraftstillhörighet och fördelning på yrken och näringsgrenar avser i Sverige bosatta utländska medborgare. Gruppen är mycket heterogen vad beträffar vistelsetid i Sverige, språk och kulturell bakgrund. Bland de utländska medborgarna finns såväl nyinflyttade som personer som vistats här under lång tid utan att söka svenskt medborgarskap. Med tanke på den generellt höga naturaliseringsgraden bland vissa grupper utgör detta en felkälla.

Den forskning som finns har som nämnts i inledningen olika definitioner på vad som menas med invandrare. Oftast handlar det, liksom för arbetslöshetsstatistiken, om utländska medborgare medan det i andra fall handlar om de som är födda utomlands, eller de som har en eller två föräldrar som är födda utomlands. Inte sällan är statistiken varken köns- eller åldersuppdelad.

Det är svårt att urskilja invandrarungdomarna i statistiken, vare sig man undersökt invandrararnas situation eller ungdomars situation. Särskilt svårt är det att hitta data om andra generationens invandrarungdomar. De studier som finns är ofta begränsade till invandrare med visst etniskt ursprung. Ur dessa är det svårt att dra generella slutsatser eftersom förhållandena kan skilja sig åt markant beroende på vilken invandrar- eller flyktinggrupp det är fråga om.

4.1 Ungdomar mer utsatta

Arbetsmarknaden för ungdomar har genomgått stora förändringar under 1980-talet. I början av 80-talet var ungdomsarbetslösheten ett stort problem. I slutet av 80-talet talade man istället om bristen på arbetskraft. I 1991 års lågkonjunktur diskuterar vi åter den ökande ungdomsarbetslösheten.

Särskilt de lågutbildades chans att få ett arbete efter grundskolan är starkt konjunkturberoende. En långvarig konjunkturuppgång medför att bristen på ung arbetskraft framstår tydligare än bristen på annan arbetskraft. Skälet är att ungdomarna utgör den största delen av inflödet på arbetsmarknaden. Vid högkonjukturer, med stor efterfrågan på arbetskraft, är antalet nyanställningar stort, varför de flesta ungdomar relativt lätt kan finna ett arbete.

Vid lågkonjunktur reduceras antalet nyanställningar kraftigt, vilket medför att de nytillträdande på arbetsmarknaden får svårare att finna ett arbete. Ungdomar med kort utbildning drabbas särskilt hårt.

Denna konjunkturkänslighet torde inte försvinna under det närmaste decenniet. Vi kan därför räkna med att ungdomarnas arbetslöshet även fortsättningsvis varierar kraftigare med konjunkturläget än vad den gör för den övriga arbetskraften.

Det här innebär att 1990-talets ungdomsgrupper kan komma att möta en situation som liknar den i början på 1980-talet då ungdomsarbetslösheten vissa perioder nådde över tio procent.

Lågutbildade drabbas hårdast

Samtidigt pekar ett minskat antal ungdomar under 90-talet mot att ungdomar kan bli en knapp resurs på arbetsmarknaden. Det kan innebära en minskning av arbetslösheten bland ungdomar. Men denna slutsats gäller endast de ungdomar som har de efterfrågade egenskaperna. För övriga, med bristande utbildning och andra egenskaper, kan utslagningsriskerna fortsätta att vara höga.

Medan en del ungdomar förmår hävda sig i konkurrensen tenderar andra att få bestående problem med sysselsättningen. De riskerar att marginaliseras eller kanske till och med slås ut från arbetsmarknaden på lite längre sikt. De som främst drabbas är lågutbildade arbetarungdomar. Unga lågutbildade kvinnor har den svagaste ställningen på arbetsmarknaden. Detta beror bl a på att tillfälliga anställningar och deltidsarbeten är vanligare bland dessa kvinnor än bland männen. Dessutom finns ett starkt samband mellan socioekonomisk grupptillhörighet och arbetslöshetstidens längd. Ju högre utbildning föräldrarna har, desto kortare är den genomsnittliga arbetslöshetstiden.

Ökad efterfrågan på kunskap

Under de senaste två decennierna har i första hand den kunskapsintensiva delen av det svenska näringslivet expanderat. Inom industrin är det främst de kunskapsintensiva sektorerna som ökat sysselsättningen och det är inom dessa sektorer som Sverige har konkurrensfördelar på de internationella marknaderna. Mycket tyder på att den utvecklingen fortsätter under 1990-talet. Det innebär bl a en fortsatt datorisering av arbetslivet.

Arbetsfördelningen inom såväl företag som förvaltning ändras också i riktning mot ökad integrering av arbetsuppgifterna och ökat ansvarstagande hos de enskilda individerna för arbetsuppgifternas utförande. Denna teknologiska utveckling medför ökad efterfrågan på ny kunskap, bredare kompetens och förmåga till ökad flexibilitet vad gäller inläring och problemlösning.

Tudelad arbetsmarknad

Ungdomar har i stor utsträckning just dessa egenskaper, på vilka ökad efterfrågan kan förväntas. Men ungdomar är i allt mindre utsträckning intresserade av att mer permanent arbeta på arbetsplatser med dålig miljö, auktoritär styrning och begränsade utvecklingsmöjligheter.

Under de senaste två decennierna har vid sidan av de kunskapsintensiva arbetsuppgifternas expansion även skett en tillväxt av serviceinriktade arbetsuppgifter med låga utbildningskrav, udda arbetstider och med anställningsvillkor präglade av att det är förväntade tillfälliga anställningar. Det är i stor utsträckning ungdomar som utför dessa arbeten. Antingen vid sidan av studierna eller som ett första jobb efter avslutade studier. Ungdomarnas arbetsmarknad kan därför förenklat uttryckt sägas vara tudelad. Det finns indikationer på att denna dualisering har förstärkts under 1970- och 1980-talet. En sådan är att risken för arbetslöshet har stigit för ungdomar med förgymnasial utbildning samtidigt som den minskat för ungdomar med eftergymnasial utbildning.

Att ha ett arbete är grundläggande

En av de mest grundläggande förutsättningarna för ungdomars känsla av delaktighet är att ha ett arbete. Arbetslösa ungdomar råkar i högre utsträckning än andra ut för ohälsa, missbruk och utslagning. Såväl psykiska som kroppsliga besvär ökar mest bland de arbetslösa, exempelvis magkatarr, hudutslag, depression, nervositet, sömnproblem och mindervärdighetskänslor. Värst drabbas de som saknar gymnasieutbildning.

Olika uppväxtvillkor medför i och för sig olika utgångsläge i årskurs nio. Men en slutsats från undersökningen är att utifrån liknande ogynnsamma levnadsvillkor kan det gå bra eller dåligt beroende på om man får ett arbete eller ej.

De senaste arbetslöshetssiffrorna för ungdomarna är därför alarmerande.

På inget annat område är klasskillnaderna så stora

En genomgång av olika välfärdsundersökningar visar att det knappast finns något välfärdsområde – möjligen med undantag för förmögenhetsinnehav – som är så starkt klasskiktat som friheten i arbetet.

Det är viktigt att understryka att skiktningen i arbetet är minst lika stark i gruppen ungdomar som i andra grupper. De sämst ställda bland ungdomarna – med en bildmässig liknelse stående längst ner på frihetens trappa – är de unga arbetarkvinnorna. Av dem står de unga invandrarkvinnorna allra längst ner.

De unga arbetarkvinnor är sämst ställda när det gäller möjligheterna att påverka sina arbetstider och sin ledighet.

En annan viktig aspekt på frihet i arbetet är att kunna styra sin arbetssituation. Mönstret mellan de fackliga kollektiven är detsamma här.

Ökade skillnader i hälsorisker

SCBs levnadsnivåundersökningar har visat att klasskillnaderna i materiella levnadsvillkor har minskat. Däremot har skillnaderna ökat när det gäller allvarliga hälsorisker som rökning, alkohol, jäktiga och enformiga arbeten och arbetslöshet.

Skillnaden i dödlighet mellan yrkesgrupperna är mycket stor och klyftan växer enligt ny statistik från socialmedicinska institutionen i Stockholm (Folkhälsorapport 1990). Arbetsmiljöer med höga krav och samtidigt små möjligheter för människor att påverka arbetet har negativ effekt på hälsan.

Monotont arbete ökar hälsorisken

För 25 år sedan fanns exempelvis mycket små sociala skillnader i rökvanor. Tobaksrökning var något vanligare bland anställda i serviceyrken och ovanligt bland jordbrukare. Övriga yrken uppvisade små variationer. Detta mönster finns fortfarande. Nu förekommer dessutom avsevärda skillnader inom olika yrkesområden. Det är en påfallande samvariation mellan rökning och upplevelse av monotont arbete relaterat till olika fackförbund.

Medlemmarna i bl a Metall- och Livsmedelsarbetareförbundet upplever ofta sitt arbete som monotont och rökning är här också vanligt förekommande. Motsatsen är fallet för akademiker och andra med omväxlande arbeten.

Skillnaden i ohälsa ökar mest bland ungdomar

I en studie av socioekonomiska skillnader i rök- och alkoholvanor i Stock-

holms län 1984 och 1990 konstateras att skillnaderna i levnadsvanor ökar mest bland de unga (Boström 1990). I studien jämförs tre åldersgrupper, nämligen de som är födda 1960–66 och således var 18–24 år 1984, de som är födda 1940–59 och 1984 var 25–44 år och de som är födda 1910–39 och 1984 var 45–74 år. Följer man dem som är födda ett visst årtal i hälsoundersökningarna 1984 respektive 1990 ser man att ungdomarna inte förändrar sina vanor när de blir äldre. De stora skillnaderna i ohälsa som man kan notera i 1990 års hälsoundersökning fanns inte för samma åldersgrupp i hälsoundersökningen 1984. Det är således fråga om en generationsförändring, vilket är illavarslande inför framtiden. Om ingenting görs kommer skillnaderna att bli ännu större genom att kombinationen av flera riskfaktorer i levnadsvanor ökar risken för ohälsa. Vid sidan om hälsouppllysning måste levnadsvillkoren förändras.

Medan konsumtionen av alkohol och tobak har minskat totalt, har skillnaden mellan socioekonomiska grupper ökat. Alkoholkonsumtionen har minskat i alla grupper utom för unga arbetarmän, där konsumtionen istället ökat.

Unga arbetarmän är också de som har de sämsta matvanorna, medan unga arbetarkvinnor är den grupp som röker mest.

4.2 Vilka regler finns mot etnisk diskriminering i arbetslivet?

Det saknas idag regler som direkt tillkommit som skydd mot etnisk diskriminering i arbetslivet. Brottet olaga diskriminering i brottsbalken omfattar inte arbetslivet. Skulle någon arbetssökande på den privata arbetsmarknaden bli utsatt för etnisk diskriminering finns det idag inga lagliga möjligheter att påtala saken rättsligt. Inte ens om arbetsgivaren uttryckligen vägrar anställa en person med hänvisning till dennes hudfärg. Om samma inställning hos arbetsgivaren skulle leda till uppsägning av en arbetstagare, skulle uppsägningen dock vara en lagstridig handling. Det finns nämligen lagregler vars syfte är att förhindra osaklighet, godtycke och orättvisa och som därigenom kan fylla funktionen att motverka diskriminering. En viktig sådan bestämmelse är 7 § lagen om anställningsskydd, som kräver saklig grund vid uppsägning, och 18 § om grund för avskedande samt lagens regler om turordning vid uppsägning och återanställning. Arbetssökande har således ett sämre skydd än den som redan är anställd. Det betyder att ungdomar har ett sämre skydd än vuxna, eftersom de i allmänhet är nya på arbetsmarknaden och inte hunnit få någon fast förankring där.

Vidare ger lagen mot etnisk diskriminering, som trädde i kraft den 1 juli 1986, DO ett särskilt ansvar när det gäller diskriminering i arbetslivet. På det området har DO fått särskilda befogenheter. En arbetsgivare ska på uppmaning av ombudsmannen, eventuellt under vitestvång,

delta i överläggningar och lämna upplysningar i frågor om etnisk diskriminering.

Erfarenheterna från de tre första verksamhetsåren ledde till att DO 1989 i en skrivelse till regeringen föreslog en arbetsrättslig lag mot diskriminering i arbetslivet. DO menar att det inte råder någon tvekan om att invandrare möter olika svårigheter på arbetsmarknaden som delvis kan bero på etnisk diskriminering.

DOs förslag innebär en lag som ska vara tillämplig på hela arbetsmarknaden och för alla slag av anställningar. Diskrimineringsgrunderna ska vara ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse. Om arbetsgivarens beslut eller handlande beror på arbetstagarens eller arbetssökandens ras etc ska diskriminering anses ha skett. Det är arbetsgivarens uppsåt som är avgörande. Meritvärdering får inte tillåtas skymma blicken. Talan föres i civilmål och sanktionen blir skadestånd. I vissa fall kan arbetsgivaren ha godtagbara skäl att ta hänsyn till etniska faktorer. S k positiv särbehandling ska kunna tillåtas i vissa fall. Även andra motstående intressen kan väga tyngre.

Regeringen har tillsatt en utredning om lagstiftning mot etnisk diskriminering på arbetsmarknaden. Utredningen väntas lämna sitt förslag under budgetåret 1991/92.

4.3 Arbetsmarknadspolitiska åtgärder mot arbetslöshet

Enligt riktlinjer för arbetsmarknadsverket ska flyktingars och andra invandrades problem på arbetsmarknaden främst lösas genom den allmänna arbetsmarknadspolitiken, men flyktingar och invandrare ska härvid prioriteras. Dessutom har medel anslagits för särskilda insatser, t ex för faddersystem och informationsinsatser för att påverka attityder med syfte att underlätta inträdet på arbetsmarknaden.

Sedan 1988/89 finns förhöjt rekryteringsstöd till arbetsgivare som anställer flykting eller invandrare som under de första sex månaderna varvar sfi-undervisning (svenska för invandrare) med arbete. Lönebidraget höjs budgetåret 1991/92 till 85 % under sex månader eller 50 % under tolv månader. Exempel på andra åtgärder som vidtagits för att minska ungdomsarbetslösheten är att utbildningsbidraget för arbetsmarknadsutbildning höjs för ungdomar under 20 år till samma belopp som ungdomar över 20 år redan får. Ökningen av antalet högskoleplatser med 5 000 från hösten 1991 kan också få betydelse i sammanhanget.

Arbetsförmedlingen har således tillgång till en rad arbetsmarknadspolitiska medel för sökande som behöver mer än platsförmedling. Allt fler arbetsförmedlingar anvisar flyktingar till beredskapsarbete på halvtid kombinerat med grundläggande svenskundervisning för invandrare. De extra medel man fått för särskilda insatser ger utrymme för okonventio-

nella åtgärder. Liksom tidigare prioriteras resurser för vägledning för invandrare och behovet är stort både bland dem som saknar eller har mycket kort skolgång i hemlandet, men också bland högutbildade. Vidare satsas resurser på kompletterande utbildning för att effektivare kunna ta tillvara invandrarnas utbildning, yrkeserfarenhet och språkkunskaper från deras hemländer. Yrkesprövningar utvecklas före den kompletterande yrkesutbildningen, som oftast är nödvändig för att få en fast förankring på den svenska arbetsmarknaden.

4.4 Invandrarna missgynnade på arbetsmarknaden

Man kan konstatera att dagens svenska arbetsmarknad i många avseenden kännetecknas av en utpräglad skiktning mellan invandrare och svenskar.

Under 1990 fanns det i genomsnitt 254 800 utländska medborgare i arbetskraften. Det motsvarar 5,6 % av den totala arbetskraften. Antalet utomnordiska medborgare uppgick till 136 800 eller 3,7 %.

Arbetslösheten var mer än tre gånger så hög för utomnordiska medborgare jämfört med befolkningen i övrigt, 4,8 % mot 1,5 % under 1990, trots att arbetsmarknadsläget då fortfarande var gott (SCB AKU 1990).

De utländska medborgarna är kraftigt överrepresenterade inom tillverknings- och serviceyrken, men underrepresenterade inom samtliga andra yrkesområden. Drygt hälften av dem var sysselsatta inom näringsgrenarna industri, handel, hotell och restaurang. Detta kan jämföras med gruppen svenska medborgare där knappt en tredjedel sysselsattes inom dessa näringsgrenar.

Invandrarungdomarna har en dubbel utsatthet på arbetsmarknaden. Dels i egenskap av ungdomar, dels i egenskap av invandrare.

Generellt sett har infödda svenskar bättre jobb och bättre positioner – med avseende på makt och inflytande – på arbetsmarknaden, högre inkomster och lägre arbetslöshet än invandrare. Många invandrare återfinns i låglöneyrken – med dålig arbetsmiljö – och är sysselsatta i skiftarbeten med oregelbundna och obekväma arbetstider (SCB 1984; 1991; Lithman 1987 b; Johansson 1990).

Skillnaderna minskar med vistelsetid

Detta gäller dock i första hand de invandrare som är utländska medborgare. Naturaliserade invandrare, liksom kategorin utrikes födda, förfaller i flera avseenden inta en position på arbetsmarknaden som mera liknar infödda svenskars än utländska medborgares (jfr Ekberg 1990). Med ökad vistelsetid blir också yrkesstrukturen bland invandrare alltmer lik den inom den infödda svenska befolkningen. I en underlagsrapport till

storstadsutredningen gör man en jämförelse mellan invandrare och infödda svenskar (med hjälp av ett index) som visar att det dröjer ca tio år efter det att olika invandrargrupper har invandrat innan de får en yrkesstruktur som liknar den för infödda svenskar (SOU 1989:111). Någon uppåtgående social rörlighet inom sysselsättningshierarkin förefaller dock knappast alls föreligga bland invandrare, enligt det fåtal studier som har genomförts.

Invandrarbarns och -ungdomars sociala rörlighet förefaller också vara betydligt mindre än för svenska ungdomar med föräldrar i samma yrken (Knocke 1982). I de flesta västeuropeiska länder finns en klar tendens till en s k delad arbetsmarknad (dual labour market), där den infödda befolkningen återfinns inom de sektorer där lönerna successivt stiger och arbetsförhållandena förbättras, medan stora delar av den invandrade befolkningen koncentrerats till de arbeten som har lägst social status och ofta är tunga, monotona och smutsiga (Widgren 1987). Resultaten av den s k Katrineholmsstudien som ingick i maktutredningen tyder dock på att det inte föreligger några större skillnader mellan svenskar och invandrare i synen på arbetet om man relaterar den till klasstillhörighet och olika yrkessektorer (Johansson 1990).

4.5 Invandrarnas förvärvsintensitet minskar

Under 1950- och 60-talen hade invandrarna i genomsnitt en högre förvärvsintensitet¹ än infödda svenskar. Detta kan i första hand förklaras av att den absoluta majoriteten av alla invandrare var arbetskraftsinvandrare. Även nyanlända invandrare kom snabbt in på arbetsmarknaden. Men det gällde också den tidens flyktingar från Östeuropa. Den höga sysselsättningen bland invandrarna gjorde också att årsinkomsten per capita var hög. I åldersklassen 16–24 år var den årliga per capitainkomsten bland utländska medborgare högre än bland den övriga befolkningen.

Under 1980-talet har däremot andelen sysselsatta på arbetsmarknaden varit betydligt lägre för invandrare än för svenskar, speciellt när det gäller de senast anlända flyktinggrupperna (SOU 1989:111).

Utomnordiska medborgares arbetskraftsdeltagande, dvs andelen av befolkningen i arbetskraften, minskade kraftigt, från 74,5 % 1980 till 66,3 % 1990. Det totala arbetskraftsdeltagandet har däremot ökat kontinuerligt och uppgick till i genomsnitt 84,5 % under 1990.

Redan under 1970-talet med det försämrade arbetsmarknadsläget, sjönk invandrarnas förvärvsfrekvens under den för infödda svenskar.

¹ Förvärvsintensiteten är ett mått på andelen förvärvsarbetande av samtliga inom en viss kategori (population).

Samtidigt ändrade invandringen karaktär. Med det försämrade läget på arbetsmarknaden upphörde i stort sett arbetskraftsinvandringen under 1970-talet. Tillsammans kan dessa båda faktorer förklara en del av orsakerna till att invandrarna generellt sett fick en lägre förvärvsintensitet än infödda svenskar.

Dessa förändringar gör att vi numera har mycket stora skillnader i sysselsättningsläge mellan olika årgångar invandrare. De invandrare som anlände före 1970 har fortfarande i sin helhet ett gott arbetsmarknadsläge. Dessutom visar longitudinella data att den socioekonomiska karriären och inkomstutvecklingen fram till 1985 för dessa invandrare i genomsnitt har varit ungefär densamma som för jämförbara svenskar. Däremot finns det stora skillnader inom denna invandrargrupp. Invandrare från Grekland och Jugoslavien har haft en mycket svag uppåtgående socioekonomisk rörlighet i förhållande till jämförbara svenskar. Man har i hög grad stannat i sina ingångsyarken. Samtidigt finns det andra invandrargrupper som rört sig uppåt socioekonomiskt snabbare än jämförbara svenska grupper. Exempel på detta är invandrare från Tjeckoslovakien och män från Västeuropa.

Nyanlända invandrargrupper svag anknytning

Däremot har många invandrargrupper som anlant under 1980-talet en påfallande svag anknytning till arbetsmarknaden. Detta påverkar den genomsnittliga inkomstnivån bland invandrarna. Den årliga per capita inkomsten i åldern 16–64 år är numera väsentligt lägre bland utländska medborgare än bland totalbefolkningen.

Förvärvsintensiteten har således fortsatt att sjunka trots att 1980-talet utmärktes av en ihållande högkonjunktur med stor efterfrågan på arbetskraft inom många sektorer av arbetsmarknaden.

Det kan visserligen vara förklarligt att det tar en tid innan nyanlända invandrargrupper (och speciellt flyktingar) kommer ut på arbetsmarknaden. Men om man ser inträdet på arbetsmarknaden som en viktig del av integreringen i det svenska samhället är det knappast acceptabelt att invandrare som anlände redan i början av 1980-talet fortfarande har en svag anknytning till arbetsmarknaden.

Förvärvsfrekvensen är dock fortfarande i stort sett lika hög bland naturaliserade invandrare som infödda svenskar. Men under senare år förefaller även en mindre sänkning ha skett av de naturaliserade invandrarernas förvärvsintensitet i förhållande till den för infödda svenskar, beroende bl a på de naturaliserade flyktingarnas ökande andel (Ekberg 1990). En annan bidragande orsak kan vara utslagningen från arbetsmarknaden av "äldre" naturaliserade arbetskraftsinvandrare (RRV 1990).

4.6 Ungdomar med utländskt medborgarskap dubbelt utsatta

Arbetslösheten har sedan relativt lång tid tillbaka legat på en högre nivå för utländska än för svenska medborgare. Detsamma gäller när man ser till ungdomsgruppen, dvs dem som är i 16–24-årsåldern. Såväl i Sverige som i övriga västeuropeiska länder har arbetslösheten bland invandrarungdomar (i statistiken avgränsade till att omfatta utländska medborgare) procentuellt sett varit högre än bland ungdomar i allmänhet (OECD 1980; Limage 1983; Ekberg 1990). Bristen på statistiskt material är dock uppenbar när det gäller data om naturaliserade invandrarungdomar och andra generationens invandrare på arbetsmarknaden.

Under perioden 1982–86 låg arbetslösheten bland unga män med utländskt medborgarskap i åldern 16–24 år konstant över 10 % i Sverige. När arbetslösheten var som mest utbredd bland ungdomar år 1983 drabbades framför allt unga män och kvinnor med utländskt medborgarskap. Medan arbetslösheten bland ungdomar med svenskt medborgarskap år 1983 uppgick till omkring 10 % i åldern 16–19 år och strax under 7 % i åldern 20–24 år, uppgick den till hela 14,9 % för unga män och 11,1 % för unga kvinnor i åldern 16–24 år med utländskt medborgarskap (SCB 1989a).

Generellt sett är arbetslösheten mer än dubbelt så hög bland utländska medborgare som bland svenskar. 1990 var arbetslösheten 1,5 % bland svenska medborgare mot 4,0 % bland utländska medborgare. Störst var skillnaderna i de yngsta åldrarna. I åldern 16–24 år var 7,3 % av de utländska medborgarna arbetslösa, mot 3,5 % av de svenska medborgarna i arbetskraften. Skillnaderna mellan utländska och svenska medborgare var också relativt stora i åldrarna 25–34 år (SCB 1990).

Bakom de siffror som har presenterats döljer sig sannolikt stora skillnader mellan olika nationaliteter och geografiska områden. Dessa är det emellertid inte möjligt att få grepp om utifrån den befintliga arbetsmarknadsstatistiken. Utgår man från de sysselsättningstal som redovisas i storstadsutredningens underlagsmaterial från Fob 85 framgår det dock klart att det finns en stor variation mellan olika regioner. Medan skillnaderna i förvärvsfrekvenser mellan utrikes födda och hela befolkningen uppgick till fem procentenheter för män i åldern 16–19 år och knappt elva för kvinnor i Stockholm, uppgick de till drygt 14 procentenheter för män och drygt 19 för kvinnor i Malmö. I åldern 20–24 år var skillnaderna för både män och kvinnor drygt 14 procentenheter i Stockholm, mot knappt 22 procentenheter för män och drygt 19 för kvinnor i Malmö (SOU 1989:70).

4.7 Orsaker till förhöjd arbetslöshet bland utländska medborgare

Beror den relativt sett höga arbetslösheten bland ungdomar med utländskt medborgarskap på diskriminering av invandrarungdomar i arbetslivet? Eller beror det på att de generellt sett tillhör mer utsatta grupper med sämre förutsättningar p g a en större andel oavslutad skolgång, kortare utbildning och låga betyg? Eller beror det på kulturspecifika attityder till arbetslivet?

Orsakerna till att arbetslösheten är högre bland invandrarungdomar (utländska medborgare i åldern 16–24 år) än bland ungdomar i allmänhet är svåra att ringa in. Bilden kompliceras av en rad faktorer. Statistiska centralbyråns arbetskraftsundersökningar (AKU) är det enda material som är statistiskt representativt för alla utländska medborgare respektive totalbefolkningen. I arbetskraftsundersökningarna skiljer man emellertid enbart mellan utländska och svenska medborgare. Invandrare med svenskt medborgarskap, till vilka större delen av andra generationens invandrare hör, redovisas med andra ord som svenskar. Detta gör att alla direkta jämförelser mellan invandrarungdomar och svenska ungdomar blir ytterst osäkra och redan från utgångspunkten missvisande. På grund av de urvalsstorlekar som används i arbetskraftsundersökningarna är det dessutom endast finska medborgare som på ett meningsfullt sätt kan särredovisas efter ålder, förutom totalbefolkningen och samtliga utländska medborgare.

Tillsammans gör dessa faktorer att det är svårt att komma åt orsakerna bakom de relativt höga arbetslöshetstal som har redovisats för kategorin utländska medborgare.

En tänkbar orsak till att arbetslösheten är högre bland utländska än bland svenska medborgare i åldrarna under 25 år är att fler utländska medborgare i dessa åldrar söker sig ut på arbetsmarknaden i tidig ålder. En annan tänkbar orsak är att andelen utländska medborgare i delårsarbetskraften, som generellt sett har en högre arbetslöshet, är högre än andelen svenska medborgare och/eller att unga utländska medborgare diskrimineras när de söker sig ut på arbetsmarknaden.

Diskrimineringen kan i sin tur tänkas hänga samman med arbetsgivarernas inställning, ungdomarnas språkkunskaper eller utbildningsbakgrund.

Ytterligare en tänkbar orsak till att arbetslösheten är högre bland unga utländska än svenska medborgare är att personer med en låg klass- och utbildningsbakgrund, som generellt sett har en högre arbetslöshet än andra kategorier, är överrepresenterade inom den förstnämnda kategorin. Det finns emellertid, såvitt vi har kunnat finna, inga studier som belyser dessa faktorer eller orsakssamband.

4.8 Högre arbetslöshet även bland andra generationens invandrarungdomar

I en undersökning av en del av andra generationens invandrare (utländska medborgare födda i Sverige plus naturaliserade sedan 1967 och födda i Sverige) på arbetsmarknaden 1987 konstaterar Jan Ekberg att de som var utrikes födda i åldern 16–19 år hade lägre arbetskraftstal² och lägre andel sysselsatta än dem i samma ålder som var födda i Sverige. Detsamma gällde i åldrarna 20–24 och 25–34 år. Bland männen låg arbetskraftstalet och andelen sysselsatta för de invandrarungdomar som var födda i Sverige något högre än eller på ungefär samma nivå som för totalbefolkningen i åldrarna 16–19 och 20–24 år.

Arbetslösheten var dock genomgående – och speciellt för kvinnorna – högre för andra generationens invandrare, som var födda både utrikes och i Sverige än för totalbefolkningen i samtliga de avgränsade åldersklasserna (16–19, 20–24 och 25–34 år) (Ekberg 1990).

Tabell 4.1 Arbetsmarknadsläge 1987 för utrikes födda (UF), invandrarungdomar (IU) födda i Sverige (utländska medborgare födda i Sverige plus naturaliserade sedan 1967 och födda i Sverige) och totalbefolkningen (TB)

	Arbetskraftstal			Andel sysselsatta			Arbetslöshetstal		
	UF	IU	TB	UF	IU	TB	UF	IU	TB
Män									
16–19 år	37.0	49.9	44.6	34.9	46.7	43.0	5.6	6.4	3.6
20–24	75.9	81.1	81.9	71.6	77.5	78.3	5.6	4.4	4.5
25–34	83.5	93.5	93.6	78.7	91.4	91.5	5.8	2.1	2.2
Kvinnor									
16–19 år	39.0	48.6	48.4	35.3	46.4	46.7	9.5	4.5	3.5
20–24	67.8	77.5	80.0	62.4	73.0	76.6	8.0	5.8	4.3
25–34	78.7	88.6	88.9	75.7	86.7	87.2	3.8	2.2	2.0

Källa: Invandrare på arbetsmarknaden Ds 1990:35

Ekbergs undersökning visar att arbetslösheten förmodligen är betydligt mer utbredd bland invandrarungdomar än bland svenska ungdomar, men att skillnaden sannolikt är något mindre än vad arbetskraftsundersökningarnas uppdelningar mellan utländska och svenska medborgare ger vid handen.

² Arbetskraftstalet anger andelen personer i arbetskraften (sysselsatta och/eller arbetslösa) av samtliga inom en viss kategori (population).

Unga invandrarkvinnor drabbas hårdast

Av Ekbergs undersökning framgår samtidigt att arbetslösheten var speciellt utbredd bland utrikes födda kvinnor i åldrarna 16–19 och 20–24 år mot slutet av 1980-talet. Medan 9,5 % respektive 8,0 % av de utrikes födda kvinnorna år 1987 var arbetslösa i åldrarna 16–19 och 20–24 år, var motsvarande siffror för invandrarkvinnor födda i Sverige i samma åldrar 4,5 % respektive 5,8 % och för kvinnor i totalbefolkningen 3,5 % respektive 4,3 % (Ekberg 1990).

Resultaten av Ekbergs studie ger ytterligare stöd för de signaler som har kommit från olika håll om att många unga invandrarkvinnor befinner sig i en problematisk situation vid inträdet på arbetsmarknaden.

Okvalificerade arbeten vanligare bland ungdomar med utländsk bakgrund

Resultaten från enstaka undersökningar begränsade till olika geografiska områden tyder på att andelen ungdomar med utländsk bakgrund som har okvalificerade arbeten är betydligt högre än bland ungdomar med svenska föräldrar (Eriksson, Karlsson & Swedner 1985). En av de undersökningar som ingick i projektet andra generationens invandrare visar att ungdomar i 15–16-årsåldern med finsk invandrarbakgrund upplever arbetslöshet som ett större hot än ungdomar i samma ålder med svenska föräldrar (Soininen 1987). Samtidigt var ungdomar med finsk bakgrund oftare än svenska ungdomar benägna att uppfatta arbetslöshet som ett resultat av brister i samhället snarare än av individuella eller personliga svagheter eller dispositioner. Men även mellan ungdomar med finsk invandrarbakgrund fanns det stora skillnader:

"Inte helt överraskande upplever arbetarklasseleverna arbetslöshet som ett reellt problem något oftare än kamraterna från medelklassen. Däremot är den sociala bakgrundens inverkan minst sagt oklar för det fåtal medelklasselever som har finskt påbrå via den ena föräldern. Även om dessa elever tillhör den högre socialkategorin tar de ofta arbetslöshetsproblemet på stort allvar. Föräldrarnas invandrarbakgrund tycks vara ägnad att starkt höja medvetenheten om detta problem. En relativt utbredd pessimism råder även bland svensk-finska arbetarklassungdomar. I stort sett varannan är beredd på att personligen hantera arbetslöshet. Den kan komma att drabba dem själva eller någon annan i deras familj.

Den helfinska gruppen tolkar familjens villkor i samhället på vitt skilda sätt. Den mer pessimistiska stämningen råder bland finska elever vars föräldrar ställer sig tveksamma till en framtid i Sverige. Mer optimism finns i gengäld bland finska ungdomar i familjer som är permanent bosatta här. De har en större tro på sin

egen och den övriga familjens konkurrenskraft på den svenska arbetsmarknaden.” (Soininen 1987:142)

I den enkätundersökning som genomfördes i Eskilstuna av forskare vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet fann man emellertid endast obetydliga skillnader mellan ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund när de själva fick uppskatta sina framtida möjligheter på den svenska arbetsmarknaden. Bland ungdomar med finsk bakgrund fanns det dock en något större grupp med en pessimistisk syn på sina framtida chanser på arbetsmarknaden än bland ungdomar med svensk eller annan utländsk bakgrund (Eriksson, Karlsson & Swedner 1985). Bland de ungdomar som var ute på arbetsmarknaden fann man emellertid ingen skillnad i facklig anslutning mellan dem som hade finsk respektive svensk bakgrund. Däremot förelåg det relativt stora skillnader mellan i vilken utsträckning man hade fackliga förtroendeuppdrag inom de båda kategorierna:

”I den äldsta gruppen, 25-åringarna, har 13 av de 114 ’helsvenska’ något förtroendeuppdrag (11 %), medan endast en av de 30 med finsk bakgrund har det (3 %). Bland 22-åringarna är siffrorna sex av 80 (8 %) respektive noll av 25 (0 %) och bland 18-åringarna tre av 81 (4 %) respektive noll av 13 (0 %).

Slår man samman åldersgrupperna får man fram att 22 av 275 ’helsvenska’ Eskilstunaungdomar ute i arbetslivet har ett fackligt förtroendeuppdrag medan endast en av 68 med finsk bakgrund har det. I procent får vi 6 % mot 1 %. Samtidigt kan vi konstatera att det bland dem med övrig utländsk bakgrund är fyra av 32 (13 %) som har ett förtroendeuppdrag.”

(Eriksson; Karlsson & Swedner 1985:89f)

Överlag gäller att kartläggningarna och undersökningarna om invandrarungdomens, främst omfattande kategorin utländska medborgares, situation på arbetsmarknaden har begränsats till de objektiva aspekterna, exempelvis arbetslöshetens omfattning och andel sysselsatta. De subjektiva, exempelvis upplevelser av diskriminering och arbetslöshet, har däremot endast belysts i en ytterst begränsad omfattning. Kunskapen om hur den situation, som döljer sig bakom exempelvis arbetsmarknadsstatistikens siffror om arbetslöshet, upplevs på en subjektiv nivå är i det närmaste obefintlig

4.9 Utländsk utbildning och yrkeserfarenhet

Det är i många fall svårt att bedöma värdet av utländsk utbildning och erfarenhet. Därför är det också svårt att ställa en invandrad arbetsökandes kunskaper och färdigheter i relation till aktuella arbetsuppgifter på ett svenskt företag eller hos myndigheter.

Så snart en flykting med dokumenterad akademisk examen får uppehålls- och arbetstillstånd ska arbetsförmedlingen/förläggningen ombesörja översättning av betygen. Ansökan om värdering av examen ska där efter sändas till Universitets- och högskoleämbetet för bedömning av avslutade högskoleutbildningar. När det gäller värdering av akademiska medicinska examina och yrkeserfarenheter ska ansökan lämnas till socialstyrelsen. Yrkesprövningar och bedömning av utbildningar och yrkeserfarenheter t o m gymnasial nivå görs av AMS/AMU.

Många av invandrarna har en kvalificerad yrkesutbildning, annan gymnasial eller eftergymnasial utbildning med t ex teknisk, naturvetenskaplig, ekonomisk eller vårdinriktning. Trots detta har många svårigheter att få arbete inom sitt utbildningsyrke. Flera län har därför projekt igång där t ex vårdutbildade flyktingar och invandrare får undervisning i medicinalsvenska för att sedan kunna få praktik och svensk legitimation. Elva landsting bedriver f n särskild anpassad utbildning och praktikverksamhet för ca 350 läkare sjuksköterskor och andra yrkesgrupper med en halvering av de tidigare individuella legitimationstiderna. Akut brist på sjukvårdspersonal har medverkat till framgången (SIV 1991).

På samma sätt arbetar man på många håll med tekniker och ekonomer. På vissa håll provas integrerade svenskstudier och yrkesutbildning i samverkan med gymnasieskolan. Dessa utbildningsinsatser har visat sig mycket värdefulla.

Inom arbetsmarknadsverket pågår ett utvecklingsarbete för att ta fram hjälpmedel för bedömning av utländska utbildningar och yrkeserfarenhet. Arbetsförmedlingen har bl a genom ett datorbaserat informationssystem, s k kunskapsbank/invandrarinformation, tillgång till uppgifter om utbildningsväsendet och yrkeserfarenhet. Detta vidareutvecklas och kompletteras successivt med nytt material.

Som en följd av dessa insatser har utländska medborgares andel i arbetsmarknadsutbildning ökat kraftigt. Vid slutet av juni 1990 uppgick antalet till 9 500 eller drygt 20 % av samtliga i arbetsmarknadsutbildning.

Andelen lågutbildade – med utbildning mindre än motsvarande årskurs 6 i grundskolan – av nyinvandrade under 1989 utgjorde ca en fjärdedel. Drygt 13 000 eller ca 60 % av grundvuxeleverna var invandrare.

Högutbildades möjligheter att erhålla arbeten motsvarande sin utländska utbildning är dåliga på grund av bland annat otillräckliga resurser för bedömning, värdering och komplettering av utländsk utbildning/yrkeserfarenhet och attityder hos arbetsgivare/personalanställare. Väntetiden för att få utländsk akademisk examen värderad hos t ex Universitets- och högskoleämbetet är f n ett halvt till ett år. Tidigare var den ännu längre men har genom särskilda medel från riksdagen kunnat kortas. I dag beror de långa väntetiderna mer på svårigheten att få tag på kompetent personal än brist på ekonomiska resurser.

4.10 Flyktingars möjligheter till arbete

I de kommuner där det är ont om arbete, är det mycket svårt för flyktingar, särskilt för kvinnorna, att få något sådant. Det medför att en del av de flyktingar som dessa kommuner tar emot måste flytta. Vissa mindre kommuner har ont om akademikerjobb. Unga välutbildade flyktingar som kommer dit, vill inte ta de jobb som finns på orten utan flyttar hellre till någon större ort (Svenska Kommunförbundet 1989).

Flyktingarna har enligt kommunförbundet problem att få arbete också på flera av de orter där det finns gott om jobb. Det beror på flera faktorer. Det första problemet gäller språkkunskaperna. Ju bättre kunskaper i svenska, desto lättare går det att få arbete. Vissa mer avancerade jobb inom industrin medför att man måste kunna läsa instruktioner m m. För jobb inom offentliga sektorn, exempelvis inom vården, är språkkunskaper också mycket viktiga.

En annan faktor är yrkesutbildningen. Kommunförbundets erfarenhet är att i de fall det finns arbeten inom verkstadsindustrin, kräver dessa ofta yrkesutbildning. Även om flyktingarna har motsvarande utbildning från sina hemländer accepteras den ofta inte. Ibland beror det på annan inriktning på utbildningen, ibland på att svenska arbetsgivare inte kan bedöma flyktingarnas betyg.

En del flyktingar saknar helt utbildning och kan bara komma ifråga för rutinarbeten av olika slag. Men det är också ofta så att förhållandena i hemlandet är sådana, att deras kunskaper inte passar in i det svenska samhället. Många välutbildade flyktingar vill heller inte börja arbeta med rutinarbeten. De vill hellre studera vid universiteten för att senare kunna få mer kvalificerade arbeten.

Enligt kommunförbundet varierar attityderna hos arbetsgivarna mellan olika orter. Det verkar vara lättare för flyktingar att få arbete på orter där man haft invandrare i flera årtionden. Detsamma gäller kontakterna med svenskar, som är lättare att åstadkomma på mindre orter, och särskilt då sådana som haft invandrare sedan årtionden.

Allt fler kommuner börjar kombinera svenskundervisningen med någon form av praktik, t ex genom halvtidsarbete. Erfarenheterna är goda. Förutom att det opinionsmässigt är viktigt att flyktingarna inte går sysslolösa, får de genom arbetet kontakt med det svenska samhället och svenskar på ett helt annat sätt än inom flyktingförläggningarna. På arbetsplatserna får de också möjlighet att träna sina kunskaper från svenskundervisningen. En annan positiv effekt är att flyktingarna inte passiviseras, som de gör om de går utan arbete en längre tid.

4.11 Konflikterna växer när arbetsmarknaden krymper

Konflikterna mellan invandrare och svenskar, liksom mellan olika invandrare, har växt de sista året i samband med att arbetsmarknaden krymper. I LO-tidningen nr 22, 31 maj 1991, beskrivs t ex hur bil- och läkemedelsindustrin i det invandrartäta Södertälje bara för ett par år sedan skrek efter arbetskraft. Men redan då föredrog företagen att importera folk från Norge istället för att anställa arbetslösa invandrare.

På arbetsförmedlingen i Södertälje anser man gränsen nådd för vad kommunen klarar. De kan inte erbjuda ett enda jobb till invandrargruppen.

Konkurrensen mellan nordbor och utomnordiska invandrare tätnar, konflikterna blir fler på arbetsplatserna och ungdomarna kommer då i kläm. De annorlunda attityderna slår hårt mot andra generationens invandrare som nu fått det allt svårare att komma in på den svenska arbetsmarknaden. De unga är ofta mer medvetna om kulturskillnaderna än den äldre generationen, men de måste kämpa hårdare mot fördomarna från arbetsgivarna för att ens få en chans att komma in på arbetsmarknaden, trots att de har gått i svenska skolor och många gånger pratar obehindrad svenska.

"Att de är assimilerade spelar ingen roll. Det räcker med att invandrarna säger sitt namn så blir de nobbade. Våra två största företag – Saab Scania och Astra – är mycket knepiga. Framför allt nu."

arbetsförmedlare Södertälje

I artikeln refereras att Saab Scania bland annat sagt "att de inte anställer en enda turk till, för då får de problem på golvet". Turk är ett skällsord, som ofta innefattar den kristna gruppen assyrier/syrianer. De två folkslagen har kommit i konflikt med finnarna på Saab Scania, som utgör ryggraden i produktionen.

Jacoub, 20 år, från Turkiet, utbildad bilmekaniker som talar bra svenska, gick ut fordonsteknisk linje som en av klassens bästa. I skolan lagade han lärarnas bilar och fick ett särskilt diplom för sina insatser. Enligt arbetsförmedlingen borde han absolut fått jobb efter skolan. Inte heller någon av hans fyra klasskamrater med utomnordisk bakgrund fick arbete. Jacoub gick personligen upp till V.A.G och frågade om det fanns någon ledig plats. Chefen svarade att de bara behövde bilmekaniker, och för det krävs utbildning.

"Jag sa att jag faktiskt sökte den typen av jobb, och att jag dessutom har utbildning. Jag lämnade över mina papper, och de bad mig återkomma."

Jacoub ringde igen någon dag senare. Mannen sa att de trots allt inte behövde några mekaniker. En vecka senare hade V.A.G anställt en svensk pojke som gick i samma klass som Jacoub, men som hade sämre betyg.

Dessvärre är Jacoub bara en av många ungdomar med liknande erfarenheter som ungdomskommittén mött.

5.

Boende

*"På vintern är det kallt
och blåsig på Rinkeby torg.
Fåglarna darrar
och människorna fryser ihjäl.
Det är nästan ingen
som går och sitter på Rinkeby Torg.
Ingen kan träffas då
människorna går genom torget
som om de inte känner varandra.
Därför gillar jag inte vintern."
Fikri Atas
(ur Rinkeby mitt i världen)*

5.1 Ett jämlikt och integrerat boende?

I England är invandrare med pakistansk bakgrund samlade i vissa områden medan invandrare från de forna afrikanska kolonierna finns i andra stadsdelar. Denna bostadssegregation har man från officiellt håll sett som något positivt. Grupperna har kunnat behålla och utveckla sin egen kultur i det engelska samhället. USA har liknande områden som "Little Italy" och "China town".

Frankrike har däremot förordat integrering av de olika invandrargrupperna i bostadsområdena. Resultatet har blivit att det i stadsdelar med många invandrare utvecklats egna kulturer som varken funnits i invandrarnas hemländer eller i Frankrike.

De bostadspolitiska målsättningarna i Sverige är att uppnå ett jämlikt och integrerat boende. Förutom att integrera olika invandrargrupper har målsättningen varit att få ett integrerat boende med både svenskar och invandrare. Trots detta är ojämlikheten i boendet stor och segregationen utbredd, särskilt i storstäderna.

Storstadskoncentration

Invandrarna är koncentrerade till storstadsområdena. År 1988 bodde omkring hälften av alla utrikes födda personer i Stockholm, Göteborg och Malmö, mot omkring en tredjedel av befolkningen i hela riket. Drygt en tredjedel av landets invandrare bodde i Stockholmsregionen, mot knappt en femtedel av den totala befolkningen (SOU 1989:111).

Överlag avviker invandrarnas fördelning på olika bostadsområden starkt från svenskarnas. Koncentrationen av invandrare till vissa bostadsområden i storstädernas förortsområden har ökat kraftigt. Flera delar i förorter till de större städerna har på relativt kort tid förvandlats från områden med i huvudsak en infödd svensk befolkning till områden med en stor majoritet av invandrare. I förorter som Rosengård i Malmö, Fittja, Alby och Norsborg i Botkyrka och Tensta och Rinkeby i Stockholm finns det idag områden där 80 % av dem som bor där är födda i ett annat land än Sverige. Andelen invandrare i dessa områden har ökat närmast dramatiskt fr o m 1970 och speciellt under 80-talet.

Det är ofta fråga om områden som byggdes i det s k miljonprogrammet på 1970-talet. De karaktäriseras av en ålderssegregerad befolkning, hög andel personer med sociala problem och förslumningstendenser. Områdena byggdes för att råda bot på en stor bostadsbrist. Nyttillträdande på bostadsmarknaden, både nyanlända invandrare och svenskar, som flyttade in till storstäderna från andra delar av landet, hamnade i dessa nybyggda områden. Många svenska familjer flyttade så småningom vidare till andra områden, medan fler invandrare sökte sig dit p g a närheten till sina landsmän. Segregationen ökade och områdena kom att få karaktären av genomgångsboende. Den höga omflyttningen medförde ökat slitage på lägenheterna och stabiliteten i områdena blev lidande.

Upprustningsprogram har satts igång för dessa eftersatta områden, som har otillräcklig service, för få arbetsplatser, nedslitna bostäder, sociala problem, hög omsättning av hyresgäster etc. Paradoxalt nog har upprustningen i vissa fall lett till ökad segregation. I Rinkeby t ex har invandrarinslaget förstärkts i de etapper av upprustningen som hittills är klara. Ett tecken på att många invånare uppfattar området som positivt är att återflyttningen efter evakuering är väsentligt större där än till upprustade innerstadsområden. Medan återflyttningsbenägenheten enligt Familjebostäder är ca 10–15 % i innerstaden är den 50 % i Rinkeby.

Definierar man ett bostadsområde som invandrantätt när omkring 20 % av dess invånare är födda i utlandet, kan man samtidigt konstatera att endast omkring 30 % av alla personer som är födda i utlandet bor i invandrantäta områden. Generellt sett finns det dessutom en svag tendens till att andelen invandrare som inte bor i invandratäta områden ökar. I första hand är det invandrare som relativt nyligen anlärt till Sverige som bor i de utpräglade invandratäta områdena (SOU 1989:111).

Den reform av flyktingmottagandet som trädde i kraft år 1985, med utplacering av flyktingarna till praktiskt taget alla kommuner i landet, har lett till att storstädernas andel av invandringen minskat något i förhållande till landet i övrigt. Erfarenheter från invandrarverket visar att trycket på att få komma till storstäderna minskat, framför allt bland barnfamiljerna. Många flyktingfamiljer väljer istället att bosätta sig på mindre orter. Gruppen unga ensamstående män föredrar dock fortfarande storstäderna.

Att invandrare i högre utsträckning än svenskar bor i storstadsområdena påverkar naturligtvis deras bostads- och boendeförhållanden.

5.2 Invandrare mer trångbodda och bor oftare i hyreshus

Generellt sett är invandrare oftare trångbodda och bor i hyreshus (framför allt i det allmännyttiga bostadsbeståndet) i betydligt större utsträckning än infödda svenskar. Större hushåll i kombination med mindre lägenheter gör att trångboddhet är betydligt vanligare bland invandrare än bland svenskar (SCB 1991; Vogel m fl 1987; SOU 1989:111, SCB 1991). I en underlagsrapport till storstadsutredningen konstaterar man dock att invandrarnas trångboddhet överlag minskar till samma nivå som för svenskar efter ca tio års vistelse i Stockholm. Men trångboddheten varierar samtidigt mellan olika invandrargrupper. Även efter tio års vistelse var exempelvis många av arbetskraftsinvandrarna trångbodda. På motsvarande sätt är trångboddheten större bland invandrare födda i Grekland, Jugoslavien och Chile än bland dem från Polen och Finland (SOU 1989:111).

Invandrarens egen socioekonomiska bakgrund, liksom standarden på hemlandets bostadsmarknad, är faktorer som spelar en betydande roll när det gäller att förklara skillnader mellan nationaliteter, men även den tid det tar för enskilda nationella grupper att försvenskas i sitt boende. Mer avgörande för invandrarnas boendekarriär än vistelsetiden i landet är förmodligen den tradition och de erfarenheter de har med sig från sitt hemland. Många invandrare prioriterar istället för stora och dyra bostäder andra saker, bl a därför att de är osäkra på om de ska stanna i Sverige. I genomsnitt återvandrar ungefär en tredjedel efter fem år till sina hemländer (SCB 1991).

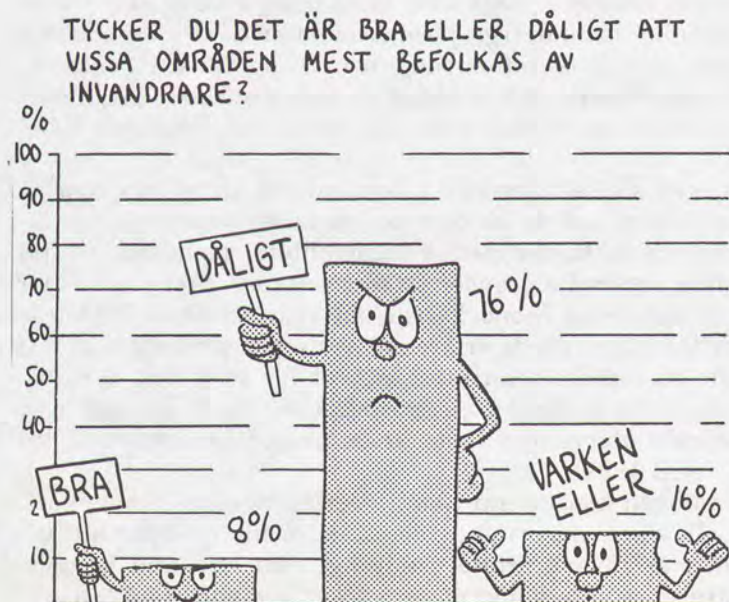
Storstadsutredningen konstaterar i sin underlagsrapport sammanfattningsvis att en allt större majoritet av de utlandsfödda tenderar att bo i områden som inte är invandrantäta, samtidigt som ett antal bostadsområden i alla tre storstadsregionerna är mycket invandrantäta och tenderar att öka sin invandrantäthet. Det är i första hand under invandrarnas första år i Sverige som de tenderar att bosätta sig i de invandrantäta bostadsområdena. Det förefaller som om många av de invandrantäta bo-

stadsområdena fungerar som genomgångsområden för nyanlända invandrare och att de flyttar från dessa områden efter en tids vistelse här. De invandrartäta bostadsområdena återfinns i mycket hög utsträckning bland storstadsregionernas minst attraktiva bostadsområden. Förutom att dessa områden har en stor andel relativt nyanlända invandrare har de också en överrepresentation av socioekonomiskt svaga grupper bland den infödda befolkningen. En stor andel av dessa minst attraktiva områden tenderar att få en allt starkare koncentration av personer som har svårt att hävda sig på bostadsmarknaden (SOU 1989:111).

Ungdomar negativa till boendesegregation

Ungdomskommittén genomförde i maj 1990 en opinionsundersökning i samarbete med Skandinavisk Opinion AB (SKOP). 76 % av ungdomarna mellan 16–24 år ansåg att det var ganska dåligt eller mycket dåligt att vissa områden befolkas av nästan enbart invandrare. Man ser hellre att det är en blandad befolkning i alla bostadsområden.

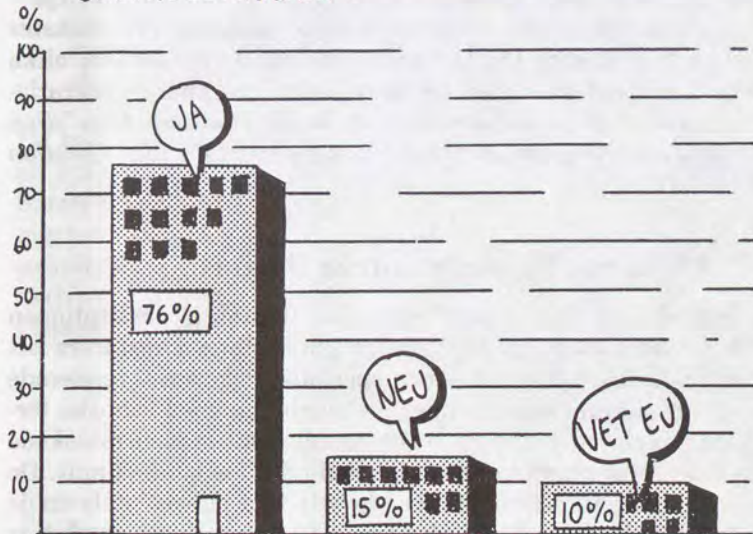
Diagram 5.1

Källa: Murar att rasera, ungdomskommittén m fl, 1990

Diagram 5.2

TYCKER DU ATT VI I SVERIGE BÖR
HA EN BLANDAD BEFOLKNING I ALLA
BOSTADSOMRÅDEN?

Källa: Murar att rasera, ungdomskommittén m fl, 1990

5.3 Invandrarungdomars syn på sitt boende

I en studie som har genomförts av Magnus Berg om andra generationens invandrare från Finland, Turkiet och Chile i Göteborg framgår det att olika invandrargruppers – och invandrarungdomars – syn och förväntningar på sitt eget, nuvarande och framtida, boende förmodligen skiftar starkt. I studien beskriver Berg de olika invandrargruppernas syn på det egna bostadsområdet, deras förankring i det och förväntningar om sitt framtida boende (Berg 1988). Den turkiska andra generationens invandrarers rörlighet på bostadsmarknaden var liten i jämförelse med finländarnas. Andra generationen turkar sökte efter och ville också i första hand ha bostäder som låg i samma bostadsområde som föräldrarnas. Även om andra generationen hade betydligt fler kontaktytor med svenskar än den första generationen turkar, var det ändå släktingarna som utgjorde den överlägset främsta orsaken till att de identifierade sig starkt med det bostadsområde de bodde i och ville stanna kvar där. De finländska ungdomarnas identifikation med det bostadsområde de bodde i kunde tvärtom beskrivas som icke-etniskt: för dem var det i första hand den svensk-finska kamratkretsen som utgjorde det viktigaste i deras lokala förankring.

Till skillnad från både finnarna och turkarna hade chilienarna i Göteborg i de flesta fall flyttat direkt in i de större – och redan från det de kom dit – invandrartäta förorterna. De hade inte heller, som exempelvis de kontaktturkar som Berg intervjuade, hunnit utveckla en *gemensam* historia och livsstil – med förankring både i ursprungslandet och i Sverige – tillsammans med sina landsmän. Tvärtom hade de skiftande erfarenheter med sig från hemlandet, som låg till grund för att de utvecklade olika livsstilar. Detta återspeglade sig enligt Berg också hos andra generationen, vars relationer till de bostadsområden de bodde i skiftade från *"djup och etnisk identifikation över multietnisk till ingen särskild identifikation alls"* (Berg 1988:41).

Flickorna flyttar hemifrån tidigare

I den enkätundersökning som genomfördes i Eskilstuna av institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet kunde man konstatera att ungdomar med utländsk bakgrund – och speciellt flickorna – tenderade att flytta hemifrån vid en tidigare ålder än ungdomar med svenska föräldrar (Eriksson, Karlsson & Swedner 1985). Men skillnaden minskade med stigande ålder. Vid tjugotvå års ålder hade den helt försvunnit. De ungdomar som hade svenska föräldrar bodde betydligt oftare i villa än de som hade utländsk bakgrund. Samtidigt var det vanligare att ungdomar med utländsk bakgrund – i första hand finsk – bodde i bostadsområden som hade uppförts som en del av det s k miljonprogrammet under 1960- och 70-talen.

5.4 Miljonprogramområdenas hyresgäster missnöjda

I storstadsutredningen kunde man konstatera att invandrarna är överrepresenterade i de minst attraktiva bostadsområdena i storstadsregionerna. Vidare drar man följande slutsatser, samtidigt som man hänvisar till undersökningar som tidigare har genomförts i Stockholmsregionen av hur de boende i de minst attraktiva bostadsområdena uppfattar dem:

"De bostadsområden som utmärks av en överrepresentation av resurssvaga hushåll, utlandsfödda och där invånarnas hälsa är relativt dålig har en stor andel av bostäderna byggda under miljonprogrammets dagar och förvaltas i stor utsträckning av allmännyttiga bostadsföretag.

Från tidigare studier i Stockholmsregionen vet vi att just andelen socialhjälpstagare, utlandsfödda och låginkomsttagare utgör ganska effektiva prediktorer till hur de boende själva utvärderar sina bostadsområden. Det vill säga där dessa andelar är höga

tenderar också de boende att vara relativt missnöjda med sina bostadsområden.

Dessa förhållanden går igenom oavsett vilken befolkningsgrupp vi frågar. Det är alltså inte så att t ex utlandsfödda är mera nöjda med invandrartäta bostadsområden än vad svenskarna är, det är inte så att de personer som själva lever under små ekonomiska omständigheter trivs bättre i dessa områden än de som har det ekonomiskt bättre" (SOU 1989:67:61).

De bostadsområden där invandrarna är överrepresenterade utmärks av en extremt hög omflyttning – i genomsnitt 50 % i Stockholmsregionen. Samtidigt föreligger det enligt storstadsutredningens kartläggningar ett mycket starkt samband mellan en hög andel utlandsfödda, hög andel socialhjälpstagare, låginkomsttagare och en hög andel med långa sjuk-skrivningar i olika bostadsområden i storstadsregionerna och framför allt i Stockholmsregionen (SOU 1989:67).

5.5 Kulturell mångfald i miljonprogramområdena

En mångkulturell situation har uppstått i det sk miljonprogrammets förorter. Visserligen gäller svenska regler och det svenska är normbildande, men vardagen är präglad av en kulturell mångfald. Många invandrare känner sig hemma i ett område, som innehåller både delar av det svenska och delar av ursprungslandet. En grek som bott länge i Tensta formulerar det så här:

"Jag flyttade tillbaka till Athén, men grekerna var alldeles för grekiska för att jag skulle stå ut. Och sedan flyttade jag till Gärdet. Men där var det alldeles för svenskt – det var alldeles för mycket 'guddag, guddag' i hissen och så. Här i Tensta är det bra. Här är det lagom blandning." (Arnstberg 1991).

*"Jag sitter och tittar ut
skrik, glädjerop och tjut...
I Rinkeby är det liv jämnt
Man hör historier och skämt.
Tusentals språk och kulturer det finns
de är så många, så att man inte minns
egna seder och bruk!
Man träffar många olika personligheter
som bor några meter
ifrån varandra,
dit kan man alltid vandra.*

*Alla är släkt och vänner
alla för varandra känner
Värme och mycket kärlek!!!
I Rinkeby är det liv!
Där kan man inte somna,
Så, ta T-bana eller buss,
och hjärtligt...
VÄLKOMNA!!!
Alexandra Pascalidou
(ur Rinkeby mitt i världen)*

5.6 Bostäder åt flyktingar

Det kommunala flyktingmottagandet står och faller med tillgången på bostäder. På grund av bostadsbristen, som finns i nästan alla Sveriges kommuner och som är särskilt påtaglig i storstäderna, måste alltför många flyktingar som fått arbets- och uppehållstillstånd vistas på invandrarverkets förläggningar och slussar. I den mån det finns någorlunda gott om lediga bostäder, är det på orter som har få arbetstillfällen. Reglerna för bostadsförmedling varierar bland de kommuner som har förmedlingar. De flesta har en blandad behovs- och tidskö.

I en intervjuundersökning som gjordes av kommunförbundet våren 1989 framhåller kommunerna genomgående att man vill ge flyktingarna permanenta bostäder – helst från början. Många flyktingar har redan flyttat ett antal gånger och bör därför få chansen att rota sig. Det anses vara särskilt viktigt för barnfamiljer. Tillfälliga lösningar är på sikt inte billigare än nyproduktion och de tenderar dessutom enligt kommunerna att bli permanenta (Svenska Kommunförbundet 1989).

Invandrarverket menar att genomgångsbostäderna kan bidra till att flyktingar och invandrare sprids till fler bostadsområden och inte blir hänvisade till ett enda. Tanken är att man bor i en genomgångsbostad under en begränsad tid till dess man får en lägenhet i ordinarie bestånd.

Diskrimineringsombudsmannen (DO) har hävdade att det är olämpligt att ge flyktingar förtur i bostadskön i egenskap av flyktingar. Han menar att det är bättre att kommunerna ger flyktingarna genomgångsbostäder och att de sedan får ställa sig i bostadskön som alla andra.

Kommunförbundet delar DOs uppfattning att en ensidig prioritering av flyktingar vid förmedling av bostäder vore att provocera fram invandrarfientliga opinioner. Man menar dock att DOs synpunkter bygger på den felaktiga uppfattningen att alla kommuner har bostadsförmedling samt att de flesta kommuner har en tidskö för bostäder. Bland de kommuner som har bostadsförmedlingar finns inga enhetliga regler för förmedlingen av bostäder. Det vanligaste är att man har en kombination av behovs- och tidskö.

I motsats till DO menar kommunförbundet att opinionen inte blir mer positivt inställd till invandrare av att man bygger särskilda genomgångsbostäder för dem. Genomgångsbostäder kan dessutom medföra problem inom barnomsorgen och skolorna med en alltför hög koncentration av invandrabarn till vissa områden. Det vanliga är dock att genomgångsbostäderna ligger spridda i mindre grupper i en kommun.

Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet menar att alla krafter bör inriktas på att lösa flyktingarnas bostadsbehov inom ramen för det vanliga bostadsbyggandet. En utebliven ökning av bostadsbyggandet utgör ett hot mot flyktingmottagningen och flyktingpolitiken. När medborgarna ser att bostadsfrågan riskerar att bli akut och till och med omöjlig att lösa, kan främlingsfientliga grupper lättare resa krav om att göra hela flyktingpolitiken mer restriktiv (SOU 1989:13).

Under år 1989 började närmare 60 000 lägenheter att byggas. För att alla bostadssökande ska få bostad måste lika många lägenheter påbörjas varje år under hela 1990-talet enligt uppgift från länsbostadsnämnden i Stockholms län (SIV 1990).

5.7 Information om bostadsmarknaden och reglerna i boendet

En av anledningarna till att invandrare är överrepresenterade när det gäller boende i hyresrätt och underrepresenterade i bostadsrätter, villor och kooperativa boendeformer är brist på kunskap om hur den svenska bostadsmarknaden fungerar och vilka alternativ som finns.

Svenska föräldrar börjar inte sällan bospara för sina barn redan när de är små. Barnen anmäls till köer för bostadsrätts- eller kooperativt boende. Det ger svenska ungdomar ett försteg när de ska etablera ett eget boende.

Enligt kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet har hyresgästföreningarna i sina kontakter med invandrade medlemmar många gånger konstaterat att invandrarnas kunskaperna om lagar och andra regler på den svenska bostadsmarknaden är bristfälliga. Förutom att bristen på kunskap kan missgynna invandrarnas barn kan den ibland leda till onödiga konflikter.

Hyresgäströrelsen har en organisation som är decentraliserad i ovanligt hög grad. Bland de förtroendevalda finns många som inte är föreningsaktiva i övrigt, däribland många invandrare.

Kommissionen menar att hyresgäströrelsen därför kan fylla en viktig funktion när det gäller att informera om reglerna i boendet. Man menar att sådan information bör ges redan på flyktningföreläggningarna.

5.8 Invandrarungdomar missgynnas på bostadsmarknaden

Arbetslöshet och bostadsbrist är två av de frågor som bekymrar ungdomar mest i dag (Institutet för sociala studier 1991). Det är svårt i dag för ungdomar att få en egen bostad. För invandrarungdomar är det ännu mer bekymmersamt. Samtal med invandrarungdomar och bostadsförmedlare ger en entydig bild av att invandrarungdomar missgynnas på bostadsmarknaden, men det är svårt att empiriskt belägga det.

"För varje ledig lägenhet anvisar vi flera bostadssökanden. Hyresvärdarna går förbi alla invandrarnamn på anvisningarna."

ungdomsbostadsförmedlare

"Privatpersoner hyr överhuvudtaget inte ut till invandrare med motiveringen att de är svåra att få tag i om de försvinner med en hyresskuld."

ungdomsbostadsförmedlare

På några orter i landet har särskilda ungdomsbostadsförmedlingar inrättats. I Göteborg inrättades exempelvis stiftelsen Ungbo år 1987. I stiftelsens styrelse ingår representanter för alla bostadsmarknadens parter, dvs för Göteborgs kommun, de allmännyttiga och kooperativa bostadsföretagen, Göteborgs fastighetsägareförening, hyresgästföreningen samt en representant för stiftelsens målgrupp, dvs ungdomarna själva. Denna breda förankring ger Ungbo ett bra kontaktnät och direkta ingångar till alla som förvaltar bostäderna. För att få stå i kö måste man vara mellan 18 och 25 år gammal och mantalsskriven i Göteborg sen minst två år tillbaka. Bostadskön är strikt tidsordnad och några förturer existerar inte. Man får högst tre erbjudanden om bostad. Accepterar man inte något av förslagen åker man ur kön, får anmäla sig igen och börja om från början, sist i kön. Ungbo har inget särskilt stöd för invandrarungdomar som söker bostad, trots att man ser att de missgynnas. Man arbetar med dem på samma sätt som med svenska ungdomar. När man får in en ledig lägenhet får värden en anvisning med ett antal namn på bostadssökande. Kötiden är avgörande för vilka namn som finns med.

"Ju mer främmande utseende desto svårare är det för dem att få bostad, särskilt de unga männen."

ungdomsbostadsförmedlare

"Ibland ringer vi i förväg och talar om att det här är egentligen en svensk som vi, uppvuxen i Sverige och med fast jobb, det är bara namnet som är annorlunda, för att de ska ha en chans och inte sorteras ut."

ungdomsbostadsförmedlare

Vid tilldelning av bostäder kan diskriminering ske både hos myndigheten, bostadsförmedlingen och hos bostadsföretaget, värden. Det kan ske på olika sätt:

- genom att bostadsförmedlingarnas tjänstemän uppträder på ett diskriminerande sätt,
- genom att myndigheten försummar, förhalar eller handlägger ärendet på ett diskriminerande sätt,
- genom att värdena konsekvent plockar bort invandrarnamnen på de anvisningar med bostadssökande som de får från bostadsförmedlingen, eller
- genom att bostadsföretagen vägrar hyra ut till vissa invandrargrupper.

För de kommunala bostadsförmedlingarna gäller myndighetskravet på saklighet och opartiskhet. I de fall bostadsförmedlingens tjänstemän uppträder på ett diskriminerande sätt finns möjlighet att rikta klagomål till tjänstemannens överordnade, myndighetens chef, JO eller JK. Ett dis-

kriminerande handlande i fråga om allmänna upplysningar, service m m kan vara olaga diskriminering enligt brottsbalken. Försummande, förhållande osv kan också anmälas till överordnad, vederbörande chef, JO eller JK.

När det gäller bostadsföretagen finns ett prejudikat i Högsta Domstolen (NJA 1985 s 226). En konsulent anställd hos ett bostadsföretag och ansvarig för uthyrningen dömdes för olaga diskriminering därför att han vägrat hyra ut en lägenhet till en zigenare.

I domskälen anför HD bl a att förbudet mot olaga diskriminering inte hindrar "att en person med viss härkomst avvisas som bostadssökande, om det kan antas att han kommer att brista i skötsamhet som hyresgäst. Ett sådant antagande får emellertid inte stödjas på den etniska grupptillhörigheten utan måste ha sin grund i kännedom om den individuella sökanden". HD redogör för den svenska bostadspolitikens strävan att få en allsidig hushållssammansättning i bostadsområdena och fortsätter:

"Frågan huruvida straffbestämmelserna om olaga diskriminering lägger hinder i vägen för att avböja en bostadssökande ur viss folkgrupp i syfte att motverka icke önskvärd koncentration av gruppens medlemmar till visst bostadsområde synes inte sällan bli aktuell, främst för kommunala bostadsföretag och inom den kommunala bostadsförmedlingen." HDs slutsats är att " ... innebörden av ... lagtexten kan inte uppfattas så, att det skulle vara straffritt att missgynna en viss person ur en viss folkgrupp med hänvisning till att åtgärden ytterst antas vara till fördel för gruppen i fråga. Det gäller även fall då syftet är att motverka etnisk boendekoncentration".

HD menar att det annars skulle bli alltför lätt att rättfärdiga särbehandlingen genom att missbruka bostadspolitiska strävanden för att dölja andra bevekelsegrunder (DO 1.87).

6.

Språk och utbildning

6.1 Språk

Språket – och användningen av olika minoritetsspråk – spelar en viktig roll i invandrarungdomars vardagsliv och mer allmänna livssituation. Språket utgör förmodligen den viktigaste grunden för olika minoritetskulturer och de kollektiva identiteter som är knutna till dem. Här skiljer sig olika länder mycket åt och Sverige är, i jämförelse med många andra länder där tvåspråkighet är vanligt, fortfarande väldigt språkhomogent.

Med tvåspråkighet avses i grova drag att en individ kan behärska både det språk som dominerar i samhället (majoritetsspråket) och sitt eget hemspråk (minoritetsspråket). Tidigare svenska studier som påvisade att två- eller flerspråkighet hade negativa konsekvenser, exempelvis med avseende på skolframgång, har vid en närmare granskning visat sig ha påtagliga metodologiska brister. I väl kontrollerade undersökningar har det tvärtom påvisats att det inte finns några signifikanta samband mellan flerspråkighet och skolframgång eller verbal och icke-verbal intelligens. Istället har man funnit att tvåspråkiga barn och ungdomar generellt sett har bättre testresultat än enspråkiga både vad gäller verbal- och icke-verbal intelligens (Virta 1983). Idag har fler- eller tvåspråkighet i Sverige accepterats som en viktig individuell kompetens och resurs av de flesta lingvister och psykologer, liksom av skolmyndigheterna (statsmakten).

6.1.1 Blir tredje generationens invandrare enspråkiga?

Den dominerande föreställningen (eller snarare prognosen) när det gäller andra och tredje generationen invandrare har länge varit att dessa, efter amerikanskt mönster, successivt kommer att bli helt enspråkiga och svensktalande. Den första generationens invandrare som i slutet av förra århundradet emigrerade från Europa till USA utvecklade en tvåspråkighet där modersmålet var dominant. Deras barn, dvs andra generationen, var också tvåspråkiga, med den skillnaden att engelskan var dominant. Deras barnbarn, dvs tredje generationen, blev däremot mer eller mindre

enspråkiga i engelska. Detta mönster har emellertid inte upprepats hos nyanlända grupper i det amerikanska samhället under tiden efter andra världskriget, framför allt inte bland spansktalande mexikaner och puertoricaner, som i både andra och tredje generationen har slagit vakt om och använt sitt minoritetsspråk på ett mer aktivt sätt än tidigare invandrargrupper.

Hur ser situationen ut för andra och tredje generationens invandrare i Sverige? Svaret på frågan kompliceras rent allmänt av att det långt ifrån föreligger någon konsensus om vad som avses med fler- eller tvåspråkighet, samt hur denna ska bestämmas eller fastställas.

Sally Boyd, som inom ramarna för det s k andra generationsprojektet¹ studerade tvåspråkighet hos ungdomar med finsk och grekisk invandrabakgrund i Nacka och Borås, tog i huvudsak fasta på om två språk aktivt användes i vardagslivet för att bestämma om de ungdomar som hon studerade var tvåspråkiga eller inte (Boyd 1985; 1987). I den enkätundersökning som Boyd genomförde i Nacka och Borås bland 535 invandrarungdomar (med en eller båda föräldrarna födda och uppvuxna utomlands) mellan 14–16 år visade det sig att 44 % var aktivt tvåspråkiga. Ungefär en tredjedel klassificerades som marginellt tvåspråkiga, dvs de hade tidigare varit aktivt tvåspråkiga eller använde ett minoritetsspråk mera sällan än varje dag.

Resultaten visade också att det var stor skillnad mellan de ungdomar vars båda föräldrar var födda i Finland och dem som hade en svensk förälder eller en invandrad förälder från ett annat land än Finland. Hela 75 % av de ungdomar vars båda föräldrar kom från samma ursprungsland (Finland respektive Grekland) var aktivt tvåspråkiga, mot 15 % av dem vars ena förälder var svensk. Att föräldrarna hade en entydig minoritetsbakgrund istället för både minoritets- och majoritetsbakgrund visade sig alltså vara av större betydelse för graden av aktiv tvåspråkighet än från vilket land föräldrarna härstammade. De ungdomar vars föräldrar hade lägre arbetarklassyrken var tvåspråkiga i större utsträckning än dem vars föräldrar hade övre arbetarklass- eller medelklassyrken. De ungdomar som bodde i bostadsområden med många invandrarfamiljer och gick i skolklasser med många invandrarungdomar var oftare aktivt tvåspråkiga än dem som hade färre kontakter med andra invandrarungdomar i de områden de bodde i och i skolan. Skillnaderna i tvåspråkighet mellan ungdomar med olika invandrar-, etnisk eller nationell bakgrund var däremot överlag mycket små (Boyd 1985).

Bland de aktivt tvåspråkiga var det vanligast att de använde minoritetsspråket med sina föräldrar (och andra vuxna), medan de så gott som

¹ "Andra generationens invandrare" utgjorde ett av de tre större delprojekt som ingick i det s k PIL-projektet (Projektet invandringens långsiktseffekter), vars övriga två delar bestod av en studie om europeiska länders invandringspolitik och en om invandring och arbetsmarknad.

uteslutande talade svenska med sina syskon och kamrater. Att ungdomarna i stor utsträckning använde svenskan även tillsammans med sina syskon tyder på att generationsgränsen är mycket viktig för användningen av minoritetsspråket respektive svenskan. Liknande mönster har även kartlagts inom andra grupper av andra generationens invandrare, som exempelvis latinamerikaner (Mella 1985).

Att döma av resultaten av Boyds studie har knappast minoritetsspråken stora förutsättningar att överleva i tredje, fjärde och femte generationsledet i framtiden. Eftersom språket spelar en central roll för upprätthållandet av etniska kulturmönster skulle detta också innebära att minoritetskulturerna i sig skulle försvagas, upplösas eller försvinna i framtiden.

Svenskan starkare med åldern

I en annan studie som också ingick i projektet "Andra generationens invandrare" fann Ulla-Britt Engelbrektsson ett liknande mönster som det Boyd beskriver bland barn och ungdomar till grekiska invandrare:

"För barnen och ungdomarna gäller / ... / att grekiskan till att börja med är det klart dominerande språket men att svenskan vinner terräng ju äldre de blir, åtminstone så länge de är kvar i skolan. Vid övergången till högstadiet, om inte förr, räknar de själva genomgående svenskan som sitt starkaste språk. Denna utveckling äger således rum trots att de unga i stora stycken befinner sig i en närmast helgrekisk hem- och grupp miljö. Det senare medför att de hela tiden använder grekiskan. Inte desto mindre är det majoritetsbefolkningens språk, storsamhällets språk, som växer sig starkast." (Engelbrektsson 1987a:119f)

6.1.2 "Rinkebyska"

Uppkomsten av vad som har kallats rinkebysvenska eller rinkebyska, ett språk som har uppstått bland grupper av ungdomar med skiftande etnisk bakgrund i förorter som Rinkeby och Tensta i Stockholm, visar på ett annat förhållningssätt som kan tolkas som ett försök att slå vakt om nya multietniska eller *blandade* kulturer och identiteter bland olika grupper av invandrarungdomar (jfr Kostinas 1989). I denna mening kan rinkebyskan bekräfta tillhörigheten till en multietnisk subkultur, sammansatt av ungdomar från olika etniska kulturer och även (eller till viss del) svenska ungdomar. Härigenom får denna *dialekt* samtidigt en symbolisk funktion och fungerar som en utåtriktad markör av olika etniskt blandade ungdomsgruppers identitet.

Rinkebysvenskan kan till viss del jämföras med de *nya* minoritetsspråk som har utvecklats eller tagits över av såväl svarta, vita som asiatiska

ungdomsgrupper i det engelska samhället, som exempelvis *patois* (som i huvudsak har utvecklats på Jamaica och av karibiska invandrare i England) och *panjabi* (som i huvudsak har utvecklats av pakistanska invandrargrupper). Dessa kan beskrivas som *synkretistiska* språk (dvs en blandning eller sammanjämkning av ett majoritets- och minoritetsspråk, som också innehåller helt nya element) och som ofta brukar kallas för *pidgin- eller kreolspråk*.² Fortfarande är det dock inte klarlagt om rinkebyskan kan betraktas som ett s k pidgin- eller kreolspråk (Allwood 1988).

I den allmänna debatten i Sverige har ännu så länge i första hand de *problematisks* aspekterna av rinkebysvenskan uppmärksamats, bl a genom att den har betraktats som ett uttryck för s k halvspråkighet eller dubbel halvspråkighet – begrepp som tidigare var vanliga i debatten om invandrabarns och -ungdomars situation. Såvitt vi har kunna finna bedrivs det emellertid ingen svensk forskning om vilka funktioner uppkomsten av nya synkretistiska språk, typ rinkebysvenskan, kan tänkas fylla inom olika ungdomsgrupper. Utvecklingen av liknande blandade språk har dock till viss del kartlagts inom exempelvis grupper av barn och ungdomar med latinamerikansk bakgrund, som har blandat chilenska, argentinska, bolivianska och uruguayanska uttryck med varandra (Mella 1985).

Minoritetsspråket dominerar barns språkmiljö

I en undersökning som genomfördes i två omgångar i Stockholm, 1985 och 1987/88, visade det sig att minoritetsspråket kraftigt dominerade barns språkliga hemmiljö under de första levnadsåren i familjer där modern och/eller fadern hade ett annat huvudspråk³ än svenska (Natchev & Sirén 1989). Det visade sig att den absoluta majoriteten av föräldrarna (89 %) hade bestämt sig innan barnen var födda att prata med dem på minoritetsspråket. När man två år efter det att barnen var födda återigen intervjuade deras föräldrar visade det sig att så gott som samtliga som hade bestämt sig för att använda minoritetsspråket med sina barn också gjorde det (89 %). De fäder och mödrar som hade vistats i Sverige under lång tid var dock inte lika benägna att använda minoritetsspråket i den dagliga interaktionen med sina barn som dem som hade varit i landet under kortare tid. Resultaten från undersökningen pekar dock mot att de flesta barn i familjer där det talas ett annat språk än svenska under sina första levnadsår växer in i en språkmiljö där minoritetsspråket dominerar. Men

² Med ett pidginspråk avser man i de flesta sammanhang ett blandspråk som uppstår i mötet mellan människor med olika språklig bakgrund. På motsvarande sätt brukar man tala om att pidginspråk kreoliseras och övergår till att bli ett kreolspråk när det blir första eller det dominerande språket inom en viss grupp i samhället.

³ Med huvudspråk avses här ett språk som den som talar det behärskar bättre än svenska.

de resultat som har återgivits tidigare i detta avsnitt pekar samtidigt mot att barnen, speciellt när de kommer upp i tonåren, successivt integreras i miljöer (som domineras av jämnåriga) där svenskan tar överhanden i deras språkanvändning.

6.2 Jämlikhet i utbildningen?

"Det har i alla tider och i alla typer av samhällen rått starkt samband mellan skolutbildning och samhällsställning. En person som genom sin börd råkat hamna på den sociala rangskalans övre del har sålunda alltid haft större möjligheter att få en utbildning som ger social status än en person som är född inom något av de lägre sociala samhällsskikten." (SÖ R 91:14)

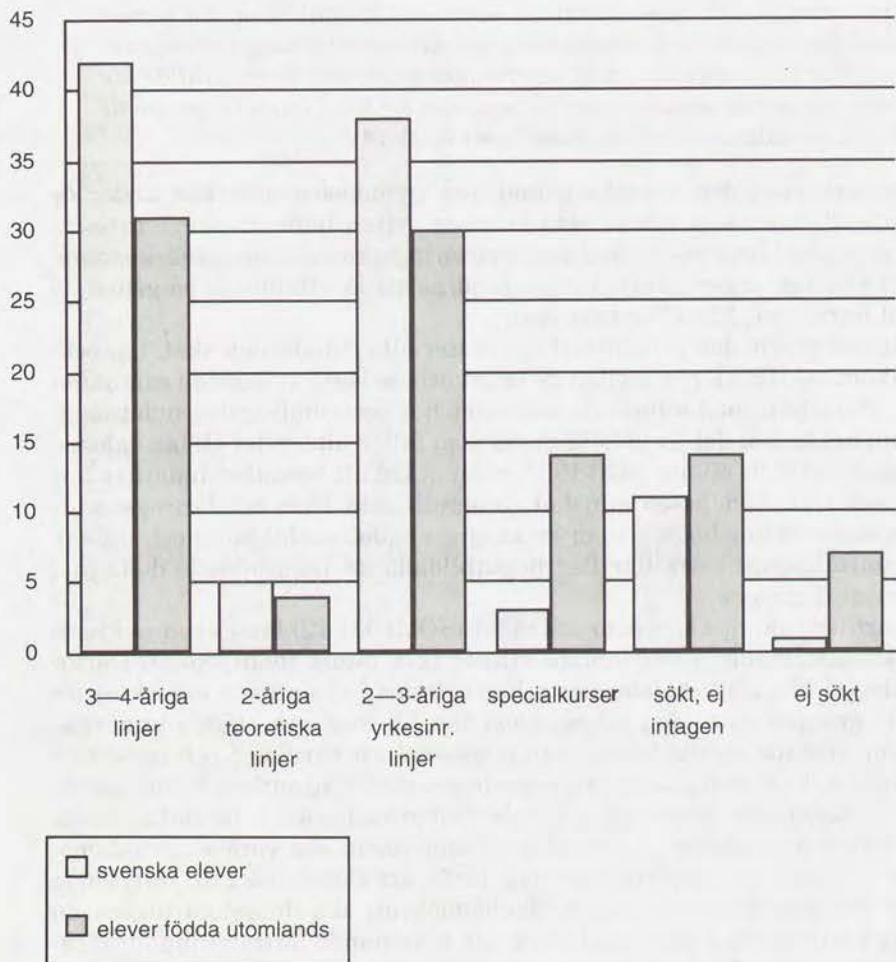
Reformarbetet i den svenska grund- och gymnasieskolan har under de senaste 30 åren som ett av sina främsta syften haft att demokratisera skolväsendet i linje med den demokratiseringsprocess som utmärkte samhället i övrigt. Ingen skulle längre hindras att få utbildning på grund av social härkomst, kön eller bostadsort.

Samtidigt som den genomsnittliga materiella standarden ökat, har också inkomstskillnaderna mellan de högst och de lägst avlönade i samhället ökat. Parallellt med minskade reallöner har socialbidragstagandet ökat, liksom också den del av befolkningen som faller under det sk fattigdomsstrecket. En SCB-studie (SCB 1987) visar också att bostadsstandarden har ökat och trångboddheten minskat, generellt sett. Hela befolkningens utbildningsnivå har höjts genom en längre ungdomsutbildning och utökad vuxenutbildning. Dock har fler högutbildade än lågutbildade deltagit i vuxenutbildningen.

I vårt betänkande Ungdom och makt (SOU1991:12) fann vi stora klass- och könsskillnader i ungdomars villkor inte minst inom skolan. Därför föreslog vi bl a att arbetsformer och arbetssätt i skolan ska utvecklas för att de grupper som idag missgynnas ska bli mer delaktiga i undervisningen, rustade för att hävda sina intressen och vara med och påverka i samhället. Vi föreslog också att regeringen skulle stimulera framtagande av läromedel som anpassas till både flickor och pojkar. Grundläggande kunskaper är nödvändiga för att man som vuxen ska vara aktiv i demokratin. Ungdomskommittén föreslog därför att elevers rätt till inflytande också bör slås fast i skollagen. Skoldemokrati ska dessutom utgöra en viktig beståndsdel i lärarutbildning och kommande fortbildning för lärare. Rätten till inflytande över vardagssituationen är dock det viktigaste för eleverna menade vi och föreslog att rätten till klassrumsinflytande för eleverna slås fast i skolans styrdokument och följs upp genom utvärdering.

Figur 6.1

Övergången till gymnasieskolan direkt efter avslutad grundskola för elever födda utomlands och som invandrat till Sverige samt för elever födda i Sverige med en/båda föräldrar födda i Sverige (inkl. adoptivbarn) i procent. Höstterminen 1988.

Källa: SCB, Bakgrundsmaterial om skolan 1990:2

Invandrarbarn födda i utlandet väljer kortare utbildningar

SÖ konstaterar i sin nationella utvärdering att:

"Samtidigt som allt fler svenskar går minst 3-åriga gymnasie-linjer, fylls lägre sociala skikt på med lågutbildade invandrare. Av en SCB-rapport om kursval bland invandrare framgår att skillnaderna mellan invandrarbarnens och de svenska barnens val inte är stora, totalt sett. Om man emellertid studerar de invandrarbarn som inte är födda i Sverige, finner man att dessa har betydligt lägre frekvens av val till studieförberedande linjer (3- och 4-åriga) på gymnasieskolan och till särskilda kurser (i engelska och matematik) i grundskolan. Denna bild accentueras om man bara ser på de utomeuropeiska invandrarbarnen (SCB 1990:2). Det bör i detta sammanhang också påpekas att de påvisade sambanden mellan utbildning och socioekonomisk härkomst knappast är vare sig enkla eller uttryck för direkta orsakssamband. En kategorisering i socioekonomiska grupper innebär som regel att man mellan grupperna också kan finna genomsnittliga kulturella differenser med avseende på t ex levnadsförhållanden, livsvillkor och livsstil. Det har t ex kunnat konstateras att föräldrarna till arbetarbarn oftare saknar förvärvsarbete eller deltidsarbetar än föräldrarna till tjänstemannabarn. Det finns också studier som visar på genomsnittligt större sjuklighet bland både vuxna och barn i lägre sociala klasser samt att barn i socialt belastade miljöer genomsnittligt råkar ut för ett större antal olycksfall, har högre dödlighet och visar större benägenhet för psykosomatiska besvär, skolsvårigheter och beteendeproblem. Låg allmän prestationsförmåga, läs- och skrivsvårigheter, aggressivitet och kamratproblem är andra faktorer som visat sig ha samband med låg socialgruppstillhörighet (Nathorst-Westfelt 1982). De ovan skisserade problemen blir särskilt tydliga när det gäller flertalet ungdomar med invandrabakgrund, som förutom låg social status ofta också har bristande förankring i samhället och kan komma i kläm mellan olika kulturer. Dessa problem följer sedan de utsatta ungdomarna in i utbildningssystemet med oftast negativa konsekvenser." (SÖ R 91:14)

Upptagningsområdets karaktär förklarar delvis studieresultaten

Våren 1989 gjordes kunskaps och färdighetsbedömningar i årskurserna 2 och 5. Resultaten visar att skolor med hög andel utländska medborgare i upptagningsområdet karaktäriseras av i genomsnitt högre läraromsättning och av elevkonflikter. För årskurs 5 gäller att det också finns en tendens att högre omsättning av lärare leder till lägre prestationer hos eleverna. I dessa skolor är samtidigt intresset för arbete med utvecklingsprojekt större än i andra skolor, uppenbarligen för att man vill göra något

åt den situation man upplever på skolan. Där förekommer också en lägre grad av föräldraaktivitet än vid andra skolor. Skolor med upptagningsområden där det finns gott om högutbildade föräldrar visar ett annorlunda mönster med ringa intresse för utvecklingsprojekt men en märkbar föräldraaktivitet.

Skolor med många invandrare i upptagningsområdet har sämre resultat på prov i naturorientering, men inga större resultatskillnader i engelska och svenska. Det senare kan enligt SÖ bero på att svaga elever får mycket stöd i språkundervisningen i skolan, dvs att t ex lärarna i svenskundervisningen är vana vid att uppmärksamma invandrarelevernas svårigheter. De sämre prestationerna i naturorientering kan bero på att provet fått en särskild Sverige-orientering, dvs frågor efter kunskaper som fordrar särskild bekantskap med sådant som elever uppvuxna i Sverige möter, exempelvis mjölk och mjölkproduktion, växter och sädeslag, djur och natur. Detta skulle kunna vara en indikation på de kulturella faktorernas betydelse.

6.2.1 Interkulturellt synsätt ska präglade skolan

Språk- och kulturarvsutredningen (SOU 1983:57) betonade att mot bakgrund av den utveckling mot ett flerspråkigt och mångkulturellt samhälle som invandringen och den förda invandrapolitiken inneburit var det nödvändigt att förändra skolans arbete. Det måste anpassas till den förändrade situationen för att bland annat bidra till att förhindra och förebygga uppkomst av fördomar och negativa attityder och för att åstadkomma positiva attitydförändringar. Regering och riksdag beslutade efter förslag av utredningen att ett interkulturellt synsätt ska genomsyra undervisningen (proposition 1984/85:100 bilaga 10). I propositionen framhävs att det interkulturella synsättet på sikt skulle komma in i all undervisning genom personalutbildning och läromedel samt gälla all personal och alla elever.

6.2.2 Hemspråksundervisningen i ungdomsskolan

Undervisning i hemspråk är en del av insatserna för att främja aktiv tvåspråkighet.

Hemspråksundervisningen i Sverige sker på två sätt:

- * Undervisning i hemspråk, dvs modersmålsundervisning i annat språk än svenska.
- * Studiehandledning på hemspråk, dvs undervisning i särskilt ämne, t ex matematik, på annat språk än svenska.

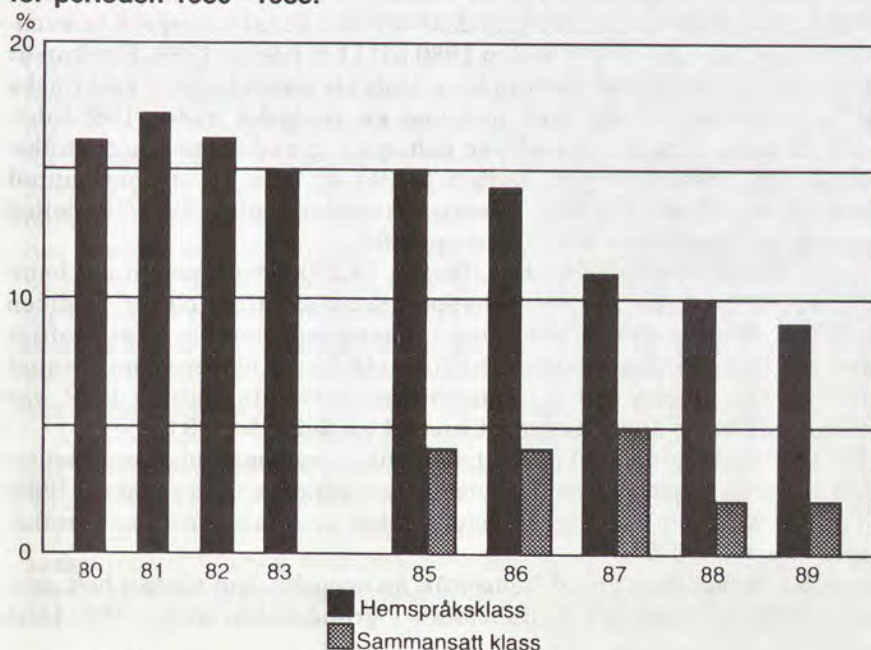
Studiehandledningen är till för att hjälpa elever med begränsade svensk-kunskaper att förstå innehållet i svenska läromedelstexter, så att de kan

följa undervisningen i andra ämnen. Studiehandledningen är mycket betydelsefull för många elever, men kan vara svår att realisera i den omfattning som motsvarar elevens behov. En sådan svårighet finns också när det gäller att ge undervisning i hemspråk. Ett gott utfall av studiehandledningen är ofta resultatet av bra samarbete mellan hemspråksläraren och andra lärare. Hemspråkslärarens egna kunskaper i svenska och den egna utbildningsbakgrunden blir naturligtvis härvid viktiga faktorer. Undervisningen i hemspråk är avsedd att utveckla elevens eget språk och ge kunskaper om den ursprungliga kulturbakgrunden. Samtidigt ska undervisningen bidra till att lägga grunden för en aktiv tvåspråkighet hos eleven senare i livet.

En annan form för hemspråksundervisning är den som bedrivs i sk hemspråksklasser eller sammansatta klasser, där den största delen av undervisningen sker på hemspråket.

Undervisningen i särskilda hemspråksklasser har minskat, medan introduktionskurser för invandrarungdomar har ökat kraftigt under 1980-talet. Majoriteten av invandrareleverna i grundskolan får endast en eller två lektioners undervisning i hemspråk i veckan. Många hemspråksberättigade elever både i grundskolan och gymnasieskolan väljer att inte delta i hemspråksundervisningen.

Figur 6.2 Andelen av samtliga elever som deltog i hemspråksundervisning som gick i hemspråksklass eller sammansatt klass under 1980–1989. Uppgifter om antalet elever i sammansatta klasser saknas för perioden 1980–1983.

Källa: SCB, Tema invandrare 1991

Hemspråksundervisningen reglerad

Den officiella hållningen i Sverige när det gäller hemspråksundervisning för barn/ungdom med invandrarbakgrund finns reglerad i grundskoleförordningen (SFS 1988:655) samt Läroplan för grundskolan 1980 (Lgr 80)

I grundskoleförordningen står bl a:

”§ 4 Om elevs vårdnadshavare eller en av dem har ett annat språk än svenska som modersmål och använder det språket i sitt umgänge med eleven på sådant sätt att det språket utgör dagligt umgängesspråk för eleven (hemspråk), skall hemspråksundervisning anordnas, förutsatt dessutom att

1. eleven har grundläggande kunskaper i hemspråket, och

2. eleven behöver och önskar få hemspråksundervisning.

Hemspråksundervisning utgörs av undervisning i hemspråket som ämne samt studiehandledning i hemspråket i annat eller andra ämnen.”

Enligt svensk författningssamling 1985:587 ska undervisning i svenska som andraspråk anordnas för elever som har minoritetsspråk som hemspråk. Denna undervisning kan i gymnasieskolan även anordnas som extraundervisning i svenska (SFS 1985:587).

Höstterminen 1989 fanns det ca 98 200 grundskoleelever med annat hemspråk än svenska. Beteckningen rymmer invandrarelever, flyktingelever och elever från svenska minoriteter som har ett annat modersmål än svenska. De utgjorde drygt en tiondel (11 %) av samtliga elever i grundskolan. Andelen elever i grundskolan med annat hemspråk än svenska har ökat från drygt 8 % hösten 1980 till 11 % hösten 1989. Finskan är fortfarande det vanligaste hemspråket, trots att antalet elever med finska som hemspråk minskade med omkring en tredjedel under 1980-talet. Under 80-talet har allt fler elever deltagit i grundskolans hemspråksundervisning. Medan drygt hälften (54 %) av alla elever med annat hemspråk än svenska deltog i hemspråksundervisning 1978/79, deltog nära nog två tredjedelar (65 %) hösten 1989.

I gymnasieskolan fanns hösten 1989 ca 19 200 elever med annat hemspråk än svenska. De utgjorde knappt 7 % av samtliga elever. Andelen som deltar i hemspråksundervisning i gymnasieskolan har ökat kraftigt under 80-talet. Medan närmare hälften (48 %) av eleverna med annat hemspråk än svenska deltog i hemspråksundervisning hösten 1989, var motsvarande siffra 1978/79 endast knappt en femtedel (19 %).

De 117 400 eleverna med annat hemspråk i ungdomsskolan representerade 126 språk. Hemspråksundervisning anordnades under läsåret 1989/90 för 72 700 elever i 84 språk som sköttes av totalt 4 700 hemspråkslärare.

Andelen elever med annat hemspråk än svenska som nästan helt saknar kunskaper i svenska fördubblades i grundskolan under 1980-talet

(8,5 % 1980 och 17,3 % 1989). Samtidigt ökade andelen stödbehövande mellan 1983–1985 från 60 % till 66 %. Denna ökning kan ha sin orsak i de förändringar av definition för vilka som är berättigade till hemspråksundervisning som gjordes 1985.

Undersökningar 1978–1983 omfattade: *"Elever som har annat hemspråk än svenska som 'ett levande inslag i sin hemmiljö'."* Undersökningar fr o m 1985 omfattar: *"Elever som har ett annat hemspråk än svenska som 'dagligt umgängesspråk i hemmet'."*

Eftersom färre elever på detta sätt får tillgång till hemspråksundervisning kan det öka antalet stödbehövande. Andelen stödbehövande på gymnasieskolan under 80-talet ökade på motsvarande sätt från 24 % till 44 % (SCB 1991).

Hemspråksundervisning ska anordnas även för elever i specialskola eller särskola. SÖ har rapporterat om pågående utvecklingsarbete i dels "Döva invandrarbarn i skolan – En utvärdering av hemspråksverksamhet vid Manillaskolan" (SÖ R 86:45), dels "Invandrarelever i särskolan" (SÖ S 88:13). Hemspråksundervisningen vid Manillaskolan är en integrerad del av skolverksamheten, där hemspråkslärarna blivit viktiga länkar mellan skola och hem. Lärarna behöver emellertid fortbildning, bl a för att lära sig teckenspråk. Målsättningen för hemspråksundervisningen i särskolan är att eleven, efter sin förmåga, ska utveckla kunskaper i hemspråket och dess kultur, kunna kommunicera samt strukturera de båda språken och kulturerna och finna en identitet. Hemspråksläraren fyller med sin närvaro en viktig uppgift som identifikationsobjekt.

Hemspråksklasser

Cirka 7 000 elever (11 %) på grundskolans låg- och mellanstadier går i hemspråksklasser eller sammansatta klasser, där hemspråksundervisningen har ungefär samma omfattning som modersmålsundervisningen för svenska barn. Hemspråksklassen består av elever som alla har ett gemensamt hemspråk, annat än svenska. I den sammansatta klassen har omkring hälften av eleverna ett annat gemensamt hemspråk och resten har svenska som modersmål. Dessa klasstyper får anordnas under förutsättning att undervisningen sker enligt särskilda timplaner, som anger fördelningen mellan undervisning i och på hemspråk respektive svenska. Sådana klasser får inrättas på de lägre stadierna men inte på högstadiet, med undantag för en försöksverksamhet för finskspråkiga högstadieelever i vissa kommuner.

Antalet elever i hemspråksklasser har minskat från 7 854 elever 1986 till 5 790 elever 1989. För sammansatta klasser var motsvarande siffror 2 129, respektive 1 278 elever.

I gymnasieskolan finns inte motsvarigheten till hemspråksklasser och sammansatta klasser, med undantag för en försöksverksamhet med finskspråkiga linjer i gymnasieskolan i Stockholm. I årets budgetproposition

(proposition 1990/91:100 bilaga 10) följer regeringen SÖs förslag att dessa linjer ska bli reguljära från och med läsåret 1991/92.

I den debattbok som ungdomskommittén gav ut tillsammans med barn- och ungdomsdelegationen hösten 1990 (Ungdomskommittén m fl 1990) berördes bl a synen på hemspråksklasser. Här följer en sammanfattning av vad två invandrarungdomar sa i denna skrift:

"Satu Leskinen kom till Sverige när hon bara var ett år gammal. Hemma fortsatte familjen att tala finska. Svenskan fick Satu lära sig i sandlådan.

För Satu och hennes familj var det naturligt att låta dottern gå i finsk hemspråksklass när hon började skolan i Skövde. Hon betraktar fortfarande finskan som sitt modersmål, deklarerar hon på felfri svenska. Hon är också övertygad om att man måste lära sig hemlandets språk ordentligt först för att kunna lära sig något annat språk.

– Hemlandets språk är grunden för en harmonisk utveckling. Hur skall man annars kunna känna närhet till föräldrar och syskon.

Var Satu skulle stått utan de första sex skolåren i hemspråksklass vill hon inte ens tänka på.

– Genom att all undervisning skedde på finska fick jag en bra grund för att kunna lära mig andra språk. Ja, egentligen fick jag en bra grund för hela livet.

Alexandra Pascalidou har däremot negativa erfarenheter av hemspråksklasser.

Det var själva idén med hemspråksklasser som var helt fel, anser Alexandra Pascalidou, som själv fick sina första fem skolår i hemspråksklass. Det var som att dela hjärnan i olika användningsområden. Och inget område fick man använda fullt ut.

– Vi fick inte möjlighet att satsa vare sig på hemspråket eller på svenska. Resultatet blev mycket sorgligt.

Hemspråksklassen fick också andra olyckliga konsekvenser. Där fick man börja med engelska först i femman. När eleverna sedan kom till högstadiet var de ohjälpligt efter sina klasskamrater. De hade börjat med engelska redan i fjärde klass.

Alexandra själv klarade sig bra. Men det beror på att hon gick på ett fritidshem med bara svenska kamrater. Där lärde hon sig svenska.

– Men de andra i klassen som bara hade grekiska kompisar också på fritiden fick aldrig en chans.

Efter högstadiet var det bara tre elever från den ursprungliga stora grekiska hemspråksklassen som gick vidare till en teoretisk linje på gymnasiet. Och nu på universitetet har Alexandra bara en enda kompis med sig från den hemspråksklassen.

– Och det beror inte på att de andra var dumma eller lata, säger hon med hetta. Ändå jobbar de flesta av dem nu som städare eller i små butiker.

Bor man i Sverige måste man kunna svenska. Annars ställs man utanför. Och svenska lär man sig bäst i skolan, slår hon fast.”

Av dessa två inlägg förstår vi att debatten om hemspråksklassernas vara eller inte vara är en het potatis bland invandrargrupperna. Åsikterna går vitt isär även bland ungdomarna. Utan att lägga någon vetenskaplighet i påståendet tror vi man kan skilja mellan invandrargruppen från Finland och övriga invandrargrupper. Finländarna har alltsedan sextiotalet, då den stora arbetskraftinvandringen tog fart, hävdad rättigheten till egna hemspråksklasser. Andra invandrargrupper tog senare efter denna hållning när de blev tillräckligt många för att kunna hävda detta. Med åren har dock flera av dessa ändrat sig och framför nu med skärpa vikten av att deras barn lär sig svenska i skolan. Samtidigt slår man vakt om sitt hemspråk i form av att hävda rätten till hemspråksundervisning i annan form. Medan den finländska gruppen fortfarande är positiv till just hemspråksklasser har andra invandrargrupper således ändrat ståndpunkt.

Finskspråkiga elevers särställning

SÖ redovisar i sin nationella utvärdering finskspråkiga elevers särställning i Sverige.

Omkring 30 700 elever i svenska skolor kan tala finska. Finskan är ett grannspråk, ett stort språk i Norden och ett språk som sedan århundraden talats i Sverige. Den månghundraåriga gemensamma historien har satt sina spår i såväl det finska som det svenska språket. Idag ger gemensamma nordiska avtal oss möjligheter att studera, arbeta och leva i vilket land som helst inom Norden. Inom näringslivet har utbytet mellan Sverige och Finland utvecklats till omfattande investeringar av finska företag i Sverige och av svenska företag i Finland.

Antalet hemspråkselever i finska i gymnasieskolan varierade mellan 5 000 år 1979, 6 200 år 1983 och 4 500 år 1989.

Språk- och kulturarvsutredningen (SOU 1983:57) föreslog 1983 att regeringen med utgångspunkt bl a i ovanstående fakta och med tanke på de finskspråkiga elevernas särställning i Sverige skulle besluta att genom en målmedveten pedagogisk utvecklingsverksamhet förbättra de finskspråkiga elevernas studiesituation i den svenska skolan.

Den pedagogiska utvecklingsverksamhet som detta ledde till bedrivs nu i 16 kommuner. Enligt regeringens beslut våren 1990 ska utvecklingsverksamheten fortsätta i berörda kommuner tills vidare, dock längst t o m läsåret 1992/93.

SÖ följer upp och utvärderar verksamheten. En första rapport (Johansson 1989) av verksamheten gavs ut hösten 1989.

"Finska klasser" ger trygga elever

Under arbetet med den centrala utvärderingen har SÖ kunnat konstatera att den grundläggande tryggheten i finska klasser gör eleverna mera benägna att knyta kontakter med sina svenska skolkamrater i andra klasser. Vidare har man iakttagit en högre grad av studiemotivation i klasser där elevdemokrati och elevmedverkan i planeringen av skolarbetet har utvecklats. I skolor där samarbete mellan skolläddningen, lärare och föräldrar varit föremål för utvecklingsarbete har elevernas studiemotivation ökat.

Varför deltar inte alla?

Hemspråksundervisningen är visserligen frivillig för eleverna men frågan kan ändå ställas: Varför valde 34 700 (grundskolan) respektive 10 000 (gymnasieskolan) hemspråksberättigade elever att inte delta i hemspråksundervisning läsåret 1989/90?

En länskolnämnd som SÖ refererar till i sin nationella utvärdering (SÖ R 91:14) menar att eleverna på låg- och mellanstadierna troligtvis inte har särskilt stor möjlighet att självständigt ta ställning till om de ska läsa hemspråk. Det förefaller som om skolan, hemmen och hemspråkslärarna gemensamt tillämpar en informell norm. Enligt denna är val av hemspråk att förvänta på dessa stadier. Högstadiets organisation med omfattande teoretiska studier av stoff på svenska och ett ämneslärarsystem som innebär hög värdering av ämnesteoretiska kunskaper innebär att invandrareleverna kommer i kläm. I valet mellan att fortsätta med hemspråk och då få minskad, svårersättningsundervisning i andra ämnen tycks ibland valet bli taktiskt, dvs bortval av hemspråk. Även i gymnasieskolan synes vissa taktiska överväganden spela in i elevernas studieval.

På gymnasienivå börjar invandrareleverna bilda sig en egen uppfattning om den status respektive praktiska nytta som deras hemspråkskunskaper medför i det svenska samhället. Detta påverkar naturligtvis elevernas ställningstagande när de inom den komplicerade gymnasieorganisationen måste fatta beslut om att läsa eller inte läsa sitt hemspråk. Ett positivt ställningstagande kan bero på framtidsplaner att leva och arbeta i ursprungslandet eller annat land där språket behövs och tvåspråkigheten kanske kan vara värdefull.

Lärarbrist stort problem i många kommuner

Att hemspråksundervisning inte kommer till stånd trots att eleverna önskar detta torde enligt SÖ först och främst bero på svårigheter att få tag på lärare. Med den spridning över landet som många språk fått genom det kommunala flyktingmottagandet, ofta med få elever representerade i den enskilda kommunen, ökar svårigheterna. Länskolnämnden kan enligt grundskoleförordningen befria en kommun, som har svårigheter att få tag

på lärare för ett visst språk, från skyldigheten att anordna undervisningen. Det allmänna intrycket är emellertid att denna möjlighet utnyttjats i mycket begränsad omfattning. En särskild svårighet ligger naturligtvis i om läraren endast kan erbjudas enstaka eller få veckotimmar och eleverna finns i olika skolor som läraren måste resa emellan på oavlönad tid. Ytterligare en svårighet kan vara att anordna lektionerna på tider som passar både eleverna och läraren och om möjligt utan kollision med andra lektioner för den enskilde eleven.

I sammanhanget bör observeras att riksdagen under våren 1991 beslutade i enlighet med årets budgetproposition att *"i fortsättningen bör svårigheter att anordna undervisning i ett hemspråk med minst fem deltagare – förutom bristande tillgång på lärare i hemspråk – kunna utgöra skäl för en kommun att inte anordna sådan undervisning"*. Samtidigt utgår emellertid föredragande statsråd från att *"kommunerna tillsammans med berörda elever, vårdnadshavare och lärare gör allt för att skapa sådana lösningar att så många elever som möjligt får den undervisning de behöver"* (UbU 7 1990/91).

Det är inte möjligt att förutsäga hur pass genomgripande förändringar ovanstående förslag om minst fem deltagare kan leda till. SCB redovisade i sin senaste hemspråksstatistik 126 språk. I 42 av dessa språk förekom ingen undervisning. Det var främst fråga om *udda* språk. För ungefär hälften av de 126 språken fanns det i varje språk 1–50 elever i hela landet. Cirka 50 språk hade över 100 elever. Den spridning över landet som följer av det kommunala flyktingmottagandet har inneburit få elever med samma språk i många kommuner. Det finns därför risk att antalet fall där ingen undervisning kan anordnas blir betydligt högre i framtiden.

Påverkar parallellläggning av hemspråksundervisningen betygen?

I budgetpropositionen hävdas att enskilda elever som går miste om ordinarie undervisning genom parallellläggning av hemspråksundervisningen med annan undervisning, som de annars skulle ha deltagit i, får sämre möjligheter att prestera ett gott totalt studieresultat. Medelbetyget för samtliga elever som avslutade årskurs 9 vårterminen 1988 var 3,2 (SCB 1990). Av dessa elever var det 5 850 som hade betyg i hemspråk och/eller svenska som andraspråk. Deras medelbetyg var 3,1. Synbarligen utgör inte bortfallet av någon eller några lektioners undervisning i andra ämnen ett stort hinder för många hemspråkselever att ändå prestera ett gott studieresultat i årskurs 9.

6.2.3 Svenska som andraspråk i grundskolan och gymnasieskolan

Många elever i grundskolan och gymnasieskolan står utan undervisning i svenska som andraspråk, trots att de behöver det. En stor del av de lärare

som undervisar i svenska som andraspråk saknar utbildning för uppgiften.

En del elever tycker helt enkelt att de inte behöver delta. De anser att de behärskar svenska tillräckligt bra, trots skolans bedömning och kan inte förutse kommande språksvårigheter med till exempel högre abstraktionsnivåer. En del vill inte sätta till sin fritid eller utebli från lektioner i andra ämnen, i synnerhet inte i gymnasieskolan. Dvs samma skäl som gäller för att inte delta i hemspråksundervisningen. Emellanåt avbryts deltagandet på grund av att läraren tror att elevens språkbehärskning är bättre än den faktiskt är.

Undervisningen i svenska som andraspråk kräver sin egen metodik och lärarna borde vara särskilt utbildade för den uppgiften. Uppskattningsvis arbetar omkring 7 800 lärare i grundskolan med undervisning i svenska som andraspråk. Tyvärr är en stor del av lärarna ännu inte utbildade.

Frågan om bästa sättet för invandrarelever att utveckla svenska språket i gymnasieskolan har diskuterats och noga undersökts under en längre tid. SÖ fick ett regeringsuppdrag som slutrapporterades år 1987. Det innehöll ett förslag om att svenska som andraspråk skulle bli eget ämne också i gymnasieskolan. Regering och riksdag beslutade så år 1989 och en kursplan fastställdes 1990. Många gymnasieskolor har börjat arbeta med undervisningen i ämnet. Ännu kvarstår dock frågor om ämnets behörighetsvärde och om kriterier för betygsättning.

6.2.4 Elever med ofullständig skolgång

Andelen elever som lämnar grundskolan med ofullständiga betyg har varit relativt konstant under 1980-talet. Det är ungefär 5 000 elever (5 %) varje år som lämnar grundskolan utan fullständiga betyg. Mer än var femte elev med betyg i hemspråk och/eller svenska som andraspråk saknade ett eller flera betyg. 13,7 procent av hemspråkseleverna saknade betyg i engelska med de problem detta för med sig vid fortsatta studier.

En undersökning som SÖ gjorde i början av 1980-talet och som avsåg de elever som gick i årskurs 9 höstterminen 1982 visade att 4 % saknade betyg i alla ämnen. Elever med invandrarbakgrund saknade betyg i betydligt större omfattning. Av de elever som hade minst en förälder som var född i utlandet saknade hela elva procent betyg i ett eller flera ämnen.

Att så många elever med invandrarbakgrund hade ofullständiga betyg berodde främst på jämkningar i timplanen som gjorts för att ge eleverna tid för undervisning i hemspråk och i svenska som andraspråk. Andra vanliga anledningar till avsaknad av betyg var befrielse från undervisning i idrott eller religionskunskap, sjukdom, anpassad studiegång, skolk och studieavbrott. SÖ konstaterar att under de tre senaste läsåren har i genomsnitt knappt fem procent av eleverna i årskurs 9 eller i absoluta tal 5 000 elever per år lämnat grundskolan med ofullständiga

betyg. Det är fler pojkar än flickor som har ett ofullständigt slutbetyg. Vårterminen 1990 var andelarna 5,2 % respektive 4,5 %. Det var ca 350 elever som saknade betyg i samtliga ämnen.

Definitionen på elever med invandrarbakgrund är visserligen inte densamma som i undersökningen 1982. Resultaten pekar emellertid på att fler invandrarelever nu än tidigare lämnar grundskolan utan fullständiga betyg. Skillnaderna är stora mellan olika rektorsområden vad gäller förekomsten av ofullständiga betyg. I 17 procent av rektorsområdena fanns inte en enda elev med ofullständiga betyg. Andelen elever med ofullständiga betyg är stor i skolor med många invandrarbarn. I några av dessa skolor hade 30 procent av eleverna ofullständiga betyg. Inte mindre än 90 procent av dessa elever hade invandrarbakgrund. Anmärkningsvärt många saknade betyg i ett stort antal ämnen. Det betyder att läroplanens mål att alla elever genom utbildningen i grundskolan ska få en god start inte uppnåtts till fullo.

Verkligheten bakom siffrorna

Ett projekt genomfört inom ramen för grundvux med 23 invandrarungdomar som inte fullföljt grundskolan i Göteborg får illustrera de problem många av invandrar- och flyktingungdomarna befinner sig i. Projektet var ett samverkansprojekt mellan olika myndigheter och genomfördes inom ramen för grundvux. Rapporten ingår i SIL (Statens Institut för Läromedelsinformation 1985:1).

Enligt rapporten döljer sig en bister verklighet bakom alla siffror i statistiken, vilket man har illustrerat på följande sätt:

"Här gick alltså elever som gått i grundskolan och på KV utan att egentligen gå där.

Här fanns han som hotade med vassa föremål och pratade runda ord, och hon som bara vågade viska, och viskade frågor,

och han som hade ansiktsförlamning, och han som var undernärmd och behövde nya tänder,

och han som tappade håret fläckvis och fick tjejröst som gjorde ont, och som bara tyckte sig se grå färger,

och hon som bråkade med sin mamma, och längtade till sin pappa i Afrika, och hon som alltid åt och inte fick tillbaka sin mens, och hon som hade mens tre gånger i månaden,

och han som rökte hasch och somnade om första timmen, och hon som bodde ensam med sin bror som ville flytta ifrån henne,

och han som alltid såg porrfilmer som han gärna lånade ut, och som just gjort en flicka med barn,

och han som sprang omkring och tittade bort när man talade med honom i korridoren, och som hade gulsot,

och hon som varit argast på hela grundskolan, och hon som hade

sex timmars hushållsarbete kvar när hon kom hem, och som hade ont överallt,

och han som arbetade på pizzeria om kvällarna, och blandade ihop bokstäverna om dagarna,

och hon som hade svårt med konsonanterna, och ont i ryggen efter hårt barnarbete,

och han som suttit i fängelse och hoppade till vid alla ljud, och han som inte sov för skräckdrömmar från sina tre fängelsevistelser,

och hon som grät för att hon trodde sig vara förlovad, men visade sig vara bortgift,

och hon som varje eftermiddag smet ifrån sin man i parallellgruppen, och han som var kvar i Chile, och skrev Chile på allting, och åt upp naglarna,

och han som var kvar i Polen, och drömde att han tappade tänderna varje natt,

och han som ritade på bänkarna och ropade varför? och vars föräldrar tänkte att han skulle bli advokat.

Här fanns eleverna som inte längre visste vilka de var."

I rapporten konstateras att:

"Det är dags att avliva myten att invandrarelever tvärs genom krig, svält, oroligheter, utblottelse, flykt, förlust av omvärld och vänner, och förlust av sina närmaste, bär med sig sina baskunskaper i ett prydligt, intakt paket. Kunskaperna brukar vara lika odefinierbara som de själva.

Det är ett hårt jobb att dels renovera gammal baskunskap, dels översätta den till i Sverige adekvat kunskap, och dels bygga ut den till en i svenska skolor acceptabel nivå."

Man menar vidare att vi måste sluta att flumma om vad eleverna egentligen borde ha kunnat. När kartan inte stämmer med verkligheten, gäller verkligheten.

Vidare konstaterar man att all vettig undervisning är förebyggande och att invandrarundervisning inte får reduceras enbart till en språkfråga.

"Här gäller det i första hand att översätta deras värld och identitet, och därmed deras kunskapsrester, och i andra hand att namnge världen, identiteten och kunskaperna, vilket är betydligt lättvindigare.

Därför måste helhetssynen finnas, den integrerade klasslärarundervisningen, den fasta punkten, de stabila kamratrelationerna och det långa perspektivet.

Vi har att möta eleverna där de är, för att kunna hjälpa dem dit det är möjligt att komma."

När man ska bedöma invandrar- och flyktingungdomars möjligheter till utbildning, om de missgynnas eller inte är det alltså viktigt att inte bara

se till den traditionella gymnasieskolan. Det finns också olika möjligheter att återkomma till studier på vuxengymnasiet, folkhögskolorna, arbetsmarknadsutbildningen (AMU) eller inom studieförbunden.

6.2.5 Ny grundläggande vuxenutbildning

Riksdagen behandlade under slutet av våren 1991 gymnasieskolpropositionen (proposition 1990/91:85). I denna togs också upp vad som händer med elever som inte, av olika anledningar, slutför eller tillräckligt tillgodogjort sig innehållet i grundskolan.

Idag är den grundläggande utbildningen för vuxna uppdelad på två utbildningsformer. Dels grundvux, dels etapp 1 i nuvarande komvux, som i huvudsak motsvarar högstadiet i grundskolan.

Enligt SÖ talar flera skäl för en långtgående förändring av utbildningen på grundskolenivå för vuxna. I det nuvarande systemet är t ex den fiktiva årskurs 6-nivån, som nu utgör en gräns mellan grundvux och grundskolekurserna i komvux, otidsenlig och organisatoriskt svårhanterlig. Därtill kommer ett alltmer påtagligt behov av att sträma upp verksamheten i grundvux och konkretisera målen bättre. Härigenom blir det lättare att utvärdera verksamheten. Även Riksrevisionsverket har uttryckt svårigheter när det gäller övergången från grundvux med dess friare form till komvux.

Riksdagen har beslutat att en helt ny utbildning utformas för den grundläggande nivån. Syftet med den nya grundläggande vuxenutbildningen bör vara att ge vuxna en bred allmän kompetens för arbets- och samhällslivet. Den bör också kunna utgöra en grund för vidare studier. Innehållet i denna utbildning bör innehålla en kärna av basämnen och möjligheter att läsa ämnesintegrerade kurser. För studerande med ingen eller mycket kort skolutbildning bör det finnas ett grundblock, som avser att ge grundläggande färdigheter i läsning, skrivning och räkning. Innehållet i och uppläggningsen av utbildningen bör bestämmas utifrån de kortidsutbildades behov. Det bör också i framtiden vara möjligt för de studerande att studera på heltid eller deltid. En del har behov av att läsa hela programmet medan andra endast vill delta i något eller några ämnen. Genomgångna delar av utbildningen bör kunna dokumenteras. Utbildningen bör också kunna kombineras med annan utbildning, t ex gymnasial vuxenutbildning.

Vidare föreslog regeringen att varje kommun har ansvar för att alla dess invånare, som behöver och önskar delta i grundläggande vuxenutbildning också får möjlighet till detta. Vuxna som saknar sådana kunskaper och färdigheter som normalt uppnås i grundskolan ska ha rätt att delta i utbildningen. Slutnivån för denna utbildning motsvarar i princip årskurs 9 i grundskolan.

Svenska för invandrare

1991 kom en läroplan för grundläggande svenskundervisning för vuxna invandrare, sfi -91 (Läroplaner 1991:1). I denna konstateras att *"grundläggande svenskundervisning (sfi) är en del av insatserna för mottagandet av invandrare och skall fungera som en introduktion till det nya livet i Sverige"*. De ska alltså inte bara få kunskap i svenska språket utan också få kunskap om Sverige och svenska förhållanden.

Staten ska ange ramarna för denna verksamhet och kommunerna ska se till att verksamheten kommer till stånd och samordnas med övriga insatser för invandrare. Kommunerna ska också se till att undervisningen bedrivs efter den läroplan och de bestämmelser om lärarkompetens, intyg efter avslutad kurs m m som anges i gällande lagar och förordningar.

Meningen med undervisningen är enligt läroplanen *"att ge invandrarna sådana kunskaper i det svenska språket och om det svenska samhället och arbetslivet att de kan ta till vara sina rättigheter, påverka sin situation och fullgöra de krav och skyldigheter som det dagliga livet medför"*.

Sfi-undervisningen ska vidare bidra till att hjälpa invandrarna så att de ska kunna delta i det sociala, kulturella, fackliga och politiska livet. Det är också viktigt att sfi kan bidra till att stärka invandrarnas ställning på arbetsmarknaden.

6.2.6 Invandrarelever på gymnasienivå ***Introduktionskurser och sommarkurser***

För att underlätta övergången till gymnasieskolan för elever med annat hemspråk, vilka inte behärskar svenska språket tillräckligt väl för att framgångsrikt kunna följa undervisningen i gymnasieskolan eller har stora kunskapsluckor i vissa högstadieämnen, anordnas introduktionskurser för invandrarungdom (ITK) och kompletterande sommarkurser. I båda dessa kurser ges omfattande undervisning i svenska som andraspråk men också undervisning i hemspråk, och hemspråket får vid behov vara undervisningsspråk i högstadieämnena. De kompletterande sommarkurserna omfattar sex veckor och är tillgängliga för både elever på väg in i gymnasieskolan och elever som redan går där men vill förbättra kunskaperna för att klara studierna framgångsrikt. Introduktionskurserna kan omfatta en termin eller ett läsår. Det är dock inte ovanligt att elever behöver fortsätta både en och två terminer ytterligare för att därefter kunna klara studierna på en linje eller specialkurs.

Individuella program

Riksdagen beslutade om en ny gymnasieskola våren 1991, där s k individuella program införs på kommunalt plan. Det finns enligt regeringen

olika motiv för sådana program. Ett motiv är det kompensatoriska, dvs elever som saknar tillräckliga kunskaper för att kunna tillgodogöra sig en gymnasieutbildning ges möjlighet att få motsvarande grundläggande kunskap. Ett annat motiv är att verka motivationsskapande och vägledande för omotiverade och studieobestämda elever. Ett ytterligare motiv ligger i att på olika sätt stödja de ungdomar som inte kommit in på sitt val till gymnasieskolan och elever som avbrutit sin gymnasieutbildning. Ett fjärde motiv är att tillmötesgå önskemålen hos de mycket målinriktade ungdomarna som vill ha en individuell utbildning av ett slag som inte ryms inom de nationella programmen. Detta senare kan avse ungdomar med såväl yrkesinriktade som teoretiska utbildningsönskemål.

Genom de individuella programmen får kommunerna ett arbetsredskap för att uppfylla sina skyldigheter att erbjuda ungdomar utanför de nationella programmen en gymnasieutbildning. Programmen kan utformas som en form av preparandkurs för elever med bristande förkunskaper från grundskolan och kan avse såväl elever med svenska som annat modersmål. De kan också utgöras av delar av den reguljära utbildningen på något nationellt program eller en utbildning som på gymnasieskolans uppdrag anordnas av någon annan.

I enlighet med grundtanken att programmen ska vara styrda utifrån elevens behov kan dessa också, under längre eller kortare tid, komma att bestå av enbart arbete på ungdomsplats och vägledande åtgärder. Ungdomsplatserna har visat sig vara ungdomsuppföljningens kanske viktigaste pedagogiska redskap för att motivera ungdomarna till fortsatta studier genom att stärka deras självkänsla och ge dem en introduktion i yrkeslivet. Enligt riksdagens beslut våren 1991 ska uppföljningsansvaret gälla ungdomar upp till 20 år.

Invandrarungdomarnas kontakter med svenska språket i skolan och på arbetsplatser har avgörande betydelse för deras språkutveckling och deras möjlighet att genomföra gymnasiala studier. En ungdomsplats i kombination med främst svenskundervisning kan därför fylla en viktig funktion. I de individuella programmen kan ingå både studiehandledning på hemspråk och undervisning i svenska. Möjligheten ska finnas för invandrarungdomar att inom de individuella programmen studera företrädesvis svenska och andra baskunskapsämnen med syfte att klara av senare gymnasiestudier. Undervisning i svenska, engelska och om det svenska samhället kommer sannolikt att inta en framträdande plats i dessa program.

Hur klarar sig elever på gymnasieskolan efter introduktionskurs?

SÖs nationella utvärdering (SÖ R 91:14) redovisar en undersökning av invandrarelevernas situation på introduktionskurser inom SPRINS-projektet (Språkutvecklingen hos invandrabarn i Sverige) vid institutionen

för lingvistik vid Göteborgs universitet (Holmegaard & Edberg 1987). Syftet med projektet var att klarlägga hur eleverna klarat sig i gymnasieskolan efter ITK, varför det blev en del studieavbrott, varför en del elever inte sökte till fortsatta studier i gymnasieskolan och om ITK är en bra studieform för invandrarungdomar. Elevantalet i uppföljningen var från början 550. Undersökningsperioden omfattade åren 1977–1986. Bland eleverna var 50 språk representerade, men många elever var flerspråkiga.

Flera elever hade före ankomsten till Sverige påbörjat skolgång i andra länder än hemlandet. Av eleverna hade 35 % inte alls gått i svensk skola innan de började på ITK. Drygt hälften hade endast gått ett–tre år på grundskolans högstadium före ITK. Eleverna på ITK hade också mycket skiftande skolbakgrund och kom från vitt skilda skolsystem där normer och värderingar, metoder och innehåll, synsätt och målsättning skiljer sig starkt från den svenska skolans. För många visade sig en ettårig kurs inte tillräcklig. (Numera finns tvååriga introduktionskurser.)

Flexibiliteten i ITK ansågs vara värdefull och behovet av svenska som andraspråk var inte särskilt stort, förmodligen på grund av den stora satsningen på studier i svenska. Eleverna hade själva upplevt kursen som mycket positiv.

Även om rapporten handlar om ITK i Göteborg gäller den beskrivna situationen i många delar generellt för landet. Med det kommunala fyktingsmottagandet har behovet av ITK ökat avsevärt. Även små kommuner har börjat med sådan verksamhet. De lokala förutsättningarna varierar, men enligt SÖ:s uppfattning är viljan god att anordna väl fungerande introduktionskurser.

Vilka söker till gymnasiet?

I den svenska statistiken, som SCB sammanställt i Tema invandare 1991, kan vi se att andelen elever som slutat grundskolan och inte sökt till gymnasieskolan var mer än fyra gånger så stor bland elever som själva invandrat än bland svenska elever (7 % resp 1,3 %). Vidare kan man se att 20 % av eleverna som själva invandrat inte fortsatte till gymnasiet direkt efter grundskolan. Bland de svenska eleverna var det 12 % som inte övergick till gymnasieskolan direkt efter grundskolan.

Andelen som sökte vidare till gymnasieskolan var högst bland dem med finska, tyska, något jugoslaviskt språk och italienska som hemspråk, medan den var lägst för dem med spanska, grekiska eller assyriska språk som hemspråk. Av de elever som hade ett annat hemspråk än svenska antogs 81,9 % till gymnasieskolan, mot 87,4 % av samtliga elever. Mellan knappt 55 % av samtliga elever antogs på de teoretiska linjerna, gällde detta för 52 % av dem som hade ett annat hemspråk än svenska.

Skillnaderna mellan olika kategorier av invandrarelever var dock stora. Bland de elever som hade finska som hemspråk togs 45,5 % in på de

teoretiska linjerna, mot 56 % av dem som kom från Chile och hade spanska som hemspråk. På motsvarande sätt var skillnaderna mellan olika kategorier av invandrarelever som avbröt sina gymnasiestudier påfallande stora. Efter ett år i gymnasieskolan hade 15 % av de elever som hade turkiska som hemspråk avbrutit sina gymnasiestudier, medan motsvarande siffra för samtliga elever med annat hemspråk än svenska var 7,4 %.

Avhopp från gymnasiet större bland invandrare

I några undersökningar har man registrerat högre utbildningsaspirationer bland elever från vissa invandrargrupper än bland svenska elever. Men samtidigt är studieavbrott vanligare bland elever från vissa invandrargrupper än bland infödda svenska elever. Studieavbrottsfrekvensen bland elever på gymnasiet samtliga linjer var 25 % för elever med invandrarbakgrund mot 15 % för samtliga elever i början av 1980-talet (Löfgren 1984). En undersökning från statistiska centralbyrån våren 1983 visar också att andelen invandrarungdomar (69 %) som fortsätter sina studier i gymnasiet efter det att de har slutat grundskolan fortfarande är lägre än motsvarande andel (78 %) bland infödda svenska ungdomar (SCB 1986). Även vid detta tillfälle förelåg det emellertid stora skillnader mellan olika grupper av invandrarelever. I en senare undersökning visar man också att andelen elever som inte fortsätter direkt till gymnasieskolan är något högre bland barn till föräldrar som är födda utomlands än bland dem vars båda föräldrar är födda i Sverige (SCB 1989b).

I en undersökning bland gymnasieelever i Malmö visade det sig att elever som invandrat till Sverige innan högstadieåldern hade sämre avgångsbetyg i gymnasiet än svenska elever. Skillnaderna var speciellt stora i naturvetenskapliga och tekniska ämnen. Den faktor som starkast påverkade invandrarelevernas resultat var det antal år de hade vistats i Sverige (Petersen 1983).

I den enkätundersökning som genomfördes i Eskilstuna av institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet fann man att ungdomar med finsk invandrarbakgrund hade lägre utbildningsambitioner än ungdomar med svensk eller annan utländsk bakgrund (Eriksson; Karlsson & Swedner 1985). Undersökningen visade att de finska ungdomarna (och särskilt de finska pojkarna) både hade lägre skolutbildning och i mindre utsträckning var inställda på att skaffa sig en högre utbildning än ungdomar med svenska föräldrar.

Även om denna forskning talar sitt tydliga språk kan man inte dra för långtgående slutsatser. Den kan dölja flera viktiga fakta och bakgrundsvariabler som vid en jämförelse med svenska ungdomar i samma situation, samma sociala bakgrund och boendesituation etc skulle ge en något annan bild.

6.2.7 Främjas aktiv tvåspråkighet i ungdomsskolan?

De invandrarpolitiska målen antogs av riksdagen 1975, och därmed ankom det på skolan att främja aktiv tvåspråkighet. Länsskolnämndernas granskning visar att tvåspråkighetsbegreppet är oklart för vissa lärare. Trots att kursplanen för undervisningen i hemspråk i grundskolan anger att undervisningen ska ge grunden för elevernas utveckling mot aktiv tvåspråkighet är det ovanligt att skolledningar medvetet bidrar till en sådan utveckling. Samverkan mellan lärare i syfte att främja tvåspråkighet är sparsamt förekommande. När samverkan förekommer är det som regel mellan hemspråkslärare och lärare i svenska som andraspråk men sällan med och mellan andra lärarkategorier. Där skolledningen engagerat driver på samverkan och stöder arbete för tvåspråkighet når man framgångar.

En länsskolnämnd bedömer att skolan gör så gott den kan för att lära ut två språk men någon likvärdighet eller integration nås aldrig. En annan nämnd framhåller att kännedom om måldokumentet är närmast obefintlig. En tredje nämnd rapporterar att lärarna på låg- och mellanstadierna har förståelse för att eleverna behöver utveckla sina båda språk. Ibland visar de tveksamhet gentemot hemspråksundervisningen och det beror då på att de är osäkra på hemspråkslärarnas kompetens och hur undervisningen går till. Osäkerheten skulle säkert kunna undanröjas om det fanns tid för klasslärarna att besöka en hemspråkslektion. Det har de flesta inte gjort. Situationen är likadan för högstadielärarna. Från gymnasieskolan rapporteras att hemspråkslärarna försöker främja tvåspråkighet men saknar förutsättningar tids- och resursmässigt. Övriga lärare deltar inte aktivt för att främja tvåspråkighet.

6.2.8 Internationella studier om invandrarungdomars studie- och yrkesval

Invandrarungdomars val av studie- och yrkesvägar har kartlagts i olika internationella studier. Jämförelserna mellan olika länder försvåras dock av att det är svårt att jämföra olika utbildningssystem med varandra. Invandrarungdomars val av mer praktiskt inriktade och kortare studievägar förefaller trots detta vara ett drag som går igen i de flesta västeuropeiska länder (se ex OECD 1980; Widgren 1982; 1987). Detta mönster är speciellt utpräglat för de ungdomar som har vistats i invandringslandet under kort tid. Vistelsetiden i invandringslandet förefaller utifrån dessa resultat spela en stor roll för vilka utbildningsvägar olika grupper av invandrarungdomar väljer. Ju längre man har varit i invandringslandet, desto större är m a o sannolikheten att man väljer en lång teoretisk utbildning.

Generellt sett talar emellertid valet av studie- och yrkesvägar för att

invandrarungdomar i större utsträckning än andra ungdomar väljer utbildningsvägar som leder till att de söker sig ut på arbetsmarknaden i relativt tidig ålder. I många västeuropeiska länder söker sig dessutom stora grupper av invandrarungdomar vid en tidig ålder ut på arbetsmarknaden utan avgångsbetyg från skolan. 1985 slutade exempelvis nästan varannan (49 %) av alla invandrarungdomar den obligatoriska skolan i Västtyskland utan att de hade erhållit avgångsbetyg (Widgren 1987).

Om detta reellt sett är ett val för eleven är i många fall tveksamt. Snarare handlar det om att den verklighet som många invandrarungdomar lever under tvingar dem att söka sig till utbildningar som de klarar av utifrån språkkompetens och som också leder ut på arbetsmarknaden så tidigt som möjligt. Andra möjligheter till gymnasieutbildning finns ju också kvar, exempelvis grundvux, komvux eller folkhögskola för elever som tvingas avbryta sina gymnasiestudier i förtid eller av andra skäl har bättre nytta av sådan utbildning.

6.2.9 Forskningen behöver utvecklas

Jämfört med den forskning som har genomförts i England och USA om s k minoritetselever är den svenska forskningen om invandrarungdomars situation i skolan mycket utvecklad. Den amerikanska och anglosaxiska forskningen har speciellt fokuserats kring de anpassningsstrategier som olika grupper av minoritetsungdomar utvecklar i skolmiljön och i många fall poängterat att dessa i högre grad är klass- än kulturbundna, men samtidigt försökt urskilja hur dessa faktorer samspelar med varandra.³ Någon motsvarande forskning, s k multifaktorell forskning, som skulle kunna fördjupa bilden av olika minoritetsgruppers anpassningsstrategier i skolan, deras val av yrkesvägar, studieambitioner och -mönster, har hittills varit sparsamt förekommande i Sverige (DEIFO 1987; 1990).

"Mycket av forskning kring invandrarbarns situation har fokuserats på frågor som rör deras förhållande till de båda kulturerna, deras språkutveckling och skolframgång. Översikten visar att det finns stora skillnader mellan olika etniska grupper, när det gäller i vilken utsträckning de identifierar sig med sitt etniska ursprung. Bland de faktorer som synes ha betydelse är kulturellt avstånd och vistelsetid, liksom föräldrarnas socioekonomiska ställning, integration i det nya landet och återvändsplaner. Genomgående tycks vara att ungdomar i hög utsträckning identifierar sig med både sina föräldrars etniska ursprung och med det nya landets befolkning. De anammar också i hög grad de villkor som råder i samhället."

³ Några av huvuddragen i den engelska forskningen inom detta område – och speciellt den som rör unga invandrar kvinnor – presenteras i Kruse & Reisby 1987. På motsvarande sätt har några huvuddrag i den amerikanska forskningen presenterats i SOU 1989:114.

7.

Fritid och föreningsliv

7.1 Fritidsvanor bland invandrarungdomar

Undersökningar genomförda av statistiska centralbyrån under 1970-talet visar att det tidigare inte förelåg några större skillnader i fråga om fritidsvanor och -aktiviteter mellan svenska och utländska medborgare (SCB 1984). Utifrån den forskning som har genomförts går det emellertid endast att bilda sig en begränsad uppfattning om invandrarungdomars fritidsvanor och -aktiviteter. Detta gäller framför allt de sk oorganiserade fritidsverksamheter som de deltar i tillsammans med jämnåriga eller sina föräldrar. I många fall bygger olika studier av invandrarungdomars fritidsvanor på ytterst begränsade urval och har samtidigt en relativt osystematisk karaktär, vilket gör det svårt att dra några direkta eller mer övergripande slutsatser av dem. Trots detta åskådliggör de att skillnaderna mellan hur olika kategorier av invandrarungdomar använder och tillbringar sin fritid sannolikt är mycket stora (se ex Yazgan 1983; Hermansson 1985; Engelbrektsson 1987a).

När det gäller sk oorganiserade fritidsverksamheter har framväxten av en rad invandrarorganisationer från 1970-talet troligtvis haft en stor betydelse för många invandrarungdomar. Mycket tyder dock på att en stor del av dessa organisationer inte har lyckats fånga upp andra generationens invandrare i någon större utsträckning (Bäck 1983:144ff). I olika studier och projektverksamheter har också representanter för svenska föreningar – och även för invandrarföreningar – vittnat om svårigheterna att nå vissa grupper av invandrarungdomar (SIV 1982; Bjurström 1988; Dahlgren & Dahlgren 1989).

De mer omfattande projektverksamheter som har genomförts för att skapa möjligheter för fler invandrarungdomar att engagera sig och delta i föreningslivet har visat sig ha måttlig framgång när det gäller att skapa förutsättningar för samverkan mellan invandrarföreningar och svenska organisationer och att rekrytera nya medlemmar till dem.

I den projektverksamhet som genomfördes av statens ungdomsråd 1983–1987 i åtta kommuner, där sex invandrarföreningar och sex sven-

ska organisationer deltog, gick det exempelvis endast att urskilja en påtaglig medlemsökning i två av de lokala föreningarna. Medlemsökningarna var dock inte bestående över någon längre tid i mer än en av föreningarna. I de flesta projekt hade man svårt att nå och engagera nya grupper, framför allt tonåringar, som inte redan deltog i föreningarnas verksamheter (Bjurström 1988).

Överlag förefaller genomtänkta satsningar på att engagera/nå nya grupper av invandrarungdomar höra till undantagen inom det svenska föreningslivet. I en undersökning av föreningslivet i sex kommuner (Berg, Skellefteå, Solna, Kristinehamn, Sölvesborg och Helsingborg) drar Anita och Rune Dahlgren exempelvis följande slutsats:

"Trots / ... / positiva exempel är vårt allmänna intryck att seriösa satsningar för att få med invandrarungdomar i verksamheten är sällsynt. Visserligen hittar man en del medlemmar med invandrarbakgrund inom idrotten och i frikyrkliga/kyrkliga sammanhang. Men i resten av det svenska föreningslivet finns det av allt att döma nästan inga alls."

"Samtidigt visade sig en del av de föreningar som ingick i undersökningen vara intresserade av och uttryckte också en vilja att samarbeta med invandrarorganisationer."
(Dahlgren & Dahlgren 1989).

7.2 Deltar de mindre i föreningslivet?

Resultat från en rad studier pekar mot att invandrare och invandrarungdomar generellt sett deltar mindre än svenska i organiserade fritidsverksamheter och i föreningslivet (Steen 1980; Dahlgren & Dahlgren 1989; Blomdahl 1990).

Resultaten av studien "Resursutnyttjande och effekter av offentligt bedriven fritidsverksamhet" visade exempelvis att vuxna vars båda föräldrar var födda i Sverige var något mer föreningsaktiva än dem vars ena förälder var född utomlands. De som var minst föreningsaktiva var de vars båda föräldrar var födda utomlands. Skillnaderna mellan grupperna var påtagliga inom de flesta föreningstyper, med undantag för fack- och konsumentföreningar, när man ser till de absolut mest aktiva grupperna (Blomdahl 1990:125ff). Det finns emellertid undersökningar av invandrarungdomar vars resultat pekar i en annan riktning (Blomdahl 1984; 1986).

Undersökningar av ungdomars fritidsvanor har visat att andelen ungdomar som är medlemmar i föreningslivet i socialgrupp 1 (eller medelklassen) är större än i socialgrupp 3 (eller arbetarklassen). När man jämför infödda svenska ungdomar med invandrarungdomar finns det en uppenbar risk att social- eller klassbakgrunden gör att resultaten av olika

– och framför allt lokalt begränsade – undersökningar blir missvisande. I huvuddelen av de studier som har genomförts har man emellertid inte kontrollerat för klass- eller socialgruppsstillhörigheten bland invandrarungdomar och infödda svenska ungdomar.

I en studie av stadsdelen Navestad, där andelen invandrare (utländska medborgare plus naturaliserade) uppgick till 65 % av samtliga boende det år (1985) undersökningen genomfördes, fann Blomdahl att invandrarungdomar i årskurs 7–9 i grundskolan var mer engagerade och aktiva i det organiserade fritidsutbudet än infödda svenska ungdomar, efter det att han kontrollerat för socialgruppsstillhörighet. Invandrarföreningarna var inte medräknade.

Invandrarungdomar som var naturaliserade eller hade dubbelt medborgarskap var överrepresenterade när det gällde att vara medlem i och att vara aktiv eller ha uppdrag i en förening. På motsvarande sätt var invandrarungdomar med utländskt medborgarskap överrepresenterade när det gällde fritidsgårdsbesök, att hålla till i Navestads centrum, att titta på kabel-TV ofta, att besöka idrottsanläggningar och bibliotek samt delta i den kommunala musikskolan. De infödda svenska ungdomarna var däremot inte överrepresenterade i något avseende. När det gällde tv- och videovanor fanns det inga större skillnader mellan de olika grupperna. Inte heller när det gällde medlemskap eller att vara aktiv i en idrottsförening.

Skillnaderna mellan pojkar och flickor var dock relativt stora i undersökningen. Bland pojkarna var de som var utländska medborgare något mindre aktiva i föreningslivet än dem som var infödda svenska medborgare. De pojkar som var naturaliserade eller hade dubbelt medborgarskap var medlemmar i olika föreningar i ungefär samma utsträckning som infödda svenskar. Däremot var den förstnämnda gruppen något mindre aktiv i de föreningar de var medlemmar i än den sistnämnda.

De flickor som var utländska medborgare var i större utsträckning än infödda svenska medborgare medlemmar och aktiva i föreningslivet. De flickor som var naturaliserade eller hade dubbelt medborgarskap var däremot mindre aktiva än infödda svenskor.

De pojkar som var utländska medborgare besökte i större utsträckning fritidsgårdar än dem som var infödda svenskar. Detsamma gällde de flickor som var utländska medborgare i förhållande till dem som var infödda svenskor (Blomdahl 1986).

Eftersom Blomdahls undersökning – i likhet med de övriga som vi har refererat till – är begränsad till en invandrantät statsdel i en mellanstor svensk stad går resultaten givetvis inte att generalisera. De varierande resultaten från olika undersökningar kan till viss del förklaras av att invandrarnas sammansättning varierar i de områden som har studerats. Domineras en viss stadsdel av exempelvis turkar och en annan av exempelvis finnar blir resultaten – att döma av mer kvalitativt inriktade studier om dessa kategorier (ex v Yazgan 1983; Hermansson 1985) – av

olika lokala undersökningar troligtvis mycket olika. Kommunens satsning i olika områden spelar också en stor roll.

7.3 Deltar de mindre i fritidsutbudet och är de mindre delaktiga?

En stor studie av invandrar- och svenska grundskoleelevers (årskurs 1 till 9) utnyttjande av det offentliga fritids- och kulturutbudet i Stockholm, Göteborg, Västerås, Norrköping, Eskilstuna, Botkyrka och Eslöv håller för närvarande på att slutföras av Ulf Blomdahl.

Enligt Blomdahl är de preliminära resultaten följande:

"Inom ramen för vårt forskningsprojekt omkring offentligt resursutnyttjande på fritids- och kulturområdet har vi både 1985 och 1990/91 undersökt invandrarnas deltagande och delaktighet i en rad olika fritids- och kulturaktiviteter. Dessutom har vi i 1990/91 års studie kartlagt ungdomars delaktighet i skolarbetet. I 1985 års studie ingår 7 500 grundskoleelever och i studien 1990/91 ingår 10 000 grundskole- och gymnasieelever. Våra studier är genomförda i huvudsak i kommuner med över 80 000 invånare. Under hösten 1991 publiceras resultaten av vår studie i boken 'Invandrarnas fritidssituation jämförd med svenskarnas. En studie av barn och ungdom.' Här sammanfattar vi de viktigaste resultaten om deltagande och delaktighet i det offentliga fritidsutbudet och inom föreningslivet.

Invandrare är i ett första steg i vår studie de vars båda föräldrar är födda utomlands. Eftersom invandrarna i högre grad än svenskarna tillhör socialgrupp 3 kontrollerar vi också för socialgrupp, när vi undersöker om invandrarnas deltagande och delaktighet signifikant skiljer sig från svenskarnas. I följande sammanfattande tabell visas detta.

Inga signifikanta skillnader

HÖGSTADIET
 Simhall
 Fritidsgård
 Musikskolan
 Parklek
 Styrelseuppdrag i
 förening
 Vara med och besluta
 i förening
 Uppdrag i arbets-
 grupp/kommitté
 i förening
 Utomstående i organi-
 serad verksamhet

MELLANSTADIET

Vår Teater
 Simhall
 Fritidsgård
 Parklek
 Musikskolan
 Utomstående i orga-
 niserad verksamhet

LÅGSTADIET

Vår Teater
 Simhall
 Parklek
 Musikskolan
 Fritidsgård
 Utomstående i organi-
 serad verksamhet

**Barn vars båda för-
 äldrar är födda
 utomlands är över-
 representerade**

Bibliotek

Bibliotek

Bibliotek

**Barn vars båda
 föeäldrar är födda
 utomlands är un-
 derrepresenterade**

Medlem i förening

Aktiv i förening (exkl
 invandrarförening)

Medlem i förening

Aktiv i förening

Medlem i förening

Aktiv i förening

Vi ser att påståendena om att invandrarbarn har ett lågt deltagande och en liten delaktighet i det svenska fritidsutbudet får föga stöd i vår studie. I de flesta fritidsaktiviteter finner vi inga signifikanta skillnader mellan svenska barns och invandrarbarns deltagande och delaktighet. Bibliotek besöks dessutom av invandrarbarn i betydligt högre grad än av svenska barn. Däremot är invandrarbarn medlemmar i föreningar i mindre grad än svenska barn. Skillnaderna i medlemskap är omkring 15 procentenheter. Undersöker vi deltagande i förening minskar skillnaderna till omkring tio procent. Det bör påpekas att omkring 70 % av alla medlemskap i förening är medlemskap i en idrottsförening.

Är invandrarbarnen då underrepresenterade i alla typer av föreningar? Nej, i de flesta föreningstyper deltar invandrarbarn i lika stor utsträckning som svenska barn. Det är i idrottsföreningar,

politiska ungdomsförbund och inom scoutrörelsen som invandrarungdomar är underrepresenterade.

Det är viktigt att notera att invandrarbarn inte är utomstående i av stat och kommun drivna eller understödda fritidsaktiviteter i högre grad än svenska barn. Detta faktum gäller oberoende av hur vi definierar invandrare och om vi kontrollerar för socialgrupp eller inte. Det gäller också för både pojkar och flickor. Svenska barn deltar mer i föreningslivet och invandrarbarn deltar mer i de öppna fritidsverksamheterna bibliotek, fritidsgård, parklek och simhall. Även om det inte finns några signifikanta skillnader för de tre sist nämnda verksamheterna/anläggningarna utnyttjar invandrarna dessa något mer i alla våra undersökta kommuner både 1985 och 1990/91. Mönstret med att invandrare söker sig till öppna verksamheter förstärks när vi ställer svenska barn mot de invandrarbarn som är födda utomlands. Ändå starkare blir mönstret om de utomlandsfödda barnen kommer från Turkiet eller länder i Asien och Afrika. Starkast blir mönstret om de utomlandsfödda barnen är relativt nyanlända till Sverige samt kommer från Turkiet eller länder i Asien och Afrika.

Hur ska vi förklara att invandrarbarn i motsats till vad det har påståtts är lika aktiva i det offentliga fritidsutbudet och har förtroendeuppdrag i föreningslivet i samma grad som svenska barn? Huvudorsaken till att invandrarbarn deltar lika mycket ska troligtvis sökas i det förhållandet att alla barn till sin natur är nyfikna och utforskande. Om det då i närheten finns ett brett och varierande utbud av både slutna målinriktade och öppna samvårinriktade fritidsverksamheter tar de för sig i ungefär samma utsträckning även om de koncentrerar sig på något olika saker. Redan 1939 års ungdomsutredning påpekade vikten av att staten både ger bidrag till slutna verksamhet av typ föreningar och öppen fritidsverksamhet av typ fritidsgård. De statliga utredarna insåg alltså redan för 50 år sedan att man på det viset när/attraherar barn med olika bakgrund och intressen. Då var målet att barn från alla socialgrupper skulle få tillfälle till att syssla med goda typer av fritidsaktiviteter.

Hur ska vi tolka förhållandet att de invandrarbarn som är medlemmar i en förening har förtroendeuppdrag och varit med och beslutat i förening i minst samma utsträckning som de föreningsanslutna svenska barnen? Detta trots att invandrarbarn dels i vissa fall bör ha svårt att helt korrekt hävda sig på det svenska språket i styrelser eller kommittéer dels troligtvis inte har samma tradition av att vara med att besluta i formella sammanhang. Möjligtvis kan man söka orsakerna till detta i att invandrarungdomar enligt vår studie både vill använda sin fritid till att påverka i samhällsfrågor och lära sig saker på fritiden i högre grad än svenska barn.

Den andra frågan det finns anledning att försöka besvara är varför svenska barn är överrepresenterade i föreningslivet medan invandrarbarn är överrepresenterade i öppen verksamhet. Den 'svenska' tolkningen är nästan alltid att de barn vars föräldrar är födda utomlands är hindrade när de inte deltar i föreningslivet i samma utsträckning som svenska barn. Hindren är t ex att de inte kan språket, deras föräldrar har inte tid att skjutsa dem på grund av dubbelarbete, de kan inte koden för organiserad verksamhet, svenska ledare är ointresserade och svenska barn är främlingsfientliga. Vi är tveksamma till om hinderteorin kan förklara mer än en liten del av orsakerna till att invandrarbarn är underrepresenterade i föreningslivet. Det verkar rimligare att anta att barn med utländsk bakgrund upplever att den färdiga görakulturen som svenskt föreningsliv representerar inte tar hänsyn till de erfarenheter och intressen som de är bärare av. Vi vet dessutom genom våra studier att invandrarföräldrarna inte tycker att deltagandet i föreningsverksamhet eller annan organiserad och målinriktad verksamhet är lika viktigt som vad svenska föräldrar gör.

Representanter för den etablerade svenska linjen ser oftast deltagande i öppen verksamhet som ett negativt val, dvs det är något barn väljer i brist på bättre alternativ. Detta oberoende av om det är svenska arbetarklassbarn eller invandrarbarn som väljer att delta i denna typ av verksamhet. Vi är mycket tveksamma till denna tolkning. En annan och kanske rimligare tolkning är att de öppna fritidsverksamheterna på ett bättre sätt än föreningslivet ger invandrarna utrymme för de erfarenheter och intressen de är bärare av. I de öppna verksamheterna kan invandrarna, samtidigt som de möter svenska barn, när de så önskar tala sitt modersmål samt välja att syssla med det som de anser är viktigt, t ex vara tillsammans, diskutera eller spela biljard eller bordtennis. Besöker bibliotek gör naturligtvis också invandrarbarn av det skälet att de där kan låna böcker och band på sitt 'hemspråk'.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att påståendena om att invandrarbarn har ett lågt deltagande och liten delaktighet i det svenska fritids- och kulturlivet inte får något stöd i vår undersökning."

7.4 Delaktighet i invandrarföreningar.

Enligt den kartläggning som gjordes inom ramen för maktutredningen är 2 % av totalbefolkningen¹ medlem i någon invandrarorganisation (in-

¹ Vilket kan ställas i relation till att knappt 5 % av Sveriges 8,5 miljoner invånare är utländska medborgare och drygt 12 % är födda utomlands. I den sk medborgarundersökning som ingick i maktutredningen jämför man dock inte med andelen utländska medborgare/födda utomlands, utan med totalbefolkningen i sin helhet.

klusive nationella kulturföreningar och idrottsföreningar). Kartläggningen ger också belägg för att andelen aktiva medlemmar (58 %) är mycket hög inom dessa organisationer. Detsamma gäller andelen (25 %) som har någon typ av uppdrag inom organisationerna (Petersson; Westholm & Blomberg 1989). Medlemsanslutningen varierar dock starkt mellan olika invandrarorganisationer. Enligt den hittills mest omfattande undersökningen av invandrarnas riksorganisationer varierar andelen medlemmar mellan 3 % och 86 % av populationen inom olika invandrargrupper. I genomsnitt var, enligt samma beräkning, ungefär var femte invandrare (20 %) medlem i de organisationer som representerade olika invandrargrupper på riksnivå i början av 1980-talet. Beräkningarna byggde på de uppskattningar som riksorganisationerna själva hade gjort (Bäck 1983).

De flesta invandrarorganisationer bland tidigare arbetskraftsinvandrare och flyktingar, både på riks- och lokalplanet, etablerade sig i det svenska samhället under 1970-talet. Många av dessa har en stor bredd på sina verksamheter, som omfattar allt ifrån idrott till mer traditionella kulturaktiviteter (sång, dans, teater, etc) samtidigt som de fungerar som intresseorganisationer i förhållande till statliga och kommunala myndigheter och tillhandahåller en arena för socialt umgänge inom olika etniska och nationella grupper.

I några av de organisationer som har byggts upp av nyanlända flyktinggrupper under 1970- och 80-talen har strukturen, verksamhetsinriktningen och de ideologiska plattformar som har utvecklats förändrats mycket snabbt. Det gäller exempelvis inom många latinamerikanska organisationer, vilket bl a har påverkat deras ungdomsarbete (jfr Ezpeleta & Gonzáles 1983). Organisationer som företräder flyktingar avviker enligt den studie av invandrarnas riksorganisationer som Henry Bäck har genomfört från övriga invandrarorganisationer på flera sätt, bl a med avseende på opinionsbildande verksamheter och kontakter med det politiska systemet och olika myndigheter (Bäck 1983).

Formell och informell organisationsstruktur

Formellt sett – i fråga om organisationsstrukturer, beslutsordningar och verksamhetsformer – finns det stora likheter mellan traditionella svenska organisationer och de relativt nybildade invandrarorganisationerna (Bäck 1983; Bjurström 1988). Säkert spelar det svenska regelsystemet här en viktig roll. Den informella strukturen i invandrarnas organisationer avviker däremot – som Bjurström påvisar i en studie av den försöksverksamhet som statens ungdomsråd bedrev i åtta kommuner där sex invandrarorganisationer och sex svenska organisationer deltog – i många fall från den i svenska organisationer:

*"Likheterna mellan de svenska föreningarna och invandrarföreningarna avspeglar sig .. / ... / .. framför allt i deras **formella***

struktur. Invandrarföreningarna har i grova drag samma formella organisationsform, ledningsstruktur och beslutsordningar som de svenska föreningarna. Olikheterna framträder framför allt när man ser till den **informella** struktur som finns i invandrarföreningarna och som återspeglar medlemmarnas etniska eller nationella samhörighet och sammanhållning. I de fall där denna sammanhållning är stark avviker den informella strukturen i invandrarföreningarna påtagligt från den som återfinns i de svenska föreningarna. Där den tvärtom är mindre framträdande är avvikelserna mer marginella – dvs invandrarföreningarna uppvisar i dessa fall större likheter med de svenska, både med avseende på den formella och informella struktur som återfinns inom dem.

De likheter mellan föreningarna som avspeglar sig i deras formella struktur, kan – med avseende på invandrarföreningarna – på ett mer generellt plan beskrivas som en effekt av en strukturell assimilationsprocess. Dvs som en "anpassning" till de organisationsformer, beslutsordningar och formella arbetsformer som rent generellt dominerar i det svenska föreningslivet. Att denna process inte (eller mer tillspetsat: ännu inte) har åtföljts av en mer grundläggande (kulturell) assimilation eller ackulturation framgår emellertid av de påtagliga olikheter, som går att spåra i föreningarnas informella struktur. Den informella strukturen i invandrarföreningarna uppvisar tvärtom en variation som kan betraktas som ett uttryck för **kulturell pluralism**. Dvs de avviker inte bara tydligt från de som återfinns i de svenska föreningarna, utan varierar också mellan de olika invandrarföreningarna. Eller uttryckt på annat sätt: den kulturella mångfalden inom föreningslivet återspeglar sig i första hand i föreningarnas informella struktur." (Bjurström 1988:93)

Den informella strukturen i många invandrarorganisationer lägger på detta sätt grunden till en etniskt färgad eller avgränsad och – i förhållande till den som återfinns i svenska organisationer och föreningar – "avvikande" socialisationsmiljö som de ungdomar som deltar i deras verksamheter integreras i. Vad detta innebär ger exempelvis Ulla-Britt Engelbrektsson en bild av i sin studie "Greker i Västerstad":

"De grekiska barnen lär känna varandra i tidig ålder. Flertalet växer upp i ett och samma bostadsområde, leker på samma lekplatser, hamnar på ett och samma dagis/lekis etc. En hel del av dem är ju också släkt med varandra. Föreningens/föreningarnas aktiviteter för de yngsta har varierat under årens lopp men alltid har det funnits något på gång som medfört att de små även i detta sammanhang förts samman tidigt.

Man har exempelvis / ... / grekiska dansövningar för de yngsta varje söndagsförmiddag. Både pojkar och flickor kommer närmast

mangrant, speciellt i början av terminerna. Övningarna är förlagda till Landalaskolan, vilket innebär att de flesta föräldrar inte behöver göra sig besvär för vägens skull.

I den grekiska eftermiddagsskolan är uppslutningen, som tidigare redogjorts för, närmast total. I princip går de där två-tre dagar i veckan under minst sex år. Parallellt med detta är det en hel del andra övningar och tillställningar för de unga inom förenings/föreningarnas ramar. De kan alltså knappast undgå att lära känna varandra. De få som eventuellt hamnar utanför är de som växer upp på någon av de mindre orterna. Helt utanför lär dock ingen av dem stå.” (Engelbrektsson 1987a:165)

Det mönster som Engelbrektsson beskriver bröts dock till viss del när barnen blev äldre och fick fler svenska kamrater. I takt med att de i ökad utsträckning sökte sig till svenska kamrater ökade också enligt Engelbrektsson konflikterna med föräldrarna, som i många fall lade stor vikt vid att de grekiska ungdomarna deltog i gemensamma grekiska aktiviteter och sammanhang på fritiden. Ännu mer uttalade mönster i den här riktningen har beskrivits inom andra etniskt avgränsade grupper, exempelvis den turkiska och assyriska (se ex Yazgan 1983). Inom andra invandrargrupper som exempelvis den finska, med en mindre klar etnisk avgränsning gentemot det omgivande samhället, uppvisar dock både föräldrar och barn helt annorlunda mönster (se ex Hermansson 1985). I dessa grupper förefaller barnen och ungdomarnas fritidsvanor redan vid en relativt tidig ålder utvecklas i en mer självständig riktning gentemot föräldrarna.

Flerkulturella föreningar

Det finns också ett mindre antal flerkulturella föreningar. Några av dessa organiserar svenskar och grupper av invandrare, t ex svensk-arabiska och liknande föreningar. Ett litet antal nybildade organisationer som t ex serbiska hembygdsföreningen i Östergötland vill i sitt arbete utgå från sin svenska hembygd.

7.5 Att arbeta med integration

Det finns många organisationer som försöker hitta vägar för att öppna sin verksamhet för invandrar- och flyktingungdomar.

Ett exempel på invandrapolicy hämtar vi från Riksidrottsförbundets (RF) handlingsprogram ”Idrott för invandrare” (RF 1981).

”Idrott förekommer överallt i världen. Idrotten har sitt ’gemensamma språk’ -aktiviteten- som förstås av de flesta och överbryggar språksvårigheter. Idrotten har därför goda förutsättningar att göra

positiva och betydande insatser för invandrare. Idrottsrörelsen vill i större utsträckning nå kontakt med invandrare och deras organisationer. Det övergripande målet för invandrare är:

'Att alla invandrare – oavsett ålder och förmåga – ska känna sig välkomna inom den svenska idrotten.'

Idrottsrörelsens mål är att 'idrotten i någon form blir tillgänglig för alla och kan ge varje utövare tillfredsställelse med hänsyn till vars och ens värderingar'. Det gäller självklart också invandrare.

Huvudmålet för Sveriges invandrar- och minoritetspolitik – jämlikhet, valfrihet och samverkan – innebär för idrotten:

- att invandrare har samma rättigheter som övriga att få idrotta och samma skyldigheter att följa regler och bestämmelser;
- att invandrare har valfrihet att idrotta i egna föreningar eller i redan existerande svenska föreningar;
- att idrotten ansvarar för ökad samverkan med invandrare i form av tätare idrottsligt utbyte mellan invandrare och svenskar.

Trots att det inte finns några formella hinder för invandrades deltagande i svenskt idrottsliv är det i praktiken så att språkliga, ekonomiska, kulturella och religiösa hinder gör det svårare för en invandrare att idrotta inom etablerade idrottsorganisationer. Undersökningar bland vissa invandrar- och minoritetsgrupper har också visat att invandrare idrottar i mindre utsträckning i organiserad form än övriga svenskar. Idrottsrörelsen har därför skyldighet att ur jämlikhetssynpunkt stödja invandrarnas idrottsorganisationer på olika sätt.

För att vi i Sverige ska undvika sådana konfrontationer som förekommit i andra länder måste många krafter i samhället samverka för att skapa ökad förståelse mellan invandrare och svenskar. Förståelsen fordrar kunskap om invandrar- och minoritetsfrågor. Ett sätt att sprida den kunskapen, utöver påverkan på massmedia, är att idrottsrörelsen genom sina förbund och föreningar försöker påverka attityder bland ledare och aktiva. Invandrarkunskap ingår därför i den grundläggande idrottsledarutbildningen i framtiden."

Det kan i detta sammanhang nämnas att Statens invandrarverk har inlett en dialog och gett bidrag till projekt för att fördjupa synsättet i "förståelsearbetet" från kunskap om invandrare till kunskap om kultur-möten.

De flesta invandrarföreningar är inte enbart idrottsföreningar utan idrotten är en bland många aktiviteter för gemenskap inom gruppen. Det är inte alls ovanligt att man i samma invandrarförening har aktiviteter som folkdans, körsång, teater, idrott och frilufsliv. Likheten med traditionella svenska folkrörelser är på den här punkten stor.

Man konstaterar i RF att många insatser måste göras på olika nivåer inom idrotten för att öppna idrottsrörelsen för invandrare. Behovet av en personlig kontakt lyfts fram inte minst i kontakter mellan förbund och invandrarföreningar. RF menar att idrottens organisationer därför bör utse personer som ansvarar för kontakterna med och informationen till invandrarföreningarna. Detta betyder sammanfattningsvis för RFs del att idrottens organisationer på lokalt, regionalt och centralt plan svarar för:

- "att upprätta goda kontakter med och sprida information till invandrarnas riksorganisationer och föreningar,*
- att hålla kontakter med myndigheter, särskilt invandrarverket,*
- att invandrarkunskap införs som en integrerad del i den grundläggande idrottsledarutbildningen,*
- att utbildningsmaterial framställs,*
- att invandrare ges ökade möjligheter att delta i idrottsledarutbildningen genom t ex modifierade kurser eller tvåspråkiga instruktörer,*
- att information om stadgar, regler och tävlingsbestämmelser sprids till invandrarföreningar,*
- att invandrare får kunskap om vilka möjligheter till idrott som finns,*
- att svenska föreningar stimuleras till ökat idrottsligt utbyte med invandrarföreningar, samt*
- att invandrare, såväl aktiva som ledare, rekryteras till idrotten."*

Några organisationer inom idrottsrörelsen som kanske mer än andra tagit sig an invandrarungdomar är vissa kraftsportförbund som boxning och olika kampsporter. Att just dessa organisationer verkat lockande på framför allt invandrarpojkarna har säkert flera orsaker. Den typ av verksamhet som dessa organisationer bedriver ligger ofta nära den fritidsverksamhet som ungdomarna känner igen från sina hemländer. Begreppen man använder är ofta internationella och utgör därför inget hinder. Att det handlar om att bygga upp sin kropp tror vi också spelar en viktig roll för dessa ungdomar. Det blir ett sätt att hävda sig utifrån ett upplevt underläge och att öka sin självkänsla. Det kan också vara så att ledarna i denna typ av organisationer, mer än i andra, har en förmåga att känna igen sig i invandrarungdomarnas situation och därför har möjlighet att hjälpa dem till rätta och integrera dem i verksamheten på ett bra sätt.

KOSMOS

Röda korsets ungdomsförbund är ett annat exempel på en organisation som arbetar för att ungdomar med olika kulturbakgrund ska kunna mötas och knyta nya kontakter.

Där har man startat internationella träffpunkter för ungdomar på ett antal orter i Sverige. De kallas "KOSMOS" – en plats för mjuka kulturkrockar.

KOSMOS ska vara en plats där ungdomar från olika kulturer – svenskar, flyktingar, invandrare – träffas för att lära känna varandra och göra något tillsammans.

Bakgrunden till att verksamheten startade är, enligt Röda korsets ungdomsförbund, vetenskapen om att det finns massor av unga människor som vill slåss mot våld, fördomar, främlingsfientlighet och rasism. Vi vet också, säger man, att det behövs en plats där ungdomar från olika kulturer kan mötas för att detta möte berikar tillvaron och leder till ökad förståelse.

Kort och gott menar Röda korsets ungdomsförbund att eftersom vi lever i ett mångkulturellt samhälle som vi alla har möjlighet att påverka och förändra behövs internationella och kulturella mötesplatser. Därför startade man KOSMOS.

KOSMOS är till för:

- den som är född i Sverige och trött på fördomar och flyktingfientlighet,
- den som är ny i Sverige och känner sig isolerad,
- den som vill lära känna ungdomar med andra erfarenheter än sina egna, och
- den som vill ha någon att snacka med.

Programmet för verksamheten sätter ungdomarna ihop tillsammans. Där ges plats för allt från föreläsningsserier och studiebesök till kanotpaddling och skridskoåkning. Eller också kan man bara sitta ner och prata över en kopp kaffe. Man vill också fungera som en kontaktlänk till det övriga organisationslivet på de orter man bedriver KOSMOS-verksamhet.

Ovanstående är exempel på två nivåer av arbete i svenska organisationer för att bättre nå och integrera invandrar- och flyktingungdomar i olika verksamheter och för att skapa en bättre förståelse mellan olika kulturer. Många andra organisationer försöker på liknande sätt hitta vägar för att öppna sin verksamhet för invandrar- och flyktingungdomar och på det sättet skapa bryggor av förståelse och tolerans mellan olika kulturer.

Sunt förnuft räcker långt

Det finns idag hos vissa organisationer och personer en rädsla för att göra "fel" i kontakterna med invandrare. Men man behöver inte vara "expert". Sunt förnuft räcker långt. Ibland kan det kanske bli "fel" men det är inte så allvarligt som vi ofta tror att göra fel, på grund av okunskap i kulturfrågor, om man bara har goda avsikter. Invandrarverket har tillsammans med Svenska kommunförbundet och Arbetsmarknadsdepartementet givit ut en skrift "Invandrare och fritid", som just tar upp på vilket sätt kontak-

ter tagits med invandrare och flyktingar i föreningar och kommuner. Exempel av både positiv och negativ art i kontakter med andra kulturer finns med och kan fungera som en handbok för dem som vill lära sig lite mer om hur man tar kontakt och vad man bör tänka på i kontakter med andra, ofta främmande, kulturer.

7.6 Invandrarungdomarna och mediakulturen

Bilden av invandrarungdomars användning av olika medier är ungefär densamma som när det gäller deras deltagande i organiserade fritidsverksamheter, dvs ofullständig och splittrad på grund av brister i angreppssätt i forskning och studier. Av de större studier som genomfördes av invandrarnas (finnar, jugoslaver och greker) massmedievanor av SR/PUB mot slutet av 1970-talet (men som inte har följts upp under det efterföljande decenniet) framgick det sammantaget att invandrare använde olika medier i större utsträckning än den infödda befolkningen. Samtidigt kunde man konstatera att skillnaderna mellan olika invandrargrupper, liksom mellan olika socialgrupper inom dessa, var betydande (Löwander 1981).

I de undersökningar som genomfördes av SR/PUB kunde man också konstatera att medieanvändningen bland invandrargrupperna förändrades väldigt litet under hela 1970-talet. Den låg, kort sagt, på en hög nivå såväl vad gällde medieutbudet på olika minoritetsspråk som det svenska språket. De invandrare som hade stora svårigheter att förstå svenska orienterade sig dock i första hand mot utbudet på det egna minoritetsspråket. Yngre invandrare hade överlag lättare för att följa det svenska massmedieutbudet, framför allt beroende på att de hade bättre utbildning och kunskaper i svenska språket, än de äldre.

Såvitt vi har kunnat finna har det endast genomförts en mer omfattande undersökning av invandrarungdomars medieanvändning under 1980-talet. SR/PUB genomförde 1986 den första sk renodlade ungdomsundersökningen bland invandrarungdom (andra generationens invandrare med finsk bakgrund) i åldern 10–20 år i Västmanlands och Örebro län (Löwander 1986). Undersökningens generaliserbarhet kan man inte sträcka ut till invandrarungdom eller andra generationens invandrare (med finsk bakgrund) i hela landet.

Majoriteten av de ungdomar som ingick i undersökningen pratade finska utan svårigheter (75 %), hade deltagit i finsk hemspråksundervisning i skolan (57 %) och talade finska med sina föräldrar (72 %). När det gällde medieanvändningen gav undersökningen följande resultat:

- 31 % av ungdomarna lyssnade dagligen på radio. Andelen radiolyssnare var betydligt större bland de äldre än de yngre ungdomarna. I åldern 17–20 år lyssnade 41 % av flickorna och 34 % av pojkarna

- dagligen på radio, mot 29 % av flickorna och 22 % av pojkarna i åldern 10–16 år.
- En betydligt lägre andel, 5 %, lyssnade dagligen på finska program i radio. Det var i första hand flickorna som lyssnade på de finska programmen. Medan 15 % av flickorna i åldern 17–20 år dagligen lyssnade på finska program och 2 % i åldern 10–16 år, gällde detta endast för 2 % av pojkarna i åldern 17–20 år. I åldern 10–16 år var det endast 2 av 80 pojkar (0 %) som dagligen lyssnade på finska program.
 - Ungdomarnas intresse för finsk musik var mycket stort. 30 % av ungdomarna kunde exempelvis utan betänketid nämna en finsk artist som de tyckte bra om. Flickorna hade i högre grad än pojkarna favoritartister från Finland. Däremot var det ovanligt att de såg videoprogram på finska. Endast 4 % av ungdomarna brukade ofta spela in TV-program på finska på video och 21 % gjorde det mer sällan.
 - Endast 3 % av ungdomarna läste dagligen en dagstidning på finska. 13 % brukade ibland läsa en dagstidning på finska och 85 % aldrig.

Stor kulturell och språklig valfrihet

Sammanfattar man resultaten av undersökningen visar den att ungdomarna i mycket hög utsträckning hade tillgång till två språk och kulturer/kulturuttryck. Överlag uppvisade de större likheter med infödda svenska jämnåriga ungdomar än med föräldragenerationen vad gäller medieanvändningen. Vidare kan man konstatera att andra generationens finska invandrare i de två län som ingick i undersökningen tittade mer på TV än infödda svenska ungdomar i totalbefolkningen. Däremot lyssnade de inte på radio i samma utsträckning som infödda svenska ungdomar. Birgitta Löwander drar dock följande mer generella slutsats av undersökningen när hon ställer den i relation till SR/PUB:s undersökningar av medieanvändningen bland totalbefolkningen samma år:

"I förhållande till de jämnåriga svenska ungdomarna men också i förhållande till föräldragenerationen har de finska ungdomarna en större kulturell och språklig valfrihet. De använder den till att konsumera det utbud som bäst svarar mot deras ålder. I radio söker de ungdomsprogram och underhållande program på svenska och på finska, i TV väljer de långfilmer och musikframträdanden och av videoutbudet söker de sig till humor, deckare och thrillers. De är inte bundna av språk för de är i hög grad tvåspråkiga och visar på olika sätt att finska är en tillgång. Endast för en liten del av dessa ungdomar är föräldrarnas upprätthållande av den finska kulturen, uttryckt i lyssnandet på finska radioprogram, konfliktfylld. För flertalet, även för ungdomar som inte själva är tvåspråki-

ga, innebär det passiva lyssnandet på finska en språkträning och identitetsförstärkning.” (Löwander 1986:22f)

SR/PUB utvärderade 1989 de riksradioprogram som vände sig direkt till andra generationens invandrarungdomar. Ett icke-representativt urval av andra generationens invandrare omfattande 120 personer, som gick på gymnasieskolor i Stockholm (Tensta och Skärholmen), Göteborg (Ange-red), Södertälje, Norrköping och Umeå, intervjuades därför i grupper efter att ha lyssnat på de fyra första programmen i serien ”Kalabalik” (Schyller 1989). Överlag lyssnade de ungdomar som deltog i undersökningen i liten utsträckning på radio. Vanligast var att man lyssnade på ”Tracks”, s k hit- eller topplistor och sportprogram. P1 och P2 lyssnade man över huvud taget inte på. När man lyssnade på musik föredrog man skivor och musik-kassetter framför radio. De flesta var dock mycket positiva till de program i serien ”Kalabalik” som de lyssnat på. Men många var samtidigt kritiska till att det förekom få svenskar i programmen och menade att alltför mycket av innehållet kretsade kring de problem invandrarungdomar ha-de eller konfronterades med.

8.

Bedömningar och förslag

8.1 Missgynnans invandrarungdomar i det svenska samhället?

Den enda mer generella och säkra slutsats man kan dra av den forskning som har genomförts i Sverige är att det knappast är möjligt att uttala sig om invandrarungdomar eller andra generationens invandrare i allmänhet eller i mer generella termer. Statistiken kan ibland dölja mer än den ger kunskap. Vi vet att vissa ungdomar klarar sig utmärkt i Sverige medan andra klarar sig sämre i vissa sammanhang. Det genomsnittliga resultatet kan då bli missvisande.

En annan slutsats är att skillnaderna mellan majoritetsbefolkning och invandrare eller mellan olika invandrarkategorier knappast går att hänföra till några få enkla eller okomplicerade faktorer. Invandrarbakgrund som enda faktor kan vara irrelevant eller ge missvisande information. Särskilt eftersom definitionen av invandrare skiljer sig åt i olika undersökningar. Om man å andra sidan studerar olika grupper av invandrarungdomar är det svårt att dra slutsatser på grund av att urvalet blir för litet. Det är svårt att skilja ut en enda faktor som utslagsgivande. Det är därför angeläget att framtida forskning om invandrarungdomar tar hänsyn till flera faktorer, dvs är multifaktorell.

Olika samverkande faktorer påverkar

Olika samverkande faktorer som klassbakgrunden i hemlandet, social tillhörighet, om man härstammar från landsbygd eller storstad, boendesituation, studiesituation i hemmet, utbildning, familjesituation, kön, hälsa, religion, kultur, hur bra man behärskar svenska språket, hur länge man bott i Sverige, om man tänker återvända till hemlandet är några faktorer som har stor betydelse för hur invandrarungdomar klarar sig i det svenska samhället.

En högutbildad person från en storstad, med ett livsmönster som inte skiljer sig så mycket från invandringslandet, har självklart ett bättre

utgångsläge än en korttids- eller utbildad arbetare från fattig landsbygd, som för första gången möter ett modernt industri- och konsumtionssamhälle. De barn som föds i invandrarfamiljer med en rad ogynnsamma omständigheter har givetvis sämre utgångsläge än barn i familjer med gynnsamma bakgrundsfaktorer.

Jämfört med många andra länder lever de flesta ungdomar i Sverige under goda förutsättningar. Både för svenska ungdomar och invandrarungdomar gäller att uppväxtvillkoren intimt hänger samman med familjens sociala och ekonomiska situation. Den socioekonomiska tillhörigheten kan således ha större betydelse än det etniska ursprunget för hur ungdomar klarar sig.

För att ge alla ungdomar goda förutsättningar bör samhället därför enligt vår mening genom fördelningspolitiska insatser inom barnomsorgen, skolan och i bostadsområdet stötta utsatta familjer redan när barnen är små. Samhällets stöd får dock inte vara passiviserande och innebära att familjens egna resurser negligeras, utan bör tvärtom leda till ökat inflytande och delaktighet i samhällslivet.

Under senare tid har en rad larmrapporter om ökade skillnader i hälsa bland barn och ungdomar kommit. Ungdomskommittén menar att barn och ungdomars uppväxtvillkor bör uppmärksammas särskilt ur jämlikhetssynpunkt i det nyinrättade folkhälsoinstitutets arbete. En viktig fråga som bör belysas är dels om skillnaderna mellan olika grupper av invandrarungdomar, dels mellan invandrarungdomar och svenska ungdomar ökar/minskar.

Många invandrarbarn tycks klara sin situation lika bra, i vissa fall t o m bättre än andra barn. Man kan också konstatera att mängder av såväl första som andra generationens invandrare utmärkt väl klarar att leva i flera kulturer samtidigt utan att detta på något vis tycks ha några negativa effekter vad gäller deras personlighetsutveckling eller förmåga att fungera som mogna och självständiga människor. Tvärtom kan det bli en positiv faktor i ungdomarnas utveckling. I de flesta länder är det dessutom normalt att växa upp med flera kulturer.

I den allmänna debatten, framför allt i massmedia, beskrivs ungdomar i allmänhet och invandrarungdomar i synnerhet oftast som problem. Vår utgångspunkt är att invandrarungdomarna liksom andra ungdomar är aktiva, kreativa, kunniga och kapabla att klara sin situation och att de utgör en värdefull tillgång i vårt samhälle. Med sina erfarenheter, språkfärdigheter och kulturella kompetens utgör invandrarungdomarna en resurs, som måste tas tillvara på ett bättre sätt än idag.

Det innebär inte att man ska blunda för de problem som finns, utan istället med kraft ta itu med dessa. Vi lämnar i det följande ett antal förslag och uppmaningar, som sammantaget ska leda till att invandrarungdomar inte missgynnas i det svenska samhället.

Det mångkulturella samhället

Vi kan konstatera att Sverige idag är ett mångkulturellt samhälle. I regeringens proposition 1990/91:195 "Aktiv flykting- och immigrationspolitik", framhålls att det är viktigt att flytta diskussionen från en ytterligare precisering av invandrapolitikens valfrihetsmål, till en

"fördjupad och nyanserad diskussion om hur Sverige blir ett bättre, mer jämlikt och generöst mångkulturellt samhälle med ett nytt synsätt på kulturell pluralism".

Ungdomskommittén delar detta synsätt och menar att det är angeläget att börja diskutera hur ett framtida mångkulturellt samhälle ska ta sig ut och vad detta innebär i vardagen. I en sådan framtidsdiskussion har vi mycket att lära av andra mångkulturella samhällens erfarenheter. Kanada antog t ex mångpluralism som mål ungefär samtidigt som den svenska invandrapolitiken formulerades. Australien är ett annat exempel där man utgår från det mångkulturella.

Vi vill rikta en uppmaning om att föra diskussionen på alla nivåer i samhället, inom myndigheter, skolan, studieförbunden, arbetslivet, fackliga och andra organisationer. Ett utbyte bör ske mellan invandrarorganisationerna och det övriga föreningslivet.

Vi bör även ta del av den forskning och den diskussion om ett mångkulturellt samhälle som finns i många andra länder men som vi hittills i liten utsträckning bedrivit i Sverige.

Ungdomskommittén kräver att regeringen anvisar medel ur den samlade forskningsbudgeten för att stimulera forskning om det mångkulturella samhället. Detta kan ske genom att t ex forskningsrådsnämnden (FRN) får i uppdrag att särskilt stimulera till sådan forskning för att få underlag för en diskussion om hur Sverige på ett bättre sätt än idag kan ta sin utgångspunkt i den mångpluralism som vi redan har och se det som en tillgång för vårt framtida samhälle.

Dubbelt medborgarskap

En fråga som varit aktuell under flera år och som på nytt aktualiserades i regeringens proposition om aktiv flykting och immigrationspolitik (1991/91:195) är frågan om möjligheten att uppbära dubbelt medborgarskap. Man säger i propositionen att

"möjligheterna måste förbättras för de invandrare som inte är svenska medborgare att delta i den demokratiska beslutsprocessen i det svenska samhället. Vill man behålla de principer som gäller för rösträtt och valbarhet bör man i ökad utsträckning acceptera dubbla medborgarskap".

Det finns alltså idag mycket lite som talar för att den traditionella principen i svensk lagstiftning mot flerfaldigt medborgarskap bör upprätthållas. Regeringen föreslår att en parlamentarisk utredning tillsätts för att utreda möjligheten för en annan lagstiftning. Man menar också att en nordisk samordning bör ske.

Inte minst ur ett ungdomsperspektiv är det angeläget att betona den politiska delaktigheten med möjlighet till reellt inflytande, vilket vi lyfte fram i vårt betänkande *Ungdom och makt* (SOU 1991:12). Vi menar att ungdomar inte bör ställas inför situationen att behöva välja bort ett medborgarskap för att kunna delta i den demokratiska beslutsprocessen.

Ungdomskommittén stöder därför regeringens förslag att dubbelt medborgarskap i ökad utsträckning bör accepteras.

Långsiktig opinionsbildning

Vi menar i likhet med kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet att fördomar och främlingsfientliga attityder inte kan informeras bort genom informationskampanjer eller andra kortsiktiga "jippon". Att påverka sådana attityder är en svår process där flera faktorer samverkar. Information och opinionsbildning om invandrar- och flyktingpolitiken, liksom om kulturella och religiösa särdrag, måste därför ses i ett långsiktigt perspektiv och förankras brett i hela samhället.

Det handlar om ett ständigt kontaktarbete som inte ger snabba, påtagliga resultat och därför ibland kan kännas trööstlöst och tröttsamt. Det är kontakter mellan människor som i längden ger resultat. Särskilt människor som i kraft av erfarenheter, perspektiv och ställning i samhället utgör förebilder för andra och genom sin verksamhet når breda grupper i samhället.

Okunnighet är främlingsfientlighetens bästa bundsförvant. Kunskaper och insikter är opinionsbildningens bästa vapen. I proposition 1989/90:86 om åtgärder mot etnisk diskriminering m m betonas kunskapsförmedlingens betydelse för att undanröja missförstånd, motverka misstro och städa bort missuppfattningar. Det påpekas också att man inte med aldrig så stora insatser från stat, kommuner, enskilda människor eller organisationer kan ändra attityder om verkligheten eller samhällets övriga åtgärder talar ett annat språk. Information om invandring och invandrare får inte ske i en anda av välviljans och omtankens självzensur. Även fakta eller omständigheter som, ytligt och på kort sikt, tycks förse de främlingsfientliga krafterna med argument måste redovisas helt öppet.

Vi menar att massmedia, folkrörelser och andra organisationer, statliga och kommunala myndigheter måste ta sin del av ansvaret för arbetet med att informera och påverka den allmänna opinionen.

I proposition 1989/90:86 betonas att informationen måste ges med nära anknytning till de erfarenheter människorna själva gör i sina liv och i sina möten med andra. Allt fler människor i Sverige träffar nu invandrare

i bostadsområden, förskolor och skolor, på arbetsplatser och under fritiden. Allt fler kommer underfund med att det är mera som förenar invandrare med svenskar än som skiljer.

Vi instämmer i att informationen ska bygga på detta och inte falla offer för en "exotisering". Om informationen bygger på den egna erfarenheten och utgår från de frågor man själv ställt blir den mer angelägen och skapar motivation för att skaffa sig mer kunskap.

Det är viktigt att majoritetsbefolkningen ges förutsättningar att hantera den mångkulturella och mångetniska situation de nu lever i. Detta kräver kunskap, strategier och förhållningssätt som även omfattar dem själva, dvs inte bara förståelse av andra kulturer och invandrare.

Kulturmöteskunskap

I ett mångkulturellt samhälle är det inte tillräckligt att hålla diskussionen om invandrar- och flyktingpolitiken levande bland den allmänna opinionen.

För att öka kunskapen om och öka förståelsen av invandrare och olika kulturer är utbildning och fortbildning av personal som i sitt yrke kommer i kontakt med invandrare grundläggande. Utbildning och fortbildning bör kombineras med handledning och en pågående dialog bland personalen för att ställa det man lärt sig i relation till den egna vardagen och för att få stöd i ett ofta svårt arbete. Det gäller inte minst bland förskolepersonal, lärare, syo-konsulenter, kuratorer, skolsköterskor, vårdpersonal, poliser och arbetsförmedlare.

Vi uppmanar därför kommuner och landsting att utveckla arbetet med att utbilda och fortbilda personal som i sitt arbete kommer i kontakt med invandrare.

Kulturmöteskunskap, där både invandrare och svenskar får en ökad kunskap och förståelse för varandra är angelägen. Men vi vill betona att det är viktigt att inte skylla alla missförstånd och konflikter på kulturskillnader. Ibland rör det sig om kulturspecifika skillnader, men ofta handlar det istället om strukturproblem i olika sektorer av samhället t ex inom vården eller i skolan.

Vi menar att det därför är viktigt att i mötet mellan personal och invandrare, lika väl som mellan personal och svenskar, utgå från de allmänt gemensamma existentiella behoven över kulturgänserna.

8.2 Arbete

Åtgärder mot ungdomsarbetslösheten

I vårt betänkande Ungdom och makt (SOU 1991:12) behandlar vi ungdomars delaktighet i arbetslivet. De analyser, bedömningar och förslag vi ger där gäller i hög grad också invandrarungdomarna.

"En av de mest grundläggande förutsättningarna för ungdomars känsla av delaktighet är att ha ett arbete. Olika uppväxtvillkor medför i och för sig olika utgångsläge i årskurs nio. Men utifrån liknande ogynnsamma levnadsvillkor kan det gå bra eller dåligt beroende på om man får ett arbete eller ej. Vi vet alltså att arbetslöshet är särskilt förödande för unga människors hälsa och självkänsla." (SOU 1991:12)

Vi konstaterar att arbetslösheten är högre bland ungdomar än bland den vuxna befolkningen. Bland invandrarungdomar är den högre än bland andra ungdomar. Och högst är den bland korttidsutbildade invandrarflickor mellan 16 och 24 år. Flyktingar som kommit till Sverige under 80-talet, däribland många ungdomar har en påfallande hög arbetslöshet och riskerar att aldrig komma ut på arbetsmarknaden. Ungdomscommitén menar att detta är oacceptabelt oavsett om orsakerna är diskriminering, bristande språkkunskaper, klass- eller utbildningsbakgrund.

Särskilda medel har under flera år givits inom arbetsmarknadspolitiken för att underlätta för invandrare att komma ut i arbete. Invandrarverket har också genom åren aktivt arbetat med att samordna berörda parter på arbetsmarknaden.

Vi menar att den viktigaste åtgärden är att förkorta invandrarverkets handläggningstider för asylärenden. Ju längre tid flyktingarna tvingas sitta ute på förläggningarna, desto svårare blir det att få en förankring på arbetsmarknaden. De yrkeskunskaper flyktingarna har med sig riskerar att bli för gamla och sysslolösheten är förlamande.

Men det är inte tillräckligt att förkorta invandrarverkets handläggningstider. Även andra generationens invandrarungdomar, särskilt flickorna, har en utsatt position på arbetsmarknaden. Den belägenheten delar de med svenska arbetarklassungdomar. Majoriteten av invandrarungdomarna tillhör arbetarklassen och arbetarklassungdomar har traditionellt lägre betyg, kortare utbildning och lägre inkomster. Dessutom tillkommer bristande kunskaper i svenska för vissa invandrarungdomar.

Det har visat sig att den individuella utbildningsnivån är mycket viktig för möjligheten att få tillgång till nya jobb. Ett ofta angivet skäl för att inte anställa invandrare är att de inte behärskar svenska språket tillräckligt bra. Det är därför nödvändigt att skapa så goda förutsättningar som möjligt för svenskundervisningen, både i ungdomsskolan och sfi-undervisningen (svenska för invandrare).

Att invandrarungdomar söker sig ut på arbetsmarknaden tidigare än svenska ungdomar är inte nödvändigtvis ett fritt val. Utgångsläget för att söka sig till högre utbildningar kan vara sämre p g a bristande studietradition i familjen och dåliga praktiska möjligheter att studera exempelvis p g a trångboddhet, bristande kunskap om nödvändigheten av en god utbildning för att få en stark position på den svenska arbetsmarknaden och bristande språkkunskaper.

Både myndigheter, skolan, och föreningslivet, framför allt invandrarorganisationerna, har en uppgift när det gäller att motivera invandrarungdomarna och deras familjer att satsa på utbildning. Det är framför allt viktigt inom vissa invandrargrupper att öka medvetenheten om att även flickorna behöver utbildning för att klara sig i det svenska samhället.

Förutom att det kan vara en katastrof för individen att aldrig komma ut på den ordinarie arbetsmarknaden eller att bli arbetslös, är det på sikt oerhört kostbart för samhället.

Vi menar att man bör använda dagens arbetsmarknadssituation med ökande arbetslöshet på bästa möjliga sätt. Nu är den rätta tiden att investera för den framtida arbetsmarknaden genom ökad kompetensutveckling. Det blir nödvändigt när Sverige närmar sig Europa och vi kommer att se ett delvis nytt arbetsliv växa fram. Vissa jobb kommer att försvinna och andra nya kommer till.

"Arbetsmarknadsläget bör därför utnyttjas till att genom kompetensutveckling stärka ungdomarnas ställning på arbetsmarknaden. Kompetensutveckling kan ske både genom intern företagsutbildning arbetsmarknadsutbildning, kommunal vuxenutbildning, folkhögskola, högskola och studieförbund." (SOU 1991:12)

Det kan ske både i form av ökade baskunskaper för korttidsutbildade och genom att satsa på språkutbildning, data och nya tekniker i arbetet. För en del invandrarungdomar är det nödvändigt att förbättra svenskkunskaperna. Utbildningen bör ge redskap för ett ökat inflytande i arbetet för ungdomarna.

Det kan också bli nödvändigt att komplettera utbildningsinsatser och inskolningsplatser med beredskapsarbeten.

"Ungdomskommittén föreslår därför att regeringen sätter in kraftfulla åtgärder för att minska arbetslösheten bland ungdomar och för att minimera arbetslöshetens negativa effekter.

Vi menar att man därvid bör prioritera utbildning för ungdomar som drabbas av arbetslöshet." (SOU 1991:12)

Språkkunskaper och kulturell kompetens en konkurrensfördel

Arbetsmarknadens krav på utbildning och kompetens har grundligt förändrats i Sverige under de två senaste decennierna.

Människors yrkeskompetens kommer att bli den viktigaste faktorn när Sverige ska hävda sig i den internationella konkurrensen. Det ställer, som vi beskriver i betänkandet Ungdomar och makt, ökade krav på utbildning och fortbildning. Gymnasieskolans utbildning måste anpassas både till en förändrad arbetsmarknad och till ungdomarnas behov. Dagens ungdomar ställer högre krav på arbetet än tidigare generationer. De vill se en

utvecklingsmöjlighet i arbetet och kräver förändringar i arbetsmiljöerna. Personalutbildning är nödvändigt både för individens kompetensutveckling och för att klara av den internationella konkurrensen.

I en situation med ökad internationalisering av arbetsmarknaden bör invandrarungdomarnas speciella kompetens kunna bli en konkurrensfördel. Språkkunskaper blir allt viktigare, liksom mångkulturella erfarenheter och kunskaper. Denna kunskapspotential bör synliggöras och uppmuntras. Det är ett ansvar inte bara för skolan och arbetsförmedlingen, utan också för företagsledningarna att bättre utnyttja den resurs som invandrarungdomarna utgör.

Det är inte bara i den konkurrensutsatta industrin som invandrarungdomarnas speciella kompetens behövs. Det gäller exempelvis personal vid arbetsförmedlingarna, syo-konsulenter och serviceinriktade yrken. Det kommer inom vården och äldreomsorgen att finnas ett stort behov av flerspråkig personal som kan kommunicera med invandrarna, inte minst de äldre som kanske aldrig lärt sig behärska svenska språket särskilt bra. Det finns också ett stort behov av personal med invandrarbakgrund inom den sociala sektorn och inom polisen.

Vi menar att språkkunskaper och kulturell kompetens i större utsträckning än för närvarande bör bedömas som merit vid tillsättning av tjänster.

Vi uppmanar därför det privata näringslivet, såväl som kommuner, stat och landsting att aktivt arbeta för att tillvarata den resurs som invandrarungdomarna utgör på arbetsmarknaden.

Arbetsmarknadens parter ansvar för information och utbildning

Ungdomskommittén menar att arbetsmarknadens parter har ett stort ansvar för information och utbildning. Det handlar dels om att öka kunskapen om invandrare hos arbetsgivare och arbetsledare för att undanröja misstänksamhet och motvilja mot att anställa invandrarungdomar. Det handlar också om att öka kunskapen hos den svenska arbetskraften för att minska fördomarna. Slutligen handlar det om information till invandrarungdomarna om hur det svenska arbetslivet fungerar och en ordentlig introduktionsutbildning på arbetsplatsen samt återkommande fortbildning.

Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet konstaterar att invandrarfrågorna trots parternas positiva principiella hållning är lågt prioriterade i det praktiska arbetet, både bland arbetsgivar- och arbets-
tagarorganisationer.

De fackliga organisationer som har flest invandrade medlemmar har helt naturligt den bästa informationen både till den invandrade och den svenska arbetskraften. Men kommissionen menar att informationen till arbetsledning, förtroendevalda och den svenska arbetskraften är otill-

räcklig och i vissa fall mycket bristfällig. Särskilda kurser i invandrar-kunskap i ordinarie kursprogram fann man endast hos LO och Svenska Metallindustriarbetareförbundet (Metall). I samband med de diskussioner som fördes med kommissionen bestämde Metall och Verkstadsföreningen att arbeta fram ett nytt introduktionsprogram för den invandrade arbets-kraften. Överenskommelsen undertecknades hösten 1990.

Vi ser detta som positivt och uppmanar fler parter på arbetsmarknaden att ta samma steg. Det är av stor vikt att i sådana introduktionsprogram särskilt uppmärksamma invandrarungdomarnas situation.

Vi menar också, i likhet med kommissionen, att informationen om invandring måste förbättras. Både skriftligt informationsmaterial och utbildningsinsatser bör vända sig till företagsledningar, förbundsledning-ar, förbunds- och avdelningsombudsmän och kanslipersonal. Kulturmö-tesfrågor bör också i större utsträckning tas upp på centrala och lokala kurser av olika slag.

Lagstiftning mot etnisk diskriminering i arbetslivet

Vissa principer och värderingar är så grundläggande i samhället att de bör bekräftas genom lagar, som medför konsekvenser för den som bryter mot dem. Risker finns annars att de uppfattas som föga förpliktigande.

Rätten till arbete anses som fundamental i vårt samhälle. Inte minst av hänsyn till andra generationens invandrare, uppvuxna i det svenska samhället, är det angeläget att skapa ett effektivt skydd mot diskrimine-ring i arbetslivet.

Förutom av rättviseskäl är utvecklingen mot en etniskt uppdelad ar-betsmarknad ett vägande skäl för att införa sådan lagstiftning. Vi vet att invandrare på den svenska arbetsmarknaden är överrepresenterade i låginkomstyrken, i vård, service och industri. Dessutom kan man befara att ett synsätt håller på att tränga igenom, att invandraren är någon som arbetar på just dessa områden. En etniskt uppdelad arbetsmarknad måste anses stå i strid med svensk invandrapolitik. Lagstiftning är ett sätt att komma tillrätta med detta missförhållande även om det naturligtvis inte drastiskt och på kort tid skulle förändra invandrarungdomarnas situation på arbetsmarknaden. Däremot skulle en sådan lag kunna inskräpa vikten av att diskriminerande handlingssätt inte kan accepteras. Lagen borde därför få en allmänpreventiv effekt.

Regeringen har uppdragit åt en särskild utredare att utarbeta lagför-slag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. Ett förslag kommer att läg-gas till riksdagen under budgetåret 91/92.

Ungdomskommittén vill poängtera nödvändigheten av införandet av en arbetsrättslig lagstiftning mot etnisk diskriminering i arbetslivet.

Arbetsförmedlingarnas funktion

Stora insatser görs idag av arbetsförmedlingarna för att underlätta invandrarungdomarnas inträde på arbetsmarknaden. Trots detta har det framkommit kritik från invandrarungdomarna mot förmedlingarnas sätt att fungera. Enligt uppgifter från bl a Ung-SIOS "tar arbetsförmedlarna ner dem" istället för att uppmuntra dem. De går ut med känslan av att de inte duger till något annat än att städa och att det inte är någon idé att satsa på vidareutbildning.

Även om det ytterst handlar om arbetsgivares och personalanställdes uppfattningar om invandrarungdomarnas kompetens och utvecklingsmöjligheter är det viktigt att arbetsförmedlarna får ökad kännedom om invandrarungdomarnas situation och kompetens och deras kulturella bakgrund för att bättre kunna stötta dem och för att kunna påverka arbetsgivare. Det krävs attitydförändring även bland arbetsförmedlingens personal för att se invandrarungdomarna som en resurs i det mångkulturella samhälle vi lever i.

Vi menar att arbetsförmedlingen måste arbeta mer aktivt för att underlätta invandrarungdomarnas inträde på arbetsmarknaden. Det bör ske i samklang med invandrarungdomarnas kompetens och intressen.

Vi menar att det är viktigt att kontinuerligt fortbilda arbetsförmedlarna för att ge dem mer kunskap om invandrare och olika kulturer.

Inom invandrarorganisationerna tas olika initiativ för att underlätta för invandrarungdomar att få en fast förankring på arbetsmarknaden. Det är viktigt att sådana initiativ uppmuntras och underlättas.

Det handlar också om självförtroendet hos ungdomarna. Därför är identiteten viktig! En trygg identitet innebär att man har lättare att hävda sig på arbetsmarknaden.

Jämför utländska utbildningar och yrken med motsvarande svenska

Vi menar att det är viktigt att UHÄ respektive AMS prioriterar en vidareutveckling av instrumenten för att jämföra utländska utbildningar och yrken med motsvarande svenska. Vi ser positivt på att regeringen under våren 1991 har uppdragit åt RRV att se över den framtida bedömningsverksamheten i Sverige. Förslag ska lämnas av RRV under våren 1992.

Individuella kompletteringsutbildningar

Vi menar att det är orimligt att invandrare som har utländsk utbildning ibland tvingas göra om hela utbildningen i Sverige. Korta, individuellt anpassade kompletteringsutbildningar bör prioriteras för att tillvarata invandrarnas utbildning, yrkeserfarenhet och språkkunskaper från deras

hemländer, med målsättningen att de snabbt ska kunna komma ut på arbetsmarknaden.

Kommunal samordning av invandrar- och flyktingfrågor

Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet skriver i sin slutrapport att:

"Tiden från det en flykting fått uppehålls- och arbetstillstånd till dess han eller hon kan försörja sig genom förvärvsarbete har hittills varit alltför lång. Detta beror på långa vistelsetider på förläggningar i väntan på kommunplats och svårigheter att kombinera svenskundervisning med introduktion på arbetsmarknaden. Situationen har en rad negativa effekter. Den relativa sysslolösheten är destruktiv för flyktingens självkänsla och på sikt påverkas också förutsättningarna att börja arbeta. Sysslolösheten kan också av omgivningen tolkas som bristande vilja att arbeta."

Vi menar att den påtvingade sysslolösheten är särskilt skadlig för ungdomarna, som oftast inte hunnit få någon förankring på arbetsmarknaden i sitt hemland.

Kommissionen skriver vidare:

"För att förkorta den sammanlagda tiden utanför arbetsmarknaden är det nödvändigt att berörda myndigheter finner smidiga samarbetsformer. Ett exempel på sådan samverkan är att svenskundervisningen och arbetsförmedlingens insatser samordnas så att de tidsmässigt överlappar varandra. Det är också av största vikt att de olika myndigheternas regelsystem är så konstruerade att de verkar i samma riktning.

Ansträngningar görs på många håll för att utveckla nya metoder och finna nya vägar för att flyktingar snabbare skall få arbete. Samarbetet mellan berörda myndigheter har intensifierats. Bl a arbetar personal från arbetsförmedlingen på flyktingförläggningarna för att skaffa arbete åt de flyktingar som bor kvar där trots att de har uppehålls- och arbetstillstånd.

Många kommuner har också vidtagit konkreta åtgärder för att ordna sysselsättning såväl åt denna grupp som åt asylsökande. Bl a organiseras verkstäder med handledare och möjlighet till praktik under begränsad tid inom kommunala förvaltningar och det lokala näringslivet. Detta sker parallellt med svenskundervisning och samhällsinformation.

Nuvarande regler tillåter inte en asylsökande att ta arbete under väntetiden. I avvaktan på kortare väntetider fyller den ovan beskrivna möjligheten till kontakt med den svenska arbetsmarknaden därför en viktig funktion. Det har också visat sig att denna

typ av introduktion underlättat för invandrare att få fast anställning."

Vi menar att den ökade samordningen mellan berörda myndigheter är positiv och bör fortsätta. Språkinläringen underlättas av att den kan praktiseras ute på arbetsplatserna och arbete är grundläggande för att undvika en passivisering.

En viktig utgångspunkt i samordningen av resurserna för flyktingmottagandet bör vara att utgå från arbete och språkfärdighet. Arbetsförmedlingens och svenskundervisningens roll bör vara central. Det bygger på synen att invandrarna har egen kapacitet. Det är också nödvändigt att se till hela familjens situation. Det är väsentligt, både ur invandrarnas och samhällets synvinkel, att undvika en politik som fostrar till passivitet och bidragsberoende. Alla bör få känna att de gör en insats. En målsättning bör därför vara att undvika en fostran till passivitet och bidragsberoende. Socialtjänsten bör inte stå i centrum, men ska naturligtvis finnas till hands i de fall det behövs.

Från och med 1991 har nya regler för statsbidrag till flyktingmottagande kommuner införts, som gör att det inte blir dyrare för kommunen att aktivt förbereda introduktion i arbetslivet än att betala ut socialbidrag.

Tillfälliga arbetstillstånd i flyktinglägren

Undersökningar visar att särskilt ungdomar, som inte hunnit etablera sig på arbetsmarknaden, tar skada av arbetslöshet. Den risken är inte mindre för invandrar- och flyktingungdomarna. Därför bör det finnas möjlighet att arbeta redan under asylutredningen.

I regeringens proposition (90/91:195) "Aktiv flykting- och immigrationspolitik" sägs att det kan vara nödvändigt med lättnader i det principiella förbudet mot arbete under väntetiden för att ge de asylsökande en meningsfull väntetid.

Riksdagens socialförsäkringsutskott har också uttryckt sin uppfattning om "*att nuvarande regler om asylsökandes möjligheter till arbete måste upphävas*".

Vi anser att det principiella förbudet mot arbete under väntetiden bör undanröjas. Därför ser vi positivt på regeringens beslut att tillsätta en utredning för att klarlägga frågor om arbetsrättsliga konsekvenser, försäkringar m m.

Ett sätt för flyktingarna att känna att de gör en insats är att de själva får vara med och driva förläggningen. Detta sker redan nu i viss utsträckning på en del förläggningar. Vi menar dock att omfattningen bör öka och att olika former av självförvaltning ska prövas. Det finns såvitt vi känner till inga formella hinder för självförvaltning av flyktingförläggningarna.

Vi föreslår att invandrarverket får i uppdrag att i samarbete med olika folkrörelseorganisationer pröva olika former av självförvaltning av flyktingförläggningarna. Försöken bör utvärderas efter lämplig tid.

8.3 Boende

De bostadspolitiska målsättningarna i Sverige är att uppnå ett jämlikt och integrerat boende. Trots detta är ojämlikheten i boendet stor och segregationen utbredd, särskilt i storstäderna. Storstadsutredningen konstaterade i sitt betänkande (SOU 1990:36) "Storstadsliv. Rika möjligheter – hårda villkor" bl a att livsvillkoren till stor del beror på var man bor. Det gäller såväl svenskar som invandrare.

De villkor som familjen lever under bestämmer barns och ungdomars uppväxtvillkor. Boendesituationen har därför stor betydelse för ungdomars välfärd. Vi kan konstatera att boendemönstret bland invandrare i flera avseenden är olikt svenskarnas och att etnisk boendesegregation förekommer.

Invandrarfamiljer bor i högre utsträckning än svenskar i storstadsområdena. De är mer trångbodda och bor oftare i hyreshus.

Boendesegregationen har tre olika dimensioner; socioekonomisk, demografisk och etnisk. I Sveriges storstäder finns idag segregerade bostadsområden utifrån alla dessa dimensioner. Oftast är alla tre kopplade till samma bostadsområden, inte sällan de s k miljonprogramområdena, som byggdes för att råda bot på en stor bostadsbrist.

Nyttillträdande på bostadsmarknaden, både nyanlända invandrare och svenskar som flyttade in till storstäderna från andra delar av landet, hamnade i dessa nybyggda områden. Många svenska familjer flyttade så småningom vidare till andra områden, medan fler invandrare sökte sig dit p g a närheten till sina landsmän. Segregationen ökade och områdena kom att få karaktären av genomgångsboende. Den höga omflyttningen medförde ökat slitage på lägenheterna och stabiliteten i områdena blev lidande.

Upprustningsprogram har satts igång för dessa eftersatta områden, som har otillräcklig service, för få arbetsplatser, nedslitna bostäder, sociala problem, hög omsättning av hyresgäster etc. Paradoxalt nog har upprustningen i vissa fall lett till ökad segregation.

Efter 1985 års reform med utplacering av flyktingar i kommunerna har koncentrationen till storstäderna minskat något. Numera tenderar flyktingfamiljer att i större utsträckning vilja bosätta sig på mindre orter ute i landet, medan unga ensamstående män fortfarande söker sig till storstäderna. Många av de unga ensamma männen som erbjuds bosättning på mindre orter söker sig ganska snart till större städer. Det mönstret delar de med ortens egna ungdomar, särskilt i glesbygdskommunerna. Orsakerna är framför allt brist på arbeten och högre utbildningar.

Öka tillgången på små och billiga bostäder

Vid sidan av arbetet är en dräglig bostad en grundläggande förutsättning för en fungerande tillvaro. Den brist på bostäder med rimliga hyror som råder idag drabbar ungdomar, kanske framför allt invandrarungdomar, hårt.

Den viktigaste åtgärden för att motverka att invandrarungdomar missgynnas på bostadsmarknaden är därför att öka tillgången på mindre och billiga bostäder. Detta är en åtgärd som är angelägen inte bara för invandrarungdomar, utan för ungdomar i allmänhet.

Vissa invandrargrupper uppskattar att bo i invandrartäta områden med olika nationaliteter, medan andra gärna avstår från att bo i koncentration bland landsmän. En del invandrare vill helst bo i hyresrätt för att inte rota sig för mycket i Sverige, medan andra gärna vill bo i bostadsrätt, radhus eller villa. För invandrare, liksom för svenskar, bör valfriheten att välja bostadsområde vara självklar. Men valfrihet förutsätter ett ökat bostadsbyggande. Nyproduktionskostnaden minskar dock valfriheten. Det gäller inte minst för ungdomar, som sällan har råd att betala de höga hyrorna, trots det ungdomsbostadsbidrag som finns för ungdomar under 28 år med höga boendekostnader.

Många ungdomar efterfrågar mindre, billigare bostäder och är villiga att göra avsteg från de allmänna kraven på bostadsstandard. Vissa grupper av invandrare är inte beredda att lägga ut så mycket pengar på sitt boende och är därför mer trångbodda än andra. Man planerar att återvända till hemlandet eller prioriterar att lägga pengarna på annat. Andra invandrarfamiljer, ofta med många barn, behöver större ytor. De bostäder vi har idag är anpassade till svenska kärnfamiljer. De passar varken nyetablerade invandrarungdomar eller invandrarfamiljer med många barn särskilt bra. Ett varierat utbud, med flexibla lösningar är därför nödvändigt.

Boendesegregationen central för missgynnande även på andra områden

Boendesegregationen innebär att invandrarungdomarna missgynnas på flera olika områden. Detta delar de med andra invånare i de eftersatta områdena. Som vi redovisat i vårt betänkande *Ungdom och makt* (SOU 1991:12) medför boendesegregationen exempelvis en segregering av skolan, vilket drabbar både svenska ungdomar och invandrarungdomar som går där. Likadant är det med tillgången på service. Till detta kommer naturligtvis de särskilda problem, men också möjligheter, som är förknippade med att många olika språkgrupper och kulturer blandas inom ett begränsat geografiskt område.

En koncentration av invandrare till vissa områden kan vara positivt. Det är t ex lättare att planera skolgång, tolkhjälp, information etc och för

den egna gruppen innebär det trygghet att vara nära släktingar och landsmän och ger större underlag för föreningsverksamhet.

Negativt är att risken för motsättningar mellan svenskar och invandrare kan öka, att de sociala kontakterna mellan svenskar och invandrare på fritiden tenderar att bli alltför få och att svenskans ställning som sammanhållande språk kan försvagas. Det får bland annat till följd att många av de svenska familjer som bor i dessa segregerade, mångkulturella områden och trivs med det ändå flyttar därifrån när barnen närmar sig skolåldern. Man vill undvika den stigmatisering man som invånare får i dessa områden, inte minst genom massmedias bild. Dessutom är skälet att den svenska som talas där är bristfällig och inte heller utvecklas tillräckligt i skolan. När ungdomarna sen börjar högre utbildningar kommer bristerna i svenskkunskaperna fram. Samtidigt flyttar allt färre nya svenska familjer in, vilket blir till en ond cirkel, med ännu starkare segregation i området.

Eftersom kollektivet inom en del invandrargrupper i stor utsträckning styr individerna kan det påverka integrationen i det svenska samhället negativt. Man utsätter varandra för ett socialt tryck. Även om man inom familjen är positiv till att ta till sig nya seder och värderingar från majoritetssamhället, gör man det inte offentligt för att undvika fördömanden från den egna gruppen. Detta drabbar inte minst ungdomarna exempelvis när det gäller synen på könsroller eller normer för uppfostran. Både invandrarsamfunden och profana invandrarorganisationer kan således i vissa fall vara ett hinder för invandrarnas integrering, även om det naturligtvis finns motsatta erfarenheter där man t ex driver jämställdhetsfrågorna hårt. Familjerna kan också uppleva en rädsla för det negativa man tycker sig se i det svenska levnadssättet. Rädslan för att barnen ska hamna i ett asocialt beteende med kriminalitet och drogproblem anges ibland också som ett av skälen för återvandring.

Instabiliteten ett huvudproblem i miljonprogramområdena

Ett av huvudproblemen i miljonprogramområdena har varit instabiliteten. När områdena byggdes flyttade människor in från olika delar av landet och från olika delar av världen. Ingen hade sina rötter i området. Många inflyttade delade erfarenheten av arbetslöshet. Omflyttningen i lägenheterna var hög, vilket ledde till ett ökat slitage både på själva lägenheterna och på utomhusmiljön. För att motverka denna instabilitet och istället skapa kontinuitet krävs att fler invånare rotar sig och stannar kvar i området under många år.

Vi menar att invandrarungdomarna är en tillgång för sina bostadsområden. Många känner att de har sina rötter i dessa segregerade områden. De är föregångare när det gäller att kunna hantera ett mångkulturellt vardagsliv. Vi menar därför att det är positivt om ungdomarna, såväl invandrarungdomarna som de svenska ungdomarna väljer att bo kvar i

dessas områden när de startar ett eget boende. Detta skulle bidra till att stabiliteten i området ökar.

För att kunna bryta dagens boendesegregation och få ungdomarna att vilja bosätta sig i miljonprogrammets bostadsområden krävs dock kraftfulla och konkreta åtgärdsprogram. Målet måste vara att göra dessa bostadsområden till attraktiva områden för dem som redan bor där, men också få nya grupper av människor att vilja flytta dit.

Ökat brukarinflytande

Genom att de boende ges ett reellt inflytande och ansvar, skapas en större hemkänsla i området.

Vi menar att förvaltningen i bostadsområdena bör inriktas på brukarinflytande, lokalt ansvar och befogenheter, där ungdomarnas kreativitet och skapande tas i anspråk och de ses som den resurs de är.

Blandade upplåtelseformer

Vi menar också att olika upplåtelseformer i boendet bör blandas för att motverka segregationen. Man bör kunna förändra sin boendeform utan att behöva flytta ifrån området. I vissa områden har man förändrat upplåtelseformerna i redan befintliga bostäder.

För att undvika 1970-talets enformighet bör både villor, bostadsrätter, kooperativa boendeformer och hyresrätter finnas inom samma område. För att skapa ett attraktivt boende bör också olika hustyper blandas. Hyresboendet kan få samma kvaliteter som villaboendet med villalikhnande hus och trädgård.

I nya områden bör husen placeras så att de kan bilda naturliga självförvaltningsenheter. I varje självförvaltningsenhet bör flera olika hustyper finnas. Erfarenheterna visar dock att en blandning av äganderätt och hyresätt i samma förvaltningsenhet inte löser segregationsproblemen, snarare tvärtom. Konflikter som skapar en dålig atmosfär uppstår lätt, bl a därför att husägarna anser att de som bor i hyresrätt inte tar lika stort ansvar för skötseln av området. För att underlätta förvaltningen bör därför alla hus i varje enhet ha samma upplåtelseform, även om hustyperna varierar.

Olika hustyper och olika upplåtelseformer sida vid sida innebär ett avsteg från den rationella och storskaliga förvaltningen. I gengäld vinner man i attraktivitet och boendetrivsel, samtidigt som de negativa effekterna av boendesegregationen kan motverkas.

De misstag som begåtts vid utformningen av miljonprogramområdena bör inte upprepas. Vi menar att kommunerna bör sträva efter att öka stabiliteten i miljonprogramområdena genom att erbjuda nyanlända invandrare och resurssvaga svenskar bostad i ett större urval områden.

För att locka till sig en varierad sammansättning av hushåll i redan befintliga segregerade lågstatusområden, eller i nybyggda områden, räcker det inte med att bygga attraktiva bostäder. Andra kvaliteter som närhet till natur, service, kultur och annan fritidsverksamhet samt goda transportmöjligheter måste också uppfyllas för att människor ska välja att bosätta sig i ett visst område. Insatser som förstärker utbudet av utbildning, ett ökat utbud av goda kommunikationer, kommersiell och offentlig service krävs således för att området bättre ska motsvara de krav och önskemål som befolkningen har. För att få ett levande bostadsområde är det också viktigt att det finns olika typer av arbetsplatser i området.

Högstatusutbildningar till invandrantäta områden

Fryshuset i Stockholm har föreslagit att en specialutbildning inrättas i Rinkeby. Utbildningen skulle vara ett samarbete mellan Fryshuset, Rinkeby Folkets Hus och RMI Bergs Reklamskola. Skolan skulle utbilda marknadsförare till företag som konkurrerar på internationella marknader, där språkkunskaper och kulturell kompetens är en konkurrensfördel.

Vi menar att den typen av satsningar är positiv ur många aspekter. Det är ett sätt att tillvarata invandrarungdomars speciella kompetens. Genom sina språkkunskaper och erfarenheter har de en fördel vid antagningen till utbildningen. Det är också viktigt att den här typen av högstatusutbildningar förläggs till invandrantäta lågstatusområden. Det ökar dessa områdens attraktivitet.

Vi menar att liknande satsningar bör göras även i andra invandrantäta områden. Det är angeläget att kommunerna bl a genom sitt utbildningsutbud i gymnasieskolan satsar på att minska segregationen. Kommuner-na har också skyldighet att exempelvis via syo aktivt påverka ungdomarna för att bryta traditionella linjeval. Ett av syftena med den nya gymnasieskolan har varit att minska den sneda könsfördelningen på gymnasielinjerna.

Vi uppmanar därför kommunerna att erbjuda ett blandat utbud i gymnasieskolan, bl a genom att satsa på lokala profileringar av den typ som beskrivs ovan. Vi uppmanar också kommunerna att särskilt satsa på invandrarflickorna för att motivera dem till fortsatta studier och otradi-tionella linjeval. Det kan bl a ske genom information till flickorna och deras föräldrar, gärna i samarbete med invandrarorganisationerna.

Vi menar också att högskolestyrelserna vid lokalisering av högskolekurser bör ta hänsyn till de invandrantäta områdenas behov av ett varierat utbud av utbildningar. Vi föreslår att regeringen genom att anslå pengar och platser gör det möjligt för högskolestyrelserna att inom invandrantäta områden inrätta högskolekurser där kunskaper om andra kulturer är en viktig beståndsdel.

Vi menar vidare att regeringen bör beakta invandrartäta områdets behov också när man lokaliserar nya högskolor.

Opinionsbildning som komplement till lagstiftningen

Vissa principer och värderingar är så grundläggande i samhället, att de bör bekräftas genom lagar. En sådan princip är allas lika värde. Den lagstiftning mot olaga diskriminering som finns idag är därför grundläggande, men inte tillräcklig. Vi vet att det trots lagstiftningen förekommer diskriminering vid tilldelning av bostäder.

Vi menar att det, med lagstiftningen i ryggen, handlar om ett långsiktigt arbete för att förändra attityder och öka medvetenheten och kunskapen både hos allmänheten, personalen på bostadsförmedlingarna och hos hyresvärdarna.

Lagstifta om kommunal bostadsförmedling

I dag finns bostadsförmedling i vissa kommuner, men inte i alla. De köregler som finns varierar. De flesta har en blandad behovs- och tidskö. I regel har bostadslösa förtur. Flyktingarna hör till den gruppen, men också personer från andra delar av landet som fått arbete i kommunen etc.

Vi menar att en kommunal bostadsförmedling minskar riskerna för etnisk diskriminering av bostadssökande.

Vi kräver därför att regeringen föreslår lagstiftning om bostadsförmedling i samtliga kommuner. I storstäderna bör det i vissa kommundelar även inrättas lokala bostadsförmedlingar. Detta bör kunna gynna de invandrarungdomar som gärna vill bo kvar i de områden de vuxit upp.

Flexibla lösningar

Vi uppmanar kommunerna att använda snabba och flexibla lösningar för att få fram bostäder åt ungdomar. Genom ett aktivt och okonventionellt arbetssätt bör man inte bara försöka få fram förstahandskontrakt, utan också andrahandskontrakt och korttidskontrakt. Genom att bl a utnyttja lägenheter i ombyggnadsprojekt och lägenheter som annars skulle stått obebodda, som reserv för bostadsföretagens kommande renoveringar, kan man korta bostadskön för ungdomar väsentligt. Detta kan ske antingen genom reguljära bostadsförmedlingar eller genom särskilda ungdomsbostadsförmedlingar.

Vi anser däremot inte att särskilda invandrarbostadsförmedlingar, eller särskilda regler för invandrarungdomar, på sikt undanröjer riskerna för negativ särbehandling av invandrarungdomarna. Tvärtom kan sådana särlösningar öka den främlingsfientlighet som finns. Vi tror att fortsatt opinionsbildning gentemot husvärdarna samt fortbildning av personalen

vid bostadsförmedlingarna för att öka deras beredskap att hantera uppkomna situationer på sikt ger bättre resultat.

Information till hyresvärdarna

Vi föreslår att regeringen ger ungdomsboendedelegationen i uppdrag att genomföra en rad riktade informationsinsatser till bostadsbolag och hyresvärdar för att minska de negativa attityderna till uthyrning till invandrarungdomar. Kampanjen kan med fördel genomföras i samarbete med kommunförbundet och SABO.

Fortbildning av bostadsförmedlarna

Vi menar att bostadsförmedlarna bör ha en aktivare roll vid förmedling av bostäder. De bör i större utsträckning ta kontakt med hyresvärdarna och fungera som en länk mellan hyresvärd och invandrare som behöver detta stöd.

Vi föreslår att regeringen ger ungdomsboendedelegationen i uppdrag att tillsammans med Svenska Kommunförbundet genomföra fortbildningsinsatser i kulturmöteskunskap för personalen vid bostadsförmedlingarna för att öka deras beredskap att ge service till invandrarungdomarna.

Det är också nödvändigt med ett ökat samarbete mellan bostadsförmedling och arbetsförmedling både på generell nivå och på individnivå för att undvika onda cirklar; att inte få jobb därför att man inte har bostad och inte få bostad därför att man inte har jobb.

Se över rutinerna för bostadsförmedling

Vi uppmanar också kommunerna att försöka undanröja riskerna för diskriminering på grund av etnisk härkomst genom att se över de köregler och rutiner som idag finns. Ett exempel är att hyresvärdarna idag ofta får en lista med flera bostadssökande till en ledig bostad. Hyresvärdarna kan då plocka ut namn av utländsk härkomst. Detta bör kunna förhindras antingen genom att värdarna bara får en anvisning, eller att anvisningarna bara innehåller personer med invandrarbakgrund. Det förstnämnda alternativet har nackdelen att handläggningstiderna kan öka, eftersom det kan krävas flera anvisningar efter varandra. Det andra alternativet kan innebära att den strikta köordningen rubbas.

Hyresgäströrelsen och invandrarorganisationerna som informatörer

Vi menar i likhet med kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet att hyresgäströrelsen har en viktig roll när det gäller att informera om

lagar och regler på den svenska bostadsmarknaden. Hyresgäströrelsen har en organisation som är decentraliserad i ovanligt hög grad. Bland de förtroendevalda finns många som inte är föreningsaktiva i övrigt, däribland många invandrare.

Vi menar att hyresgäströrelsen i samarbete med invandrarorganisationerna bör ge grundläggande information om boendefrågor redan på flyktförläggningarna för dem som fått uppehållstillstånd.

Vi menar också att det är viktigt att sådan information är återkommande. För att invandrarungdomarna inte ska missgynnas när de etablerar sig på bostadsmarknaden är det viktigt att information om boendet ges till invandrarföräldrar även sedan de lämnat förläggningarna, liksom direkt till invandrarungdomarna. Kommunerna har ett uttalat ansvar för att ge sådan information i samband med flyktförläggningarna i kommunerna. Men hyresgäströrelsen och invandrarorganisationerna har även här en viktig funktion på grund av sin intressegemenskap och närhet till de boende.

Invandrarorganisationerna och hyresgästföreningarna inom de olika områdena bör i samarbete informera de boende om vilka gemensamma regler och normer som gäller i området, även de oskrivna förhållningssätten och förväntningarna/spelreglerna.

Det är naturligtvis också av stor betydelse att skolan ger konkret information om olika boendeformer och reglerna på den svenska bostadsmarknaden direkt till ungdomarna.

8.4 Språk och utbildning

En utgångspunkt för ungdomskommittén när det gäller bedömningar och förslag kring invandrarungdom och utbildningsfrågorna hämtar vi i betänkandet *Ungdom och makt*, där vi i kapitlet *"Från samråd till självstyre"* beskriver hur vi tycker att elevers delaktighet i skolan ska utvecklas och förbättras. Där beskriver vi bl a att *"det grundläggande för skolan är att ge alla ungdomar en god utbildning oavsett bostadsort, ekonomi, social miljö, ras, språk, kön, tro/livsåskådning eller samhällsyn"*. Vidare säger vi att *"den framtida skolan bör tillgodose kravet på en jämlik och likvärdig skola. Utbildningen måste vara rättvis och solidarisk och verka på ett sådant sätt att olika förutsättningar hos eleverna inte blir ett hinder utan en styrka i undervisningen och samvaron på de olika skolorna"*.

De flesta av våra bedömningar och förslag rörande skolfrågor gäller i högsta grad även för invandrar- och flyktförläggningar. Därför kommer vi inte att upprepa dessa här. Vi går istället in på de områden som direkt berör denna grupp av ungdomar på ett speciellt sätt.

Tvåspråkighet, en tillgång!

Att se tvåspråkigheten som en tillgång i skolans värld borde vara självklart. T ex borde man se hemspråkslärarna, som även undervisar i något annat ämne än sitt hemspråk, som en tillgång just för att de är tvåspråkiga. De kan lättare förstå vissa problem som invandrarbarn hamnar i på grund av språksvårighet. De skulle också lättare kunna avstyra konflikter mellan elever med språklig eller kulturell grund. Detta gäller också i hög grad andra personalkategorier i skolan, exempelvis lokalvårdarna som ofta är tvåspråkiga.

Elever som är bärare av flera levande språk och kulturer bör på samma sätt ses som en tillgång för skolan. Det gäller såväl i klassrumsvardagen som i skolans arbete i sin helhet. Att ta tillvara dessa resurser är en självklarhet i det mångkulturella samhälle vi lever i.

För att främja tvåspråkighet bör man i vissa kommuner fortsätta att bygga ut "*svenska två*" i enlighet med vad skollagen säger. Vi menar också att man i en del kommuner bör gå längre än vad lagen kräver. Detta gäller framför allt i de invandratäta kommunerna.

Vissa av de studier som har utförts i Sverige visar också att invandrarbarn klarar sig lika bra i skolan som svenska barn. Variationerna mellan olika etniska grupper är emellertid stora. Viktiga faktorer för skolframgång är, förutom studiebegåvning, föräldrarnas aspirationer för barnens utbildning, hemmiljö och undervisningens kvalitet och kvantitet.

Det är därför viktigt att framhålla att en väl planerad och genomförd undervisning, baserad på ett gott mottagande före skolan, är grunden för en aktiv tvåspråkighet och ger därmed också chans till gynnsam skolframgång.

Vi uppmanar kommunerna att i de kommunala skolplanerna konkret uttrycka vilka ambitioner och åtgärdsprogram som kommunen tänker sig för att främja en aktiv mångkulturell skolvardag. Inte minst är det viktigt att kommunerna beskriver hur en aktiv tvåspråkighet kan främjas i respektive kommun.

Hemspråksundervisningen i ungdomsskolan

Ungdomskommittén vill poängtera att vi ser det som väldigt viktigt att behålla och utveckla hemspråksundervisningen i grund- och gymnasieskolan. Dålig organisation och planering av hemspråksundervisningen i kommunerna får aldrig bli en ursäkt för nedprioritering av hemspråksämnet. Vi tror det är viktigt att alla ansvariga, från barnomsorgen till högskolan, samverkar på ett sådant sätt att de hemspråksberättigade eleverna kommer till sin rätt och blir den värdefulla tillgång i vårt mångkulturella samhälle som de har förutsättningar för.

En självklar grundförutsättning för att helt och fullt kunna fungera i det svenska samhället är att alla, oavsett om man är svensk medborgare eller ej, har goda baskunskaper i svenska, matematik, engelska och samhällskunskap. Inte minst om man vill gå vidare och utbilda sig även efter grundskolan. Det är också en rättighet att få undervisning i sitt hem-språk.

När det gäller på vilket sätt invandrares möjligheter och rättigheter till kunskap i såväl sitt eget språk som i det svenska språket ska tillgodoses är det inte lätt att ge ett entydigt svar. Åsikterna går vitt isär såväl bland invandrare och flyktingar själva som bland företrädare för det svenska utbildningsväsendet.

Ungdomskommittén ställer sig dock bakom de krav som bl a invandrar-ungdomar för fram om en kvalitativt bra hemspråksundervisning i grund- och gymnasieskolan. Det är oacceptabelt att elever som deltar i hemspråksundervisning på grund av bristfällig schemaläggning går miste om lektioner i andra ämnen.

Hemspråksundervisningen syftar till att en elev ska kunna behålla och utveckla kunskaperna i det språk som eleven använder i sin dagliga miljö. Vissa krav på kunskaper i hemspråket för att få rätt till hemspråksundervisning finns i grundskoleförordningen, men elevens och föräldrarnas önskemål är ändå det mest avgörande.

Den fördel som det innebär för unga människor att ha tillgång till flera språk måste man både stimulera och se positivt på. I vårt mångkulturella samhälle med ökade internationella kontakter måste stat, kommun och landsting värdera olika kulturella och språkliga inslag som en viktig tillgång. Unga invandrare och flyktingar blir på det sättet en resurs att räkna med för Sverige i en allt mer internationell värld.

FNs barnkonvention tar bl a upp detta i sin artikel 29 där det står:

"Konventionsstaterna är överens om att barnets utbildning skall syfta till att.....

utveckla respekt för barnets föräldrar, för barnets egen kulturella identitet, eget språk och egna värden, för vistelselandets och för ursprungslandets nationella värden och för kulturer som skiljer sig från barnets egen;

förbereda barnet för ett ansvarsfullt liv i ett fritt samhälle i en anda av förståelse, fred, tolerans, jämställdhet mellan könen och vänskap mellan alla folk, etniska, nationella och religiösa grupper och personer som tillhör urbefolkningar;....."

På grundskolan bör möjligheten till hemspråksundervisning vara en självklar rättighet. På gymnasienivå måste man dock vara öppen för att det dessutom kan innebära en extra satsning och prioritering som den enskilde eleven själv också måste göra för att förkovra sig och öka användningen av sina resurser.

För att bättre kunna förena de olika ståndpunkter som finns när det gäller hemspråks- och svenskundervisningen för invandrare och flyktingar i grund- och gymnasieskolan menar ungdomskommittén:

att i ett avreglerat skolsystem måste minoritetsgrupper skyddas när det gäller möjligheter till hemspråksundervisning,

att hemspråksundervisning ska bedrivas på grund- och gymnasieskolan med hög kvalitet och av lärare som är både goda pedagoger- och har hög ämneskompetens,

att svenska som andraspråk (svenska två) på grundskolan ska prioriteras och bedrivas av pedagogiskt- och ämneskompetenta lärare,

att man i gymnasieskolan bör se hemspråksundervisningen som ett av flera ämnen, som kan väljas inom ramen för individuella val. Många ungdomar kan tänkas välja språk som individuellt val. Ungdomar med invandrarbakgrund kan då ges möjlighet att utveckla sin kompetens genom vidareutbildning i sitt hemspråk,

att erbjudandet om frivilligt stöd i de ämnen som behövs när exempelvis svenskkunskaperna inte räcker till för förståelsen ska vara en självklarhet på alla gymnasieskolor. Som vi kunde konstatera i vårt betänkande Ungdom och makt finns det stora klass- och könsskillnader i ungdomars villkor, inte minst inom skolan. Därför är det viktigt att denna möjlighet till extrastöd, som redan finns på många skolor, erbjuds alla elever inte bara invandrarelever,

att hemspråkslärarna ska vara lärarutbildade, alternativt erbjudas fortbildning, även i något eller flera andra ämnen än sitt hemspråk. De kan då undervisa också i detta/dessa ämnen vilket skulle öka kontakten med andra lärare och elever. Samtidigt skulle fulla tjänster lättare kunna erbjudas hemspråkslärarna. På samma sätt som andra lärare har hemspråkslärarna skyldighet att hjälpa till med andra saker än just sitt ämne i skolan. Det är då viktigt att hemspråkslärarna ser sig själva och av skolledningarna behandlas som viktiga förebilder och kulturbärare för samtliga elever på skolan. Detta underlättas om de undervisar i andra ämnen än sitt hemspråk.

att hemspråkslärarna inordnas i de lärarlag etc som finns på skolorna för att på ett bättre sätt integreras i skolan och lärarkollegiet,

att hemspråksämnet schemaläggs på samma sätt som övriga ämnen och vid samma tidpunkt. Man kan då samordna så att exempelvis hemspråksundervisningen sker på håltimmar, samordnas med andra tillvalsämnen etc. Hemspråksundervisningen kommer då också igång samtidigt med övrig läsning vid terminens början. Troligen skulle det innebära att både ämnet som sådant och lärarna i respektive hemspråk skulle få en annan behandling och status i skolan, bli en del av helheten i skolan,

att respektive skolledning ser till att en bättre samordning mellan rektorsområden sker så att hemspråksundervisningen inte bedrivs i för små grupper,

att en bättre samordning och samråd, till stöd och hjälp, sker mellan hemspråkslärare inom olika kommuner inom samma språkgrupp. Ansvar för att detta sker bör åvila respektive kommun,

att staten satsar extra resurser på att utveckla hemspråkslärarutbildningen så att den kommer i paritet med annan lärarutbildning,

att den försöksverksamhet med hemspråksklasser som pågått sedan 1985 utvärderas av det nybildade skolverket. Utifrån denna utvärdering bör sedan hemspråksklassernas framtid bedömas, och

att i de fall det behövs, undervisningsmaterialet i hemspråksundervisningen moderniseras och anpassas till det svenska samhället.

Interkulturellt synsätt i skolan

Utifrån vårt resonemang om det mångkulturella samhället menar ungdomskommittén vidare att skolan i enlighet med Lgr 80 ska genomsyras av ett interkulturellt synsätt. Det vill säga att skolan på olika sätt bör föra in kunskap och erfarenheter från andra kulturer. Inte minst dem som finns representerade på skolan. Detta är något som redan sker på många håll, men mer utifrån skollärdningens eller lärarnas personliga intresse än utifrån den självklarhet att vi redan lever i ett mångkulturellt samhälle och därför bör utgå från det i all undervisning. I kommunaliseringen av skolan är det viktigt att detta synsätt får vara levande. Ungdomskommittén föreslår därför:

att läroplansarbetet framöver för både grund- och gymnasieskolan också genomsyras av ett interkulturellt synsätt,

att resurser avsätts centralt för att arbetet med skolans internationalisering ska kunna förverkligas i kommunerna, och

att läromedelsproducenter uppmanas att utveckla och förbättra läromedel så att de också genomsyras av ett interkulturellt synsätt.

Religionskunskapsämnet i den nya gymnasieskolan

Enligt läroplanen för gymnasiet (Lgy 83) ska målet för religionskunskapsämnet vara att eleven genom undervisning i religionskunskap ska:

- ”– *skaffa sig kunskap i olika åskådningars innehåll,*
- *orientera sig om väsentliga moraliska och religiösa problem, särskilt i vår egen tid,*
- *öka sin kunskap om kristendomen och viktiga icke-kristna religioner, samt*
- *med bevarad tolerans mot andras uppfattning uppöva sin förmåga till självständigt ställningstagande i livsåskådningsfrågor.”*

I gymnasieskolan borde religionskunskapsämnet speciellt kunna utvecklas till att öka kunskapen och förståelsen om andra kulturer och religioner som vi har i landet eller som finns i världen. En viktig uppgift

i detta ämne måste just bli att försöka hitta bryggor mellan olika kulturer och deras olika uttrycksmedel genom en gedigen kunskapsbas.

Riksdagen beslutade våren 1991 att religionskunskapsämnet ska ingå med 30 timmar i samtliga program på gymnasieskolan. Motivet är att internationaliseringen och den ökade rörligheten över gränserna kräver ökade kunskaper om religionerna i världen.

Ungdomskommittén föreslår därför:

att religionskunskapsämnet i samtliga program i den nya gymnasieskolan ska utvecklas till att behandla och utveckla kunskap och förståelse kring religioner och kulturer, förståelse av det mångkulturella samhället, och dess konsekvenser i Sverige, och

att läroplanskommittén i det pågående arbetet med styrdokument för gymnasieskolan, inte minst arbetet med kursplanerna, utvecklar religionskunskapsämnet i denna riktning.

Behov av multifaktorell forskning

I Sverige har mycket av forskningen kring invandrarbarns/ungdomars situation fokuserats på frågor som rör förhållandet till de båda kulturerna, språkutveckling och skolframgång. Forskning som tar hänsyn till hur olika invandrarminoriteter utvecklar anpassningsstrategier i tex skolan är inte så vanliga. Vi menar att det är angeläget att utveckla forskningen för att få mer kunskap om olika minoritetsgruppers anpassningsstrategier i skolan, deras val av yrkesvägar, studieambitioner och mönster etc. Forskningen bör även ta hänsyn till faktorer som klassbakgrund, kön, familjesituation, studietradition m m, s k multifaktorell forskning.

Ungdomskommittén föreslår därför:

att det nya skolverket får i uppdrag att initiera forskning kring invandrarungdomars situation i skolan. Framför allt bör denna forskning fördjupa bilden av olika minoritetsgruppers anpassningsstrategier i skolan, deras val av yrkesvägar, studieambitioner och -mönster.

8.5 Fritid och föreningsliv

Öka ungdomsrepresentationen i föreningslivet

En viktig delaktighetsfråga för unga människor är att vuxenvärlden lyssnar och bryr sig om ungdomarnas frågor och synpunkter. I vårt betänkande Ungdom och makt behandlas delaktighets- och inflytandefrågorna för ungdom. Där kunde ungdomskommittén bl a konstatera att delaktigheten i styrelser och kommittéer inom föreningslivet, såväl i offentlig som privat/ideell verksamhet, inte på långa vägar speglar den ålders- och könssammansättning som samhället består av. Vi uppmanade bl a folkrörelserna att se till att man har en jämn köns- och åldersför-

delning i styrelser, råd- eller andra organ. Målet bör vara att det minst ska ingå två personer under 25 år i nämnda organ.

Vi menar att samma målsättning bör gälla även för invandrarorganisationerna och deras lokala föreningar. Därför uppmanar vi invandrarorganisationerna att aktivt arbeta för att även ungdomar under 25 år finns representerade i styrelser och kommittéer.

Vidare uppmanar ungdomskommittén samtliga invandrargrupper/organisationer att starta ungdomsavdelningar för att stärka ungdomarnas delaktighet i den egna gruppen och i samhället.

Invandrarföreningarna fyller en viktig social funktion

Invandrarföreningarna fyller en mycket viktig social funktion för sina medlemmar, i alla åldrar, inte minst för familjerna och därmed också ungdomarna. Ungdomskommittén menar därför att det är viktigt för invandrarorganisationerna att få bygga upp starka organisationer där man inte redan från början tvingas splittra sig på en mängd olika aktiviteter. Snarare bör de lokala invandrarföreningarna stimuleras till att stötta sina landsmän, särskilt ungdomarna, för att de ska hitta sina speciella aktiviteter bland andra föreningar eller i kommunen utan att för den skull tappa kontakten med sitt ursprung. Det är inte säkert att det är det bästa att varje invandrarförening sätter upp ett eget fotbollslag när det finns en fotbollsförening i närheten osv. Invandrarföreningarna kan därmed få en stor betydelse för att på ett positivt sätt integrera sina ungdomar i det svenska samhället.

Detta kräver dock att man från svensk sida stöttar invandrarorganisationerna och deras lokala föreningar. Invandrarföreningarna bör kunna erbjuda sina ungdomar ett stöd i den egna kulturen och i deras möte med det svenska samhället. Samtidigt bör de stimulera ungdomarna att utifrån sina intressen ha kontakt med andra föreningar eller annan verksamhet.

Utveckling av barn- och ungdomsverksamheten

Under årens lopp har olika projektmedel ställts till ungdomsorganisationernas förfogande för att de ska kunna utveckla sin verksamhet eller fördjupa vissa delar av den. Även invandrarorganisationerna har haft möjlighet att söka sådana medel. Eftersom vissa av dem inte har någon utbyggd ungdomsverksamhet, är det tveksamt om de i lika hög grad som svenska organisationer har haft möjlighet att få del av dessa medel.

Redan idag fördelar barn- och ungdomsdelegationen stöd ur allmänna arvsfonden till invandrarorganisationer för utveckling av deras barn- och ungdomsverksamhet.

Ungdomskommittén föreslår att medel även fortsättningsvis avsätts från allmänna arvsfonden för en utvecklingsverksamhet bland invandrar-

organisationerna i Sverige. Främst i syfte att stärka organisationernas strävan att utveckla ungdomsavdelningar inom sina organisationer både på central och lokal nivå. Vidare bör projektmedlen kunna användas för att de lokala invandrarföreningarna ska kunna arbeta för ökad integration med svenska föreningar och verksamheter samtidigt som de arbetar för att stötta sina ungdomar i deras egen kultur i mötet med den svenska vardagen. Det kan också gälla samverkan mellan invandrarföreningar och kommuner för att skapa möjlighet till och utveckla integrationen mellan svenska ungdomar och invandrarungdomar, t ex på fritidsgårdar eller i bostadsområden. Även möjligheten att stödja uppbyggandet av helt nya grupper, utanför de traditionella föreningarna, bör kunna ingå.

I anslutning till denna utvecklingsverksamhet bland invandrarorganisationerna vill ungdomskommittén också föreslå att regeringen ger statens ungdomsråd ett utredningsuppdrag för att ta reda på hur invandrarorganisationernas möjligheter att fungera i det svenska samhället ser ut. Utredningen bör, utifrån utvecklingsverksamheten och invandrarorganisationernas ordinarie verksamhet, bl a titta på ekonomi-, verksamhets-, demokrati-, jämställdhets- och delaktighetsfrågor. Syftet med utredningen ska vara att ge regeringen underlag till på vilket sätt man bäst kan stödja och förstärka invandrarorganisationerna i framtiden.

Fritidsledare med kulturell kompetens

Behovet av fritidsledare som har kunskap och känsla för olika kulturer och olika föreningars särarter kommer att öka i framtiden både i förningsslivet och den kommunala verksamheten. Detta är något som redan börjar märkas när man läser platsannonser där man söker fritidsledare. Men det är viktigt att det också uppmärksammas på de fritidsledarlinjer som företrädesvis finns på folkhögskolorna.

Ungdomskommittén vill därför uppmana fritidsledarskolorna att beakta de möjligheter som det mångkulturella samhället erbjuder i sin undervisning. Detta innebär bl a att behovet av att rekrytera tvåspråkiga fritidsledare måste betonas framöver. Likaså ökar behovet av att i undervisningen lyfta in moment om det mångkulturella samhället.

Ungdomsverksamhet som bedrivs i invandrartrössamfund

Ungdomskommittén menar att bra ungdomsverksamhet bör stödjas, vare sig den ingår i invandrartrössamfundens eller i andra organisationers verksamhet. Ofta bedriver de olika invandrartrössamfundet ungdomsverksamhet för sina minoritetsgruppers räkning och har därmed en viktig kulturbärande och identitetsstärkande funktion.

Därför uppmanar vi kommunerna att i behandlingen av bidrag och stöd till kultur/ungdomsverksamhet i lokala invandrartrössamfund mer se till själva verksamheten än till att den bedrivs i ett invandrartrössamfund.

Stöd i flyktingmottagandet

Invandrarorganisationerna har också en viktig roll att fylla i samband med kommunernas flyktingmottagande. När det gäller att ta emot nyanlända flyktingar kan nationalitetsföreningarna med sin språk- och kulturkompetens bli den första tryggheten.

Även många svenska organisationer tar idag ett aktivt ansvar för att stödja nyanlända flyktingar på olika sätt. Kommittén menar att detta är positivt och bör uppmuntras så att fler organisationer går in i ett aktivt arbete för att integrera invandrar- och flyktingungdomar i det svenska samhället.

Därför uppmanar vi svenska barn- och ungdomsorganisationer samt invandrarorganisationer att aktivt arbeta för att de lokala föreningarna eller deras medlemmar tar sig an nyanlända flykting- och invandrarungdomar och försöker inlemma dem i det svenska samhället. Denna form av fadderverksamhet, som prövats med framgång på olika håll, bör inte i första hand syfta till att öka det egna medlemsantalet, utan vara en självklar utsträckt hand till en nyanländ vän.

Integration i frizoner och ungdomsföreningar

Ungdomar har mycket att lära varandra från olika kulturers sätt att umgås och träffas på fritiden. Det är också angeläget att ta vara på de signaler som ungdomar ger om lokala öppna mötesplatser, eller frizoner där man på ett opretentiöst sätt kan få vara för sig själv och byta åsikter, tankar och handlingsmönster med varandra. Detta utvecklade vi i betänkandet *Ungdom och makt* under kapitlet "*Kultur, språk och delaktighet*".

Att på ett målmedvetet sätt låta de svenska barn- och ungdomsorganisationerna genomsyras av att vi lever i ett mångkulturellt samhälle tror vi också är av stor vikt. Mycket av detta kan ske på det genomarbetade sätt som Ungdomens Röda Kors och andra organisationer ger prov på, men det kan, och bör också, ske i organisationernas ordinarie verksamhet på alla plan. Det är viktigt att det mångkulturella samhället inte bara syns i organisationernas utvecklingsprojekt utan genomsyrar den totala verksamheten.

Ungdomskommittén uppmanar både svenska föreningar och invandrarföreningar att aktivt arbeta för att hjälpa och stödja varandra. Stora, mer etablerade organisationer bör särskilt dela med sig av sina erfarenheter till nya oerfarna grupper och föreningar. Det kan röra föreningskunskap och information om hur olika saker fungerar i Sverige eller kulturmöteskunskap för att motverka missförstånd och segregation. Men det handlar om ett ömsesidigt utbyte. Majoritetsbefolkningen behöver inte bara kunskap och förståelse om andra kulturer och invandrare, de måste också lära

sig att leva i det mångkulturella och mångetniska samhället, lika väl som invandrarna behöver kunskap om hur det svenska samhället fungerar.

En viktig åtgärd för att öka integrationen kan vara att integrera olika invandrar- och svenska föreningar lokalmässigt. Ett samarbete mellan organisationerna och ett ökat deltagande av invandrare i svenska föreningar kan underlättas genom att man finns i samma lokaler. Det är viktigt att skapa naturliga, gemensamma mötesplatser.

I en del organisationer och hos vissa personer finns en rädsla för "att göra fel" i kontakterna med invandrare. Men man behöver inte vara expert, sunt förnuft räcker långt. I kulturmöten kan det bli missförstånd ibland, men vi menar att det inte är så allvarligt om man har goda avsikter. Att leva i ett mångkulturellt samhälle innebär en ständig läroprocess.

Aktiv stöttning från kommuner och centrala organ

Kommunerna har ett stort ansvar för att informera och hjälpa invandrarorganisationerna med ansökningar, bidrag, de speciella villkor etc som finns i kommunen. Att då bara fungera som en kontrollstation skapar distans. Det handlar om att alltid stå i dialog med de invandrarföreningar som finns i kommunen och på olika sätt försöka integrera dem i det svenska samhället. En första information till nybildade invandrarorganisationer bör om möjligt förmedlas muntligen av någon tjänsteman, eller annan organisation/förening i kommunen, och inte bara ske via ett brev. Alla kommuner har naturligtvis inte möjlighet att inrätta speciella invandrar nämnder, även om det vore bra, men en samordnad information till föreningslivet generellt och invandrarföreningar i synnerhet bör ändå vara ett minimikrav.

Det är därför synnerligen viktigt att kommunerna aktivt stöttar invandrarföreningarna i deras arbete för att landsmän snabbt ska finna sig tillrätta i Sverige. Likaså bör övriga ideella organisationer stimuleras att engagera sig i samverkan med invandrarorganisationer och i det organiserade flyktigmottagandet. Dessa insatser har stor betydelse för att motverka problem och sociala missförhållanden, inte minst för invandrar- och flyktigungdomar.

En modell för att bättre stödja främst invandrarföreningar är att kommunerna som komplement till personliga informationsträffar, kontinuerligt inbjuder nya föreningar eller nya funktionärer i äldre föreningar till utbildning/information. Denna utbildning bör sedan fortlöpande erbjudas föreningslivet för att kommunen på det sättet ska stå i ständig dialog med föreningarna och deras företrädare. Självfallet fungerar detta redan i många kommuner på ett eller annat sätt. Naturligtvis måste här de lokala förutsättningarna och traditionerna vara vägledande. Det finns med andra ord inte enbart en fungerande modell för hur detta ska gå till.

Vi menar att invandrarungdomarna själva är en resurs i detta sammanhang. De har inblick i båda världarna, dvs de har kunskap, bl a genom

skolan, om det svenska organisationslivet samtidigt som de är väl förtrogna med den egna gruppens sätt att fungera.

Vidare utgår vi från att de statliga och landstingskommunala satsningarna på föreningslivet när det gäller insatser för invandrar- och flyktingungdomar inte minskas i ekonomiskt knappa tider. Dessa grupper bör prioriteras även då.

Centrala organ

Svenska kommunförbundet och invandrarverket har en stödjande roll för att hjälpa de kommuner som inte själva har möjlighet till, eller upplever svårigheter i, kontakter med invandrargrupper. Båda dessa organ bedriver redan idag en viktig informationsverksamhet gentemot invandrargrupperna, kommunerna och den enskilde individen. Det kan handla om utbildning och material kring olika invandrargruppers kultur, religion, levnadsmönster etc som kan underlätta och ge kunskap i mötet med och informationen till invandrare på det lokala planet.

Ungdomskommittén menar dock att en mer decentraliserad information direkt på basplanet är att föredra framför information som kommer från centralt håll. Därför uppmanar vi kommunförbundet och invandrarverket att till största delen kanalisera sina centrala informationsresurser via lokala organ; kommuner, föreningar, studieförbund etc.

Kontakt med utvandringsländerna

En viktig funktion som invandrarorganisationerna har är att hålla kontakt med ursprungslandet. Detta sker på olika sätt t ex genom att utveckla hemlandets kultur och traditioner i det nya landet eller att arbeta med lägerverksamhet där barn och ungdomar vistas några veckor på sommaren i sitt ursprungsland.

I direktiven för översynen av allmänna arvsfondens ändamålsbestämmelser redovisas att ungdomskommittén i sitt betänkande om internationellt ungdomsutbyte (SOU 1990:42) föreslagit att stöd ur allmänna arvsfonden borde utgå *"till att starta pilot- och/eller försöksprojekt i syfte att stimulera utbytesprogram samt försöka hitta vägar för att nå ut med information till ungdomar"*.

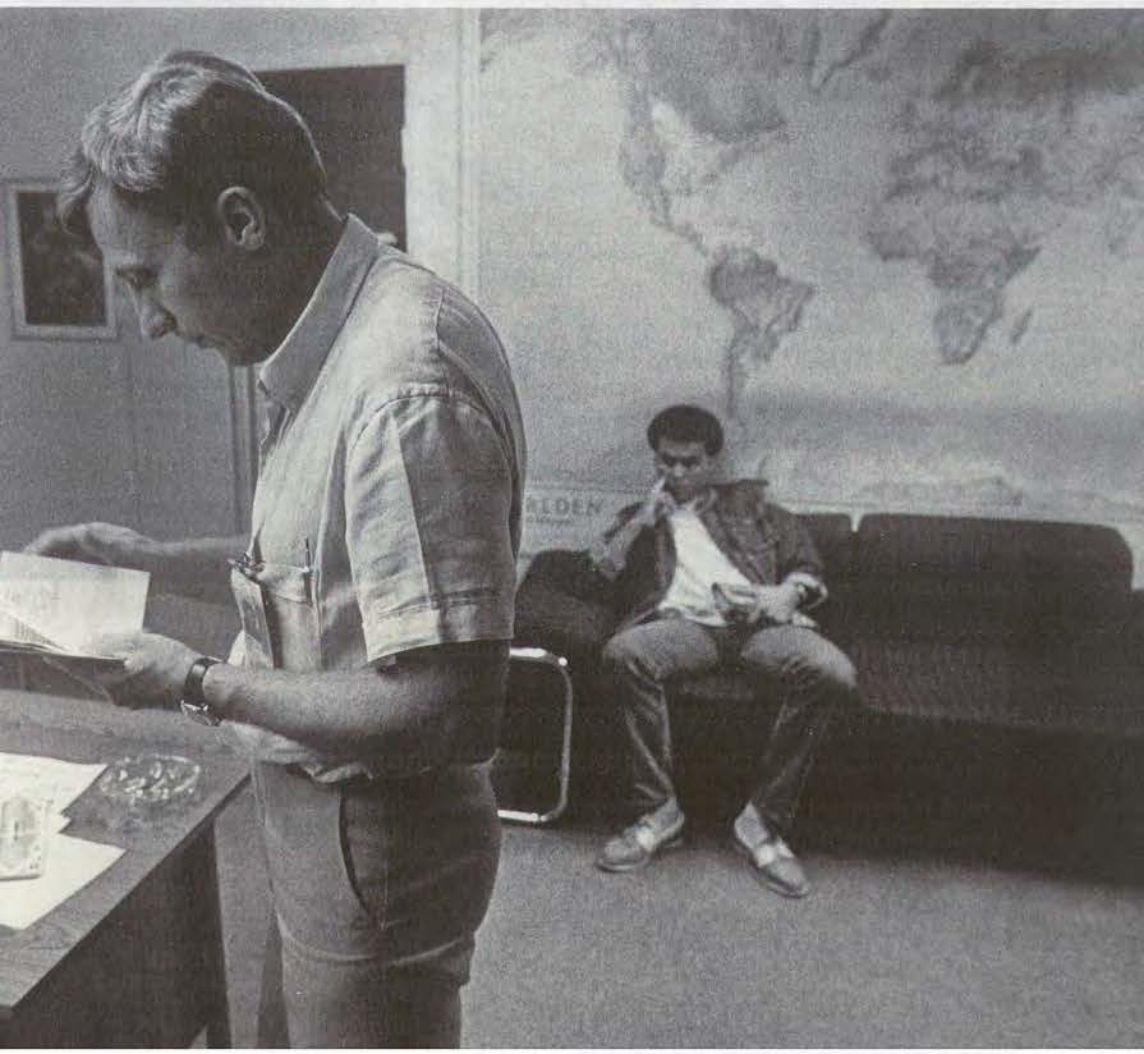
I direktiven knyter man an till detta och ger utredaren i uppdrag att i linje med vad riksdagen tillkännagivit pröva om gällande ändamålsbestämmelser och tillämpning av denna svarar såväl mot dagens situation som framtida behov hos olika målgrupper. Ungdomskommittén förutsätter att även utbyte med invandrarungdomars utvandringsländer då ska komma ifråga.

Främlingspass

En fråga som för vissa flyktingungdomar blivit viktig är frågan om främlingspass. Statslösa och identitetslösa, dvs de som saknar identitetshandlingar när de kommer till Sverige, får främlingspass när de fått uppehållstillstånd. Numera finns inga restriktioner mot att resa fritt inom Norden när man har främlingspass, däremot gäller viseringstvång i övriga länder. Genèvekonventionsflyktingar (ca 15–20 % av flyktingarna i Sverige) har sk resedokument som innebär att de kan resa fritt i hela Västeuropa.

Nuvarande regler innebär att ungdomar med främlingspass inte kan ta del av den europeiska integrationen. Det innebär också en begränsning i dessa ungdomars delaktighet jämfört med andra ungdomar i Sverige. Det kan också innebära att familjemedlemmar som vistas i olika länder inte får möjlighet att träffas.

Ungdomskommittén uppmanar därför regeringen att skyndsamt undanröja de kvarvarande hindren i reglerna för flyktingungdomar som har främlingspass så att de, på samma sätt som övriga ungdomar i Sverige, har möjlighet till full integration i Europa och övriga världen.

Reservationer och särskilda yttranden

1. Reservation av ledamoten Jörgen Rundgren

Kapitel 8 Bedömningar och förslag

Avsnittet Åtgärder mot ungdomsarbetslösheten

Jag menar att följande skrivning borde ha ingått i förslagsdelen: "Vi menar därför att de flyktingar som inte inom ett år får besked från statens invandrarverk automatiskt bör få stanna i Sverige. När det gäller barnfamiljer bör tiden icke överstiga ett halvår. Vid överklaganden kan väntetiden bli längre."

Avsnittet Högstatusutbildningar till invandrartäta områden

Det sista stycket som handlar om lokalisering av högskolor bör helt utgå. Det är inte heller rimligt att ha högskolor lokaliserade till vissa bostadsområden därför att det där skulle bo ovanligt mycket invandrare (eller någon annan grupp av människor, såsom arbetare eller barnfamiljer). Lokalisering av högskoleutbildning bör ske med utbildningens bästa för ögonen och helst beslutas av från staten fristående högskolestyrelser.

Avsnittet Flexibla lösningar

Kommitténs majoritet vill inte ha särskilda bostadsförmedlingar för invandrare, men man menar att kommunerna ska kunna ha sådana för ungdomar. Det är ett ologiskt kategoritänkande som jag anser att vi har alldeles för mycket av redan i Sverige. Är det problem på bostadsmarknaden så drabbar det alla åldrar. Förslaget löser inte grundproblemen med en reglerad bostadsmarknad som minskar rörligheten och som lett till att mängder av små lägenheter försvunnit. Hela avsnittet borde utgå!

Avsnittet Hyresgäströrelsen ...

Hyresgäströrelsen har utvecklats till en socialdemokratisk propaganda-apparat. Under valrörelserna är det uppenbart att man står för en stor del av det socialdemokratiska valarbetet. Det finns ingen anledning att ge dem en särställning för att informera på flyktingförläggningarna. Det är personalen på flyktingförläggningarna som bör ansvara för den grundläggande informationen om boendefrågor. Det andra och tredje stycket borde följdaktligen utgå.

Avsnittet Hemspråksundervisningen i ungdomsskolan

Hemspråksundervisning ska bedrivas på grundskolan och på ett sådant sätt att det ej går ut över den ordinarie undervisningen. Gymnasieskolan är en frivillig skolform där eleverna väljer inriktning inför framtiden. Grundkunskaperna ska vara inhämtade på grundskolan. Det gäller också hemspråkskunskaperna. Jag reserverar mig mot att hemspråksundervisning generellt ska erbjudas på gymnasiet.

2. Reservation av ledamöterna Jörgen Rundgren, Mats Sahlin och Marie Wilén

Kapitel 8 Bedömningar och förslag

Avsnittet Lagstifta om kommunal bostadsförmedling

Tillgången till bostäder samt de höga kostnaderna för att bo anser vi är de stora problemen. De löses inte genom lagstiftning om bostadsförmedling i samtliga kommuner. Det finns inte heller någon grund för påståendet att denna lagstiftning skulle skapa fler bostäder.

De kommuner som anser sig behöva kommunala bostadsförmedlingar ska givetvis inrätta sådana, men finner kommunerna andra vägar ska de kunna användas. Detta är en del av det kommunala självstyret som kommitténs majoritet i det här fallet vill sätta sig över.

1. Särskilt yttrande av ledamoten Ylva Johansson

Kapitel 6 Språk och utbildning

Sedan ungdomskommittén tillsattes och fick sina direktiv har regering och riksdag fattat vissa beslut som enligt min mening försämrar invandrarelevernas möjlighet till hemspråksundervisning. Det gäller beslut om s k "Minsta rimliga gruppstorlek" för hemspråksundervisning, möjlighet att förlägga hemspråksundervisning till lördagar och därmed ge undervisning i hemspråk förutsättningar som skiljer sig från övriga ämnens samt beslut om nedskärningar av statsbidraget till skolorna. Jag anser att

dess beslut har lagt hinder i vägen för ungdomskommitténs arbete med att föreslå förbättrade villkor för flykting- och invandrarungdomar.

Jag vill hänvisa till de ställningstaganden som jag i min egenskap av riksdagsledamot redogjort för i riksdagens utbildningsutskott, betänkan- dena 1990/91:UbU7 samt 1990/91:UbU17.

2. Särskilt yttrande av ledamoten Jörgen Rundgren

Kapitel 4 Arbete

Kommittémajoritetens förslag om att fortbilda arbetsförmedlarna är inte tillräckligt. Arbetsförmedlingarna fungerar inte bra ur invandrarungdomarnas synvinkel, men de har inget alternativ. Nej, avskaffa arbetsförmedlingarnas monopol på att i organiserad form förmedla arbeten. Då skulle förmedlingar som specialiserade sig på invandrarungdomar kunna växa fram. Där man uppmuntrade invandrarungdomar och stenhårt stod på deras sida. Invandrarorganisationer skulle då också kunna driva arbetsförmedlingar, t ex i form av en ekonomisk förening. Det är beklagligt att kommitténs majoritet ej vill ändra lagstiftningen på den här punkten.

Kapitel 6 Språk och utbildning

En självklar grundförutsättning för att helt och fullt kunna fungera i det svenska samhället är **goda** kunskaper i det svenska språket. Jag anser att kommittén har ägnat sig för mycket åt frågan om hemspråksundervisningens utformning och för lite åt betydelsen av att invandrarungdomar får bra svenskundervisning. Goda svenskkunskaper är en grundläggande förutsättning för framgång i studierna. 1989 var det 17,3 % av eleverna i grundskolan som nästan helt saknade kunskaper i svenska. Det är uppenbart att invandrarungdomarna behöver extra hjälp i svenska för att inte missgynnas gentemot svenska ungdomar.

Mer än var femte elev med invandrarbakgrund saknade vid en undersökning 1990 betyg i ett eller flera ämnen. 13,7 % saknade betyg i engelska. En viktig orsak är att man kommit efter beroende på deltagande i hemspråksundervisningen. Detta gör vissa åtgärder angelägna. Kommittén är ense om att hemspråksundervisningen inte ska få gå ut över övrig undervisning. Därutöver borde man tydligare betona vikten av svenskundervisning för invandrarungdomarna. Den bör prioriteras framför hemspråksundervisningen.

Ett diagnostiskt prov i svenska bör genomföras vid intagningen till gymnasieskolan för att se vilka elever som behöver en introduktionskurs i svenska som är anpassad till den kommande utbildningen, och/eller fortsatt stödundervisning.

Den undervisning i svenska (sfi) som erbjuds invandrare när de är nya i landet ska bedrivas effektivt. Den ska ej hämmas av några centrala

regleringar avseende exempelvis antalet studietimmar per dag. Dessutom måste läromedlen bli betydligt bättre!

3. Särskilt yttrande av ledamöterna Jörgen Rundgren och Marie Wilén

Kapitel 6 Språk och utbildning

I vårt förra betänkande *Ungdom och makt* (SOU 1991:12) har vi reserverat oss angående föräldrars möjlighet till representation i skolenhetsstyrelserna. Vi anser att föräldrar till elever, även på högstadiet, ska ges möjlighet till representation.

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Ungdomars villkor på 90-talet

Dir. 1989:48

Beslut vid regeringssammanträde 1989-10-05

Statsrådet Wallström, civildepartementet, anför.

Mitt förslag

Jag föreslår att en kommitté tillkallas för att utreda hur demokrati och jämlikhet för ungdomar kan stärkas.

Kommittén skall också utreda hur svenska ungdomars möjligheter att delta i det internationella ungdomsutbytet kan förbättras.

Ungdomars villkor på 90-talet

Ungdomstiden är en period i livet då människor utvecklas och formas intensivt. Då väljer man utbildning och yrke och får nya, egna intressen. Då testar man vuxenvärldens idéer och moraluppfattningar och skaffar sig egna åsikter. Då funderar man över hur samhället fungerar och över den roll och plats man själv har. För de flesta unga människor är detta en utvecklande process. Men det finns också ungdomar som i sitt sökande efter mål och mening i livet mest känner sig maktlösa och utanför. Målet för en bra ungdomspolitik måste därför vara att *alla* unga människor skall ges möjlighet att utvecklas väl.

Under 80-talet har ungdomspolitiken inriktats främst på att trygga ungdomars möjligheter att få arbete, bostad och en god utbildning. Fortfarande finns mycket kvar att göra på dessa områden.

Inför 90-talet står vi emellertid inför flera, delvis nya uppgifter som inte direkt har med de materiella levnadsvillkoren att göra.

För att utvecklas och må bra är det viktigt att unga människor kan känna gemenskap och solidaritet med andra människor och veta att de har en uppgift. För att alla ungdomar skall få uppleva detta måste jämlikheten mellan olika grupper av ungdomar öka, liksom jämställdheten mellan könen. Ung-

domar måste få mer att säga till om och kunna påverka både sin egen situation och samhällsutvecklingen.

Ofta diskuterar man och försöker lösa ungdomsfrågor utifrån olika problem, t.ex. våld, missbruk och arbetslöshet. Bilden av dagens ungdom är dock mer mångfasetterad. Jag menar att ungdomars egen kraft och engagemang är en av samhällets största tillgångar.

Jag ser med glädje att ungdomsforskningen har ökat de senaste åren. Mycket av forskningen handlar emellertid om ungdomar i olika institutioner, som styrs och sköts av vuxna, och om hur vi skall lösa problem som dessa institutioner har.

Det saknas i stor utsträckning underlag för att vi skall kunna belysa de frågor som jag nyss har berört. Jag anser därför att en kommitté bör tillsättas med uppgift att ta fram ett sådant underlag och dra slutsatserna av det.

Utgångspunkter för kommittén

Kommittén bör i sitt arbete utgå från ungdomars egna idéer och behov. Kommittén bör sammanfatta och dra slutsatser från de senaste årens utvecklingsarbete och forskning på ungdomsområdet. Utifrån detta bör kommittén lägga fram förslag inom områdena demokrati och inflytande, jämlikhet och ungdomsutbyte.

Ansaret för frågor som berör ungdomars situation är spritt mellan ett flertal samhällsnivåer och intressenter. Kommittén skall i sina förslag ta hänsyn till detta.

Kommittén bör inom de områden där förslag skall läggas, analysera och redovisa hur ansvarsfördelningen är i dag och föreslå eventuella förändringar i syfte att bl.a. undanröja gränsdragningsproblem.

Demokrati och inflytande

Många ungdomar är intresserade av samhällsfrågor och engagerade i frågor som rör miljö, fred och solidaritet. Nya former för samarbete, opinionsbildning, ansvarstagande och initiativ har växt fram. Unga människor engagerar sig såväl i nätverk, lokala grupper och aktionsgrupper som i mer traditionella organisationer.

Det finns flera olika sätt att aktivera och organisera sig. Formen är inte längre så viktig. Ett exempel är nätverk, där självstyrande lokala grupper håller kontakt med varandra utan att ha något centralt beslutande organ.

Det är viktigt att ungdomars intresse för och engagemang i samhällsfrågor innebär att ungdomar i större utsträckning kan påverka samhällsutvecklingen och politiken. Kommittén bör utreda och lägga fram förslag på hur detta kan gå till.

Undersökningar har visat att allt färre ungdomar deltar i valen. Kommittén bör utreda orsakerna till detta och föreslå åtgärder som bidrar till ett ökat valdeltagande.

Allt färre ungdomar finns bland dem som är aktiva i de politiska partierna. Eftersom partiernas arbete och beslut har stor betydelse för ungdomarnas vardag, är detta ett allvarligt tecken.

Kommittén bör i andra hand utreda vad det är som påverkar ungdomars inställning till att delta i partipolitisk verksamhet och kartlägga vilka krav och förväntningar ungdomar har på hur samhällsarbetet skall utformas. Kommittén bör föreslå åtgärder som stimulerar ungdomars intresse och engagemang för partipolitiken.

Jämlikhet

Jag menar att alla människor skall ha lika möjligheter till utveckling och självförverkligande utifrån sina egna inneboende förutsättningar.

I vårt land har under många år ett ambitiöst reformarbete pågått till stöd för barn och ungdomar. Jag tänker då t.ex. på utbyggnaden av barnomsorgen, reformeringen av skolan, åtgärder för att berika ungdomars fritid och satsningar på kulturen. Ändå är det fortfarande stora skillnader i uppväxtvillkor mellan olika grupper av ungdomar. Det finns oroande tendenser till ökande klassklyftor. Samtidigt som en allt större del av ungdomarna har mycket bra villkor både socialt och materiellt, finns det grupper som ställs utanför.

Det kan, som jag ser det, finnas risker för att Sverige utvecklas mot ett s.k. två-tredjedels-samhälle, dvs. ett samhälle där det finns möjligheter till framgång och utveckling för två tredjedelar av befolkningen, men där den sista tredjedelen har betydligt sämre villkor. Ojämlikhet på ett område leder ofta till ojämlikhet på ett annat.

Kommittén bör analysera om detta mönster utvecklas i Sverige när det gäller ungdomars situation.

Bland ungdomarna i Sverige utgör invandrar- och flyktingungdomar en stor och heterogen grupp. Invandrar- och flyktingungdomar har andra uppväxtvillkor än övriga ungdomar och befinner sig ofta i en mer utsatt situation. De kan mötas av främlingsfientlighet och rasism. De kan diskrimineras på olika sätt. Till detta kommer skillnader i kultur, språk, vanor, uttryckssätt m.m. Vissa flyktingungdomar kommer hit utan några anhängare och saknar helt stöd av vuxna.

Kommittén bör utreda om invandrar- och flyktingungdomar missgynnas, särskilt i fråga om utbildning, arbete, bostäder och fritidssysselsättning. Om

kommittén finner att invandrar- och flyktingungdomar missgynnas, bör den föreslå åtgärder som kan motverka detta.

Ungdomsutbyte med andra länder

Ungdomars kontakter med och förståelse för omvärlden är av stor betydelse för den svenska samhällsutvecklingen. Ungdomsturism och olika former av ungdomsutbyte ökar medvetenheten och insikten om andra människors levnadsvillkor och kultur.

I Sverige finns en stark tradition av internationellt engagemang. Inte minst u-ländernas situation intresserar och engagerar många ungdomar. Inom föreningslivet spelar internationella frågor stor roll. Ett stort antal unga människor arbetar i u-länder, inom ramen för såväl det statliga biståndet som olika folkrörelsers verksamhet.

Kommittén bör belysa det nuvarande och det förväntade ungdomsutbytet mellan Sverige och andra länder. En kartläggning bör göras av de olika former för ungdomsutbyte och bidrag till detta som finns i dag. Kommittén bör överväga vilken samordning som krävs för att befintliga resurser skall kunna utnyttjas bättre.

Vidare bör kommittén föreslå åtgärder för att underlätta både för ungdomar i Sverige att delta i det internationella utbytet utanför skolområdet och för utländska ungdomar att besöka Sverige. Utgångspunkten skall vara de olika bidrag och former för ungdomsutbyte som finns i dag.

Möjligheten att skapa en särskild organisatorisk plattform för ungdomsutbyte bör i andra hand utredas. Ungdomsorganisationerna bör i så fall ges ett avgörande inflytande i en sådan organisation.

I många länder använder man sig av bilaterala avtal för att främja ungdomsutbytet. Kommittén bör undersöka om detta är en möjlig och önskvärd väg att gå.

Kommittén bör föreslå olika åtgärder som kan vara påkallade för att stärka ungdomars, särskilt de minderårigas, sociala och rättsliga skydd i samband med utlandsresor, arbete i utlandet och annan utlandsvistelse.

Arbetets bedrivande

Kommittén bör presentera förslagen om ungdomars erfarenhetsutbyte med andra länder senast den 30 mars 1990, och förslagen om invandrar- och flyktingungdomar senast den 31 juli 1990. Kommittén bör presentera ett slutbetänkande senast den 30 maj 1991.

Kommittén bör arbeta utifrån de utgångspunkter som anges i det inledande avsnittet.

Kommittén bör redovisa hur förslagen kan genomföras och var ansvaret finns på de olika samhällsnivåerna, dvs. på statlig, kommunal och landstingskommunal nivå samt vad som kan skötas av föreningarna.

Kommittén bör låta ungdomar och olika grupper som i sitt dagliga arbete kommer i kontakt med ungdomar komma med synpunkter och förslag under utredningsarbetet.

Kommittén bör till sig knyta en referensgrupp bestående av invandrarungdomar för arbetet med avsnittet Jämlikhet.

Kommitténs arbete bör ske i nära kontakt med statens ungdomsråd och andra myndigheter som i sitt dagliga arbete handlägger ungdomsfrågor.

Kommittén bör samråda med utredningen (SB 1988:01) om livsmiljö och politiskt deltagande i storstäderna, förtroendeuppdragsutredningen (C 1988:01) och utredningen (U 1988:11) om översyn av det kommunala uppföljningsansvaret för ungdomar.

Kommittén bör ta del av det arbete om ungdomars erfarenhetsutbyte med andra länder som hittills har gjorts i ungdomsorganisationerna.

Kommittén skall analysera och redovisa effekterna av sina förslag ur ett jämställdhetsperspektiv.

Kommittén skall beakta vad som sägs i Dir. 1984:5 om utredningsförslagets inriktning samt i Dir. 1988:43 om att beakta EG-aspekter i utredningsverksamheten.

Hemställan

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen be-
myndar det statsråd som har till uppgift att föredra ärenden om ungdoms-
verksamhet

att tillkalla en kommitté – omfattad av kommittéförordningen (1976:119) – med högst nio ledamöter med uppdrag att utreda ungdomars villkor på 90-talet,

att utse en av ledamöterna att vara ordförande och

att besluta om sakkunniga, experter, sekreterare och annat biträde åt kommittén.

Vidare hemställer jag att regeringen beslutar att kostnaderna skall belasta
trettonde huvudtitelns utredningsanslag.

Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller
hennes hemställan.

(Civildepartementet)

Bilaga 2

Referenser

Kap 1

Direktiv och utgångspunkter

- Bjurström, Erling (1985): "Kan invandrarungdomar välja kultur?" i Uppväxtvillkor nr 2, statens ungdomsråd.
- DO (1987): Etnisk diskriminering 1.87.
- Heyman, Anna-Greta (1978): Invandrarbarn. Stockholms socialförvaltning.
- Kellberg, Christina (1982): Vi ska bygga landet. Invandrarnas barn berättar. Stockholm.
- Lithman, Yngve (1987b): "Invandringen till Sverige – en bakgrund" i Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- Nagy, Geza (1989): "Flyktingarna och 'Hela-Sverige-strategin'. Ett unikt socialt experiment" i Uppväxtvillkor nr 3 statens ungdomsråd.
- Ouvinen-Birgerstam, Pirjo (1987): Utländska adoptivbarn i Sverige. En kunskapssammanställning. Stockholm.
- Reinans, Sven (1981): "Om den andra generationen" i Invandringen och framtiden (red Hamberg, Eva M & Hammar, Tomas). Stockholm.
- SCB (1991): Levnadsförhållanden, rapport 69 Tema invandrare.
- SIV (1980): Invandrarungdom. Kartläggning av samhällets insatser för invandrarungdomar och förslag till åtgärder.
- SOU (1991:12): Ungdom och makt. Om ungdomars delaktighet, inflytande och jämlikhet på 1990-talet. Betänkande av ungdomskommittén.
- SÖ (1991): Bilder från skola och vuxenutbildning. Nationell utvärdering – sammanfattning av de senaste årens rapporter, R 91:14.
- Ungdomskommittén m fl (1990): Murar att rasera. Om invandrarungdomar i mötet med Sverige.
- Wallin, Karin (1978): Att vara invandrarbarn i Sverige. Stockholm.

Kap 2

Vem är invandrare?

- Arnstberg, Karl-Olov (1991): Invandrare och fritid. Svenska Kommunförbundet, SIV och Arbetsmarknadsdepartementet.
- Bergman, Erland (1983): Fostran till tolerans. Etniska relationer i skolan. Stockholm.
- Bjurström, Erling (1985): "Kan invandrarungdomar välja kultur?" i Uppväxtvillkor nr 2, statens ungdomsråd.
- Ekberg, Jan (1990): "Invandrare på arbetsmarknaden" i Bilagor till arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik 1989. Arbetsmarknadsdepartementet Ds 1990:35.
- Firth, Lucy & Mellor, David (1983): The Relationship Between Swedish and Immigrant Adolescents. An Analysis of Attitudes and Understanding of Attitudes. Ds U 1983:4.
- Jonsson, Björn & Lahdenperä, Pirjo (1982): En riktig svensk ropar inte svartskalle. Stockholms skolförvaltning.
- Lithman, Yngve (1987b): "Invandringen till Sverige – en bakgrund" i Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- Lööv, Heléne (1988): "Socioekonomisk bakgrund till nazismen" i Välkommen i princip. Rapport från ett seminarium om invandrar- och flyktingfrågor, rasism och invandrarfientlighet (red Frans, Joe). Borås.
- SCB (1990): Folkmängd 31 december 1989. Del 3.
- SCB (1991): Levnadsförhållanden, rapport 69 Tema invandrare.
- SCB: Undersökningen om levnadsförhållanden (ULF) under perioden 1984–1988.
- Schierup, Carl-Ulrik (1987): "Integration och invandrarpolitiska ideologier" i Sociologisk forskning nr 2.
- SOU (1989:111): Invandrare i storstad. Underlagsrapport från storstadsutredningen.
- Statens ungdomsråd (1991): Årsbok om ungdom 1990.
- Takac', Mirko (1978): Skolelevers attityder till utlänningar och svenskar. Göteborgs skolförvaltning.
- Ungdomskommittén m fl (1990): Murar att raseras. Om invandrarungdomar i mötet med Sverige.
- Westerberg, Boel (1987): – det är ju vi som är negern ... Om kulturmöten i skolan. Lund.
- Westin, Charles (1984): Majoritet om minoritet. En studie i etnisk tolerans i 80-talets Sverige. En rapport från Diskrimineringsutredningen. Stockholm.
- Westin, Charles (1987): Den toleranta opinionen. Inställningen till invandrare 1987. Rapport nr 8. DEIFO.

- Westin, Charles (1988): "Svenska folkets inställning till invandrare 1987" i Kommunerna och invandrarna. I går, i dag, i morgon. Kommunförbundet.
- Widgren, Jonas (1982): "Andragenerationens invandrare. Europas framtidsfråga" i Invandrare och minoriteter, vol 9, nr 6.

Kap 3

Det mångkulturella samhället

- Alpay, Sahin (1980): Turkar i Stockholm. En studie av invandrare, samhälle och politik. Stockholm.
- Arbetsmarknadsdepartementet (1990): Invandrarrådet 1990, 90-talets invandrapolitik.
- Arnstberg, Karl-Olov (1991): Invandrare och fritid. Svenska Kommunförbundet, SIV och Arbetsmarknadsdepartementet.
- Bel Habib, Hedi (1991): "Invandrarproblem eller strukturproblem?" i Läroplansdebatt 51/91.
- Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar (1983): Psykologiskt försvar. Rapport 121/122.
- Bergman, Erland & Swedin, Bo (1982): Vittnesmål. Invandrares syn på diskriminering i Sverige. En rapport från diskrimineringsutredningen. Stockholm.
- Bergman, Erland & Swedin, Bo (1986): Solidaritet och konflikt. Etniska relationer i Sverige. Stockholm.
- Bjurström, Erling (1985): "Kan invandrarungdomar välja kultur?" i Uppväxtvillkor nr 2, statens ungdomsråd.
- Bjurström, Erling (1990): "Klasskillnader – mer avgörande än hemland" i Murar att rasera. Om invandrarungdomar i mötet med Sverige, ungdomskommittén m fl.
- Castles, Stephen (1980): "The Social Time-Bomb: Education of An Underclass in West Germany" i Race and Class, vol 21, no 4.
- Dahlgren, Anita & Åkerström, Malin (1987): Att hänga på stan. En sociologisk undersökning om Halmstadsungdomars inställning till fritid, andra ungdomar, föräldrar och kriminalitet. Sociologiska institutionen, Lunds universitet. Stencil.
- Ehn, Billy (1988): "På väg mot Blandsverige" i Kommunerna och invandrarna. I går, i dag, i morgon. Kommunförbundet.
- Ehn, Billy (1989): Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten. Stockholm.
- Ehn, Billy (1990a): "Migration and Cultural Complexity" i The Organization of Diversity in Sweden. Invandrarminnesarkivet Serie A:2.
- Ehn, Billy (1990b): The Organization of Diversity: Youth Experience in Multi-Ethnic Sweden. Paper presented at the conference Organization of Diversity; Botkyrka, Stockholm, June 13–16.

- Elvhage, Gudrun (1990): "Invandrade familjer i mötet med hälsovård, socialtjänst och skola" i *Barnfamiljerna och samhällets ambitioner* (red Lagerberg, Dagmar & Sundelin, Claes). Stockholm.
- Engelbrektsson, Ulla-Britt (1987a): *Greker i Västerstad*. Stockholm.
- Engelbrektsson, Ulla-Britt (1987b): "Italianare och greker i Borås" i *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation* (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- Eriksson, H-G; Karlsson, T & Swedner, H (1985): *Ungdomen, arbetet och framtiden i Eskilstuna. En enkät våren 1983 med 756 eskilstunaungdomar i åldrarna 15, 18, 22 och 25 år*. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.
- Faria, F; Lillesaar, W; Meurle-Hallberg, K & Swedner, H (1984): *Invandrarbarn i Malmö*. Göteborg.
- Hammar, Tomas (1988): "Invandrarna och kommunalvalen" i *Kommunerna och invandrarna. I går, i dag, i morgon*. Kommunförbundet.
- Hannerz, Ulf (1981): "Sverige som invandrarsamhälle: Några antropologiska frågeställningar" i *Invandringen och framtiden* (red Hamberg, Eva M & Hammar, Tomas). Stockholm.
- Henriksson, Benny (1991): *Invandrarungdom, etnicitet och sexualitetens mångsidighet, prel kunskapssammanställning*. Institutet för sociala studier.
- Katunaric', Vjeran (1981): "The Second Generation after the Economic Expansion" i *SPLIT-Report, Vol II*. Stockholm.
- Leiniö, Tarja-Liisa (1983): "Invandrare som brottsoffer" i *Statistisk Tidskrift*, nr 3.
- Limage, Leslie J (1983): *Young Migrants of the Second Generation in Europe: Education and Labour Market Inserting Prospects. Expert Meeting on Youth Integration Through Participation*. European Centre for Social Welfare Training and Research. Stencil.
- Lithman, Yngve (1987a): "Tankarna bakom projektet om andra generationens invandrare" i *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation* (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- Lithman, Yngve (1987b): "Invandringen till Sverige – en bakgrund" i *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation* (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- Martens, L Peter (1990): "Brottslighet bland ungdomar med invandrarbakgrund" i *Brott och åtgärder mot brott i stadsmiljön* (red Wikström, P-O). Brå-rapport 1990:5. Stockholm.
- Mella, Orlando (1985): "Att hitta sig själv – om invandrarungdomars kulturella identitet" i *Uppväxtvillkor nr 2, statens ungdomsråd*.
- Nilsson, Åke & Sellerfors, Håkan (1990): "Främlingskap frestar på familjebanden" i *Välfärdsbulletinen nr 3*.
- Olkiewicz, Eva (1987): "Finska och jugoslaviska invandrarföräldrar och deras tonårsbarn – några preliminära resultat från huvudundersökningen" i *7:e nordiska migrationsforskarseminariet, Sigtuna 1986* (red Swedin, Bo). Nautrapport 1987:2.

- Olkiewicz, Eva (1990): *Invandrarfamiljer i förändring*. Institute of International Education. Stockholm University.
- Petersson, O; Westholm, A & Blomberg, G (1989): *Medborgarnas makt*. Stockholm.
- Piore, Michael J (1979): *Birds of Passage*. Cambridge University Press.
- SCB (1989d): *Hälsan i Sverige. Hälsostatistisk årsbok 1989*.
- SCB (1990): *Folkmängd 31 december 1989. Del 3*.
- Schierup, Carl-Ulrik & Åhlund, Alexandra (1987): *Will They Still Be Dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia*. Stockholm.
- Schrader, A; Nikles, B & GRIESE, H (1979): *Die Zweite Generation*. Königstein/Is. SIV (1989): *Ny i Sverige 2/89*. SIV (1990): *Ny i Sverige 6/90*.
- SIV (1989): *Ny i Sverige 2/89*.
- SIV (1990): *Ny i Sverige 6/90*.
- Soininen, Maritta (1987): "Den finska andragenerationen: Samhällssyn och politisk socialisation" i *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation* (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- SOS (1990): *Vård utom hemmet. SOS-rapport 1990:4*.
- SOU (1990:44): *Demokrati och Makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*.
- SOU (1990:92): *Våld och brottsoffer. Betänkande av våldskommissionen*.
- Stenius, Kerstin (1983): *Invandrarna och den psykiatriska vården. Socialstyrelsen 1983:3*.
- Suikkila, J (1983): "Några synpunkter på alkoholbruk och brottslighet bland ungdomar i Sverige och Finland" i *Utlänningarna och brottsligheten* (red Eriksson, U-B & Tham, H). BRÅ, rapport 1983:4.
- Sveri, Britt (1980): *Utlänningars brottslighet*. Stockholms universitet. Stencil.
- Szabo', Mátyás (1989): "Vägen mot medborgarskap" i *Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten* (red Daun, Åke & Ehn, Billy). Stockholm.
- Ungdomskommittén m fl (1990): *Murar att rasera. Om invandrarungdomar i mötet med Sverige*.
- Westerberg, Boel (1987): – det är ju vi som är negern ... *Om kulturmöten i skolan*. Lund.
- Widgren, Jonas (1982): "Andragenerationens invandrare. Europas framtidsfråga" i *Invandrare och minoriteter*, vol 9, nr 6.
- Yazgan, Ayla (1983): *Turkiska flickor – andra generationens invandrare. SIV-rapport*.
- Åberg, Rune (1990): "Värderingsförändringar och samhällsutveckling" i *Industrisamhälle i omvandling* (red Åberg, Rune). Stockholm.

Kap 4

Arbete

- Boström, Gunilla (1990): Socioekonomiska skillnader i levnadsvanor – jämförelse 1984–90. Föredrag vid läkarsällskapets riksstämma 5 dec 1990.
- Ekberg, Jan (1990): "Invandrare på arbetsmarknaden" i Bilagor till arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik 1989. Arbetsmarknadsdepartementet Ds 1990:35.
- Eriksson, H-G; Karlsson, T & Swedner, H (1985): Ungdomen, arbetet och framtiden i Eskilstuna. En enkät våren 1983 med 756 eskilstunaungdomar i åldrarna 15, 18, 22 och 25 år. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.
- Folkhälsorapport (1990): Stockholms län. Socialmedicinska institutionen i Stockholm.
- Folkhälsorapport 1991. Socialstyrelsen.
- Johansson, Mats (1990): "Arbetsförhållanden och solidaritet" i Industrisamhälle i omvandling (red Åberg, R). Stockholm.
- Knocke, Wuokko (1982): Invandrare möter facket. Betydelsen av hemlandsbakgrund och hemvist i arbetslivet. Arbetslivscentrum. Stockholm.
- Limage, Leslie J (1983): Young Migrants of the Second Generation in Europe: Education and Labour Market Inserting Prospects. Expert Meeting on Youth Integration Through Participation. European Centre for Social Welfare Training and Research. Stencil.
- Lithman, Yngve (1987b): "Invandringen till Sverige – en bakgrund" i Nybyggarna i Sverige. Invandring och andra generation (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- OECD (1980): Economic Analysis of the Situation of Second-Generation migrants in some European Countries. Prel vers. Stencil.
- SCB (1984): Levnadsförhållanden, rapport 38 Tema invandrare.
- SCB (1989a): Arbetsmarknaden i siffror. Sysselsättning, arbetslöshet m m 1970–1988. Stockholm.
- SCB (1990): Arbetskraftsundersökningen.
- SCB (1991): Levnadsförhållanden, rapport 69 Tema invandrare.
- SIV (1990): Invandrare på arbetsmarknaden 1989.
- SIV (1991): Flyktungdomars och andra generationen invandrarungdomars situation i Norden.
- Soininen, Maritta (1987): "Den finska andragenerationen: Samhällssyn och politisk socialisation" i Nybyggarna i Sverige. Invandring och andrageneration (red Lithman, Yngve). Stockholm.
- SOU (1989:70): Storstädernas arbetsmarknad. Underlagsrapport från storstadsutredningen.
- SOU (1989:111): Invandrare i storstad. Underlagsrapport från storstadsutredningen.

- SOU (1991:12): Ungdom och makt. Om ungdomars delaktighet, inflytande och jämlikhet på 1990-talet. Betänkande av ungdomskommittén.
- Svenska Kommunförbundet (1989): Fler flyktingar? – kommunala perspektiv.
- Widgren, Jonas (1987): International Migration – New Challenges to Europe” i Migrants in Western Europe: present situation and prospects. Council of Europe.

Kap 5

Boende

- Arnstberg, Karl-Olov (1991): Invandrare och fritid. Svenska Kommunförbundet, SIV och Arbetsmarknadsdepartementet.
- Berg, Magnus (1988): ”Två invandargenerationers svenska boende” i Ungdoms tid. Att möta ungdomars behov – erfarenheter – idéer – kunskap. Utvecklingsbyrån för individ- och familjeomsorg. Göteborg.
- Bostadsdepartementet (1990): 90-talets ungdomsbostäder. En objektsbeskrivning från ungdomsboendedelegationen.
- DO (1987): Etnisk diskriminering 1.87.
- Eriksson, H-G; Karlsson, T & Swedner, H (1985): Ungdomen, arbetet och framtiden i Eskilstuna. En enkät våren 1983 med 756 eskilstunaungdomar i åldrarna 15, 18, 22 och 25 år. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.
- Institutet för sociala studier (1991): Policy-delfundersökning om ungdomars delaktighet och inflytande.
- Lundberg, Stefan & Modig, Arne (1984): Ungdomars etablering på bostadsmarknaden. Byggforskningsråde, R 182:1984.
- Lundberg, Stefan & Modig, Arne (1990): Ungas boende i Göteborg. Stencil. Stiftelsen Göteborgs ungdomsbostäder.
- Rinkeby mitt i världen. Dikter och bilder av Rinkebyungdomar i samarbete med Gunilla Lundgren och Elly Berg. Författares Bokmaskin.
- SCB (1991): Levnadsförhållanden, rapport 69 Tema invandrare.
- SIV (1990): Flyktingungdomars och andra generationen invandrarungdomars situation i Norden. Rapport från det 8:e nordiska integrationsseminariet 5–7 juni 1990.
- SOU (1989:13): Mångfald mot enfald. Slutrapport från kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet.
- SOU (1989:67): Levnadsvillkor i storstadsregioner. Underlagsrapport från storstadsutredningen.
- SOU (1989:111): Invandrare i storstad. Underlagsrapport från storstadsutredningen.
- Sjöberg, Johan & Persson, Annika (1987): Med rötter i Kortedala – en etnologisk studie kring svenska och jugoslaviska ungdomars boendesyn. Etnologiska institutionen. Göteborgs universitet.

Svenska Kommunförbundet (1989): Fler flyktingar? – kommunala perspektiv.

Vogel, J; Andersson, L-G; Davidsson, U & Häll, L (1987): Ojämligheten i Sverige. Utveckling och nuläge. Levnadsförhållanden 1975–85. SCB rapport nr 51. Stockholm.

Kap 6

Språk och utbildning

Allwood, Jens (1988): "Språken som talas i Sverige" i Kommunerna och invandrarna. I går, i dag, i morgon. Kommunförbundet.

Boyd, Sally (1985): Language Survival. A study of Language Contact, Language Shift and Language Choice in Sweden. Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet.

Boyd, Sally (1987): "Den andra generationens språkliga situation" i Nybyggarna i Sverige. Invandring och andrageneration (red Lithman, Yngve). Stockholm.

DEIFO (1987): Invandrarforskning i Sverige. En projektkatalog.

DEIFO (1990): Svensk invandrarforskning. En projektkatalog.

Engelbrektsson, Ulla-Britt (1987a): Greker i Västerstad. Stockholm.

Eriksson, H-G; Karlsson, T & Swedner, H (1985): Ungdomen, arbetet och framtiden i Eskilstuna. En enkät våren 1983 med 756 eskilstunaungdomar i åldrarna 15, 18, 22 och 25 år. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.

Holmegaard, M & Edberg, L (1987): ITK-elever i gymnasieskolan. Göteborgs universitet, SPRINS-projektet, rapport.

Johansson, H (1989): Har kaosforskning och undervisning av finsktalande elever i svensk grundskola något med varandra att göra? Högskolan i Luleå, arbetsrapport 1989:4.

Kostinas, Ulla-Britt (1989): "Spaggesvenska och kebabspråk. Om svenskan hos andragenerationens invandrarbarn" i Svenskläraryrkeförbundets Årsskrift 1989.

Kruse, Anne Mette & Reisby, Kirsten (1987): "Engelsk skolelivsforskning" i Ungdomskultur. Forskningsårbog 2. København.

Lgr 80: Läroplan för grundskolan 1980.

Läroplaner 1991:1: Läroplan för grundläggande svenskundervisning för vuxna invandrare, sfi -91.

Löfgren, Horst (1984): Invandrarungdomar i skolan och på arbetsmarknaden. Rapport 32/38. Pedagogiska institutionen, Lunds universitet.

Mella, Orlando (1985): "Att hitta sig själv – om invandrarungdomars kulturella identitet" i Uppväxtvillkor nr 2, statens ungdomsråd.

Natchev, Eija & Sirén, Ulla (1989): Språkanvändning – från avsikter till förverkligande. Stockholmsföräldrar med minoritetsspråk och deras små barn. Stockholms socialförvaltning.

Nathorst-Westfelt, J (1982): Environmental factors in childhood accidents. Stockholm.

- OECD (1980): *Economic Analysis of the Situation of Second-Generation migrants in some European Countries*. Prel vers. Stencil.
- Petersen, Björn (1983): *Gymnasieresultat för 193 invandrarelever i Malmö: En jämförelse med en svensk referensgrupp*. Lärarhögskolan i Malmö, Pedagogisk-psykologiska institutionen. Nr 424.
- Proposition 1984/85:100 bilaga 10: Om språk och kulturarv.
- Proposition 1990/91:85: Om gymnasieskolan.
- Proposition 1990/91:100 bilaga 10: Budget 1991/92.
- SCB (1986): *Utbildningsstatistisk Årsbok 1986*.
- SCB (1987): *Levnadsförhållanden, rapport 51 Ojämligheten i Sverige*.
- SCB (1989b): *Elevpanel för longitudinella studier. Elevpanel 2. Genom högstadiet till gymnasieskolan, ht 1988. Statistiska meddelanden U 45 SM 8901*.
- SCB (1989c): *Bakgrundsmaterial om skolan. Hemspråksutbildning i grund- och gymnasieskolan ht 1988. 1989:2*.
- SCB (1990): *Grundskolan 87/88. Betyg årskurs 9 vt 1988. Statistiska meddelanden U 41 SM 9001*.
- SCB (1990): *Invandrare och svenskfödda elever i årskurs 9 och deras övergång till gymnasieskolan 1988. Bakgrundsmaterial om skolan 1990:2*.
- SCB (1991): *Levnadsförhållanden, rapport 69 Tema invandrare*.
- SFS (1985:587): *Förordning om ändring i skolförordningen 1971:235*.
- SFS (1988:655): *Grundskoleförordning*.
- SOU (1983:57): *Olika ursprung – gemenskap i Sverige. Språk- och kulturarvsutredningen*.
- SOU (1989:114): *Livlina för livslångt lärande. Rapport från skola-arbetsutredningen*.
- SOU (1991:12): *Ungdom och makt. Om ungdomars delaktighet, inflytande och jämlikhet på 1990-talet. Betänkande av ungdomskommittén*.
- Statens Institut för Läromedelsinformation (SIL): *Tonåriga invandrare, vad blir av dem? 1985:1*.
- SÖ (1986): *Döva invandrarbarn i skolan – En utvärdering av hemspråksverksamhet vid Manillaskolan, R 86:45*.
- SÖ (1988): *Invandrarelever i särskolan, S 88:13*.
- SÖ (1991): *Bilder från skola och vuxenutbildning. Nationell utvärdering – sammanfattning av de senaste årens rapporter, R 91:14*.
- UbU 7 1990/91: *Utbildningsutskottet*.
- UbU 17 1990/91: *Utbildningsutskottet*.
- Ungdomskommittén m fl (1990): *Murar att rasera. Om invandrarungdomar i mötet med Sverige*.
- Widgren, Jonas (1982): *"Andragenerationens invandrare. Europas framtidsfråga" i Invandrare och minoriteter, vol 9, nr 6*.
- Widgren, Jonas (1987): *"International Migration – New Challenges to Europe" i Migrants in Western Europe: present situation and prospects. Council of Europe*.
- Virta, Erkki (1983): *Språkligt tänkande, tvåspråkighet och undervisning av minoritetsbarn. Ds U 1983:17*.

Kap 7

Fritid och föreningsliv

- Arnstberg, Karl-Olov (1991): Invandrare och fritid. Svenska Kommunförbundet, SIV och Arbetsmarknadsdepartementet.
- Bjurström, Erling (1988): Samverkan i föreningslivet. Rapport från statens ungdomsråds försöksverksamhet med och bland invandrarungdom 1983–1987. Statens ungdomsråd.
- Blomdahl, Ulf (1984): Erfarenhetsverkstan – en utvärdering. Sociologiska institutionen, Stockholms universitet och Fritid Stockholm.
- Blomdahl, Ulf (1986): Deltar invandrarungdomar i fritids- och kulturutbudet i mindre utsträckning än infödda svenska ungdomar? En studie av stadsdelen Navestad i Norrköping. Norrköpings fritidsförvaltning.
- Blomdahl, Ulf (1990): Folkrörelserna och folket. Stockholm.
- Bäck, Henry (1983): Invandrarnas riksorganisationer. Delegationen för invandrarforskning. Rapport nr 24.
- Dahlgren, Anita & Dahlgren, Rune (1989): Ungdomarna och föreningslivet. Statens ungdomsråd.
- Engelbrektsson, Ulla-Britt (1987a): Greker i Västerstad. Stockholm.
- Ezpeleta, M & González, A (1983): "Exilorganisationernas kris" i *Invandrare och minoriteter*, nr 4.
- Hermansson, Hans-Erik (1985): Fristadens barn. Ett intervju- och aktionsforskningsprojekt i Eskilstuna 1983–1985. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Löwander, Birgitta (1981): Invandrare i mediasamhället. Tillgång, tillgänglighet och användbarhet – om massmedia för invandrare från Finland, Jugoslavien och Grekland. SR/PUB.
- Löwander, Birgitta (1986): Radio, tv och video bland sverige-finsk ungdom. SR/PUB.
- Petersson, O; Westholm, A & Blomberg, G (1989): Medborgarnas makt. Stockholm.
- RF (1981): Riksidrottsförbundets handlingsprogram "Idrott för invandrare".
- SCB (1984): Levnadsförhållanden, rapport 38 Tema invandrare.
- Schyller, Ingela (1989): Kalabalik. En utvärdering av några svenska radioprogram i en serie för andra generationens invandrarungdomar. SR/PUB.
- SIV (1982): Invandrarungdom och fritid. Rapport nr 3/82.
- Steen, Immanuel (1980): Finska invandrarungdomar i Finspång och Västerås. En enkätundersökning av grundskolans årskurs 4 och 9 samt förvärvsarbetande ungdomar i åldern 20–25 år. Statens ungdomsråd.
- Yazgan, Ayla (1983): Turkiska flickor – andra generationen invandrare. SIV rapport.

Kap 8

Bedömningar och förslag

Proposition 1989/90:86: Om åtgärder mot etnisk diskriminering m m.

Proposition 1990/91:195: Aktiv flykting- och immigrationspolitik.

SOU (1990:36): Storstadsliv. Rika möjligheter – hårda villkor. Betänkande från storstadsutredningen.

SOU (1990:42): Internationellt ungdomsutbyte. Betänkande av ungdomskommittén.

SOU (1991:12): Ungdom och makt. Om ungdomars delaktighet, inflytande och jämlikhet på 1990-talet. Betänkande av ungdomskommittén.

Lgr 80: Läroplan för grundskolan 1980.

Lgy 83: Läroplan för gymnasieskolan 1983.

Sagan om ett underligt folk

Det var en gång en ung afrikan, som under ett år besökt ett land på norra halvklotet.

Det var ett väldigt exotiskt land med djurälskande invånare, började han sin berättelse vid återinkomsten till sin hemby. Några dagar under början av solperioden dyrkade de med stor iver sina fjäderfän. De smyckade sina hem med hönsfjädrar och bilder av kycklingar, de förtärde ägg av olika konsistens, de klädde ut sina barn, tände eldar och smällde av raketer. Det var något slags ond guddom de försökte skrämma bort.

Senare på året, när solen, som alla också dyrkade, stod högt på himlen, klädde de en stång med blad och blommor och reste den mot skyn. Sedan dansade de runt och sjöng sitt hemlands vemodiga sånger. Jag minns särskilt hur de härmade grodornas rörelse och ljud. När kvällarna blev mörkare, flockade sig människorna kring enkla ljuslågor. Nu hade de vuxna haklappar och små mössor på sig. De djur de nu hyllade, var små

dyra skaldjur, som de åt tillsammans med de starka drycker, som detta folk älskar.

Det hemskaste hände mig när nätterna var som allra längst. En natt öppnades min dörr och en mängd kvinnor i vita, fotsida klädnader trängde in. En kvinna hade ljus kring sitt hår och allesammans sjöng om hästar och talade om katter. I detta land var det sällan jag hörde någon tala om sin gud. Men jag fick vara med och se när de firade den stora grisfesten. De anrättade grisen på många olika sätt, och när de på första dagens afton hade ätit – Då kom deras gud.

Ja, de sa ju aldrig att det var så, men jag förstod nog. Han liknade vår gamla medicinman – med mask framför ansiktet och med underliga kläder. Han hade dyrbara gåvor med sig till människorna, som då blev glada och lyckliga. Sedan försvann han igen. De sa att han brukade komma till dem en gång om året. Det är ett mycket underligt och exotiskt folk.

Bilaga 3

FN-konventionen om barnets rättigheter

Utdrag ur UD informerar 1990:6

Konventionens bestämmelser

Konventionen innehåller 13 inledande paragrafer och 54 artiklar. Den är uppdelad i tre delar, som behandlar substansfrågor, övervakningssystem respektive slutbestämmelser.

Konventionens regler är tillämpliga på varje individ upp till 18 år om inte barnet blir myndigt tidigare (artikel 1). Konventionen är således i hög grad även en rättighetslag för ungdomar. Om vissa rättigheter framför allt siktar in sig på yngre barn (exempelvis överlevnad, hälsovård) är andra mer aktuella för ungdomar (föreningsfrihet, religionsfrihet etc.).

En av huvudprinciperna i denna som i andra konventioner om mänskliga rättigheter är diskrimineringsförbudet (artikel 2). Rättigheterna i konventionen skall gälla varje barn utan åtskillnad av något slag. Någon diskriminering får därför inte förekomma pga barnets eller dess föräldrars ras, kön, etniska ursprung, handikapp, börd etc. Staterna skall också aktivt skydda barnet mot diskriminering.

Barnets bästa är en annan av konventionens grundpelare. Vid alla åtgärder som rör barn skall barnets bästa komma i främsta rummet (artikel 3).

Även om rättigheterna i konventionen tillkommer varje barn är det givet att staterna måste respektera föräldrarnas ansvar att ge barnet lämplig vägledning när barnet utövar rättigheterna i konventionen. Denna ledning skall dock stå i överensstämmelse med den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga. Ju äldre barnet blir desto större eget ansvar bör det alltså ges (artikel 5).

Att barnet skall ha mer att säga till om ju äldre det blir slås också fast i artikel 12. Barnet skall, i förhållande till ålder och mognad, få sina åsikter beaktade i alla frågor som rör barnet. Därför skall barnet också beredas tillfälle att höras, direkt eller genom en företrädare eller ett lämpligt organ, vid domstol och andra myndigheter i ärenden som angår barnet.

Konventionen innehåller ett antal rättigheter som traditionellt hänförs till medborgerliga och politiska rättigheter respektive ekonomiska och sociala rättigheter. Dessa rättigheter är olika

till sin natur. Den första kategorin brukar betecknas som absoluta rättigheter och måste respekteras av alla stater oavsett utvecklingsnivå. De ekonomiska och sociala rättigheterna är mer av målsättningskaraktär. Skyldigheten att respektera dem är beroende av ett lands resurser. Men även fattiga länder skall söka garantera dessa rättigheter genom ett maximalt utnyttjande av de tillgängliga resurserna och, där så behövs, inom ramen för internationellt samarbete (artikel 4). Av diskrimineringsförbudet (artikel 2) följer att resurserna måste fördelas på ett solidariskt sätt.

De två rättighetstypernas olika karaktär kan illustreras av artikel 6 som först slår fast att varje barn har en inneboende rätt till liv. Detta är en medborgerlig rättighet. Även om rätten till liv ibland ges en mycket vid tolkning, så menas därmed i huvudsak skydd mot summariska eller godtyckliga avrättningar och säkerhetsgarantier avseende dödsstraffet. Bestämmelsen bör därför läsas tillsammans med artikel 37, som innehåller ett totalt förbud mot dödsstraff för brott som någon begått före 18 års ålder. Artikel 6, punkt 2 innehåller däremot en ekonomisk/social rättighet, barnets rätt till överlevnad och utveckling. Denna rätt skall staten säkerställa "till det yttersta av sin förmåga". Ett fattigt land som låter avrätta ett barn bryter alltså mot konventionen medan det inte är fråga om ett egentligt konventionsbrott om staten saknar ekonomisk möjlighet att säkerställa barnets rätt till mat och hälsovård.

Andra rättigheter i konventionen som kan hänföras till kategorin medborgerliga rättigheter är rätten till registrering vid födelsen, namn och nationalitet (artikel 7 och 8), yttrande- och informationsfrihet (artikel 13), religionsfrihet (artikel 14), förenings- och församlingsfrihet (artikel 15) och skydd för privat- och familjelivet (artikel 16). Till medborgerliga rättigheter räknas också förbudet att utsätta barnet för tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning och reglerna avseende frihetsberövande (artikel 37), reglerna rörande barnet i straffprocessen och kriminalvården (artikel 40) samt de olika bestämmelser som skyddar barnet mot utnyttjande.

Barnets rätt till skydd mot övergrepp och utnyttjande slås fast i en rad artiklar.

Barnarbete behandlas i artikel 32. Barnet skall ha rätt till skydd mot ekonomiskt utnyttjande och mot att utföra arbete som hindrar skolgång eller är skadligt.

Staterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att skydda barnet mot narkotika (artikel 33).

Barnet skall skyddas mot sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp. Staterna skall vidta åtgärder, såväl nationellt som internationellt, för att förhindra att barn utnyttjas för prostitution eller i pornografiskt material (artikel 34).

Handel med barn skall bekämpas genom nationella och internationella åtgärder (artikel 35).

Artikel 36 stadgar att staterna skall skydda barnet mot alla andra former av utnyttjande som kan skada barnet.

Barn i krig behandlas i artikel 38. Artikeln hänvisar i stort till de regler som gäller i den internationella humanitära rätten, huvudsakligen 1949 års Genève-konventioner och de två tilläggsprotokollen från 1977. Stater skall vidta åtgärder för att säkerställa att personer under 15 år inte deltar direkt i fientligheter. Personer under 15 år får inte rekryteras till soldater. Om rekrytering sker av personer mellan 15 och 18 år, så skall de rekryteras som är äldst. Däri kan — och bör — tolkas in en uppmaning till stater att söka undvika att rekrytera personer under 18 år.

Rätten till rehabilitering för barn som utsatts för utnyttjande, våld eller krig slås fast i artikel 39.

Barnets rättigheter i ekonomisk/socialt hänseende omfattar bla rätten till hälsovård, social trygghet, skälig levnadsstandard och utbildning.

Hälso- och sjukvårdsbestämmelser återfinns i artikel 24. Staterna skall bla vidta åtgärder för att minska spädbarnsdödligheten, för att bekämpa sjukdom och undernäring samt för att ge mödrar hälsovård i samband med förlossningen. Traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa skall avskaffas. Kvinnlig omskärelse är en av de skadliga sedvänjor som avses med bestämmelsen. Internationellt samarbete skall uppmuntras på hälso-vårdsområdet, särskilt avseende barn i utvecklingsländerna.

Om ett barn har omhändertagits för behandling skall regelbunden översyn av behandlingen göras (artikel 25).

Artikel 26 behandlar barnets rätt till social trygghet, inklusive socialförsäkring.

För att barnet skall erhålla en skälig levnadsstandard skall staten under vissa förutsättningar bistå föräldrarna, som har

huvudansvaret för att säkerställa de levnadsvillkor som är nödvändiga för barnets utveckling (artikel 27). Staten skall också medverka till att driva in underhållsbidrag för barnet från underhållsskyldiga föräldrar.

Utbildning behandlas i artikel 28 och 29. Artikel 28 rör rätten till utbildning. Artikel 29 handlar om syftet med barnets utbildning. För att bidra till att avskaffa analfabetism i hela världen skall staterna främja internationellt samarbete. Barnets utbildning skall bl.a. syfta till att utveckla respekten för de mänskliga rättigheterna och för FN-stadgans principer, för olika kulturer och för naturmiljön.

Barnets kulturella rättigheter behandlas i artikel 31. Barnet har rätt till vila och fritid, lek och rekreation och att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet.

Barn som tillhör etniska, religiösa eller språkliga minoriteter eller en urbefolkning skall ha rätt att tillsammans med andra utöva sin egen kultur, religion och språk (artikel 30).

I konventionens inledning (paragraf 11) erkänns att det i världens alla länder finns barn som lever under särskilt svåra förhållanden och att dessa barn kräver särskild uppmärksamhet. Härmed avses bl.a. barn som övergetts av sina föräldrar och samhället och som är lämnade åt sig själva, t.ex. gatubarn.

Konventionen innehåller också särskilda regler angående flyktbarn (artikel 22) och handikappade barn (artikel 23). Det är dock viktigt att komma ihåg att andra bestämmelser i konventionen kan ha särskild relevans för sådana barn, t.ex. diskrimineringsförbudet (artikel 2), hälsovårdsbestämmelserna (artikel 24) och rätten till rehabilitering (artikel 39).

Förhållandet mellan barnet och föräldrarna behandlas i artiklarna 9–11 och 18–19.

Ett barn skall inte skiljas från sina föräldrar mot dess vilja om inte ett åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett sådant beslut kan vara nödvändigt om barnet utsätts för övergrepp eller vanvård från föräldrarnas sida (artikel 9). Ett barn som är skilt från en förälder skall ha rätt att upprätthålla ett personligt förhållande och direkt kontakt med föräldern om det inte strider mot barnets bästa. Även om barnet och dess föräldrar bor i olika stater skall barnet ha rätt till regelbunden kontakt (artikel 10). Ansökningar om familjeåterföreningar över gränserna skall be-

handlas på ett positivt, humant och snabbt sätt.

För att bekämpa olovliga bortföranden och kvarhållanden av barn i utlandet skall staterna bli ingå internationella avtal (artikel 11).

Principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets fostran och utveckling behandlas i artikel 18, som också rör barnets rätt till barnomsorg.

Artikel 19 avser åtgärder för att skydda barn mot våld inom familjen. För att förhindra sexuella övergrepp och andra former av misshandel eller vanvård skall staterna vidta skyddsåtgärder bland annat genom att upprätta sociala program och identifiera och undersöka sådana fall av övergrepp.

Det var inte möjligt att i konventionen få in ett förbud mot aga. Konventionen innehåller dock flera bestämmelser som kan sägas beröra frågan. Artikel 19 skyddar alltså barnet mot våld inom familjen. Enligt artikel 28, paragraf 2 skall disciplinen i skolan upprätthållas på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet. Artikel 37 (a) förbjuder omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning av barn.

Alternativ omvårdnad, såsom fosterhemsplacering och adoption, för barn som är berövade sin familjemiljö behandlas i artikel 20. Beträffande adoption finns särskilda skyddsregler fastlagda i artikel 21.

Massmediernas uppgift uppmärksammas i artikel 17, som slår fast att barnet skall ha tillgång till information och material från nationella och internationella källor. Samtidigt betonas att barnet skall skyddas mot sådan information som är till skada för dess välfärd.

Statens offentliga utredningar 1991

Kronologisk förteckning

1. Flyktning- och immigrationspolitiken. A.
 2. Finansiell tillsyn. Fi.
 3. Statens roll vid främjande av export. UD.
 4. Miljölagstiftningen i framtiden. M.
 5. Miljölagstiftningen i framtiden. Bilagedel. Sekretariatets kartläggning och analys. M.
 6. Utvärdering av SBU. Statens Beredning för Utvärdering av medicinsk metodik. S.
 7. Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppsporten. Fi.
 8. Beskattnings av kraftföretag. Fi.
 9. Lokala sjukförsäkringsregister. S.
 10. Affärstiderna. C.
 11. Affärstiderna. Bilagedel. C.
 12. Ungdom och makt. C.
 13. Spelreglerna på arbetsmarknaden. A.
 14. Den regionala bil- och körkortsadминистраtionen. K.
 15. Informationsroll som handlingsunderlag - styrning och ekonomi. S.
 16. Gemensamma regler - lagstiftning, klassifikationer och informationsteknologi. S.
 17. Forskning och utveckling - epidemiologi, kvalitets- säkring och Spris utvecklingsprojekt. S.
 18. Informationsstruktur för hälso- och sjukvården - en utvecklingsprocess. S.
 19. Storstadens trafiksystem. Överenskommelser om trafik och miljö i Stockholms- Göteborgs- och Malmöregionerna. K.
 20. Kapitalkostnader inom försvaret. Nya former för finansiell styrning. Fö.
 21. Personregistrering inom arbetslivs-, forsknings- och massmedieområdena, m.m. Ju.
 22. Översyn av lagstiftningen om träfiberråvara. I.
 23. Ett nytt BFR - Byggforskningen på 90-talet. Bo.
 24. Visst går det an! Del 1, 2 och 3. C.
 25. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöken med en friare nämndorganisation. C.
 26. Kommunala entreprenader. Vad är möjligt? En analys av rättsläget och det statliga regelverkets roll. C.
 27. Kapitalavkastningen i bytesbalansen. Tre expertrapporter. Fi.
 28. Konkurrensen i Sverige - en kartläggning av konkurrensförhållandena i 61 branscher. Del 1 och 2. C.
 29. Periodiska hälsoundersökningar i vissa statliga, kommunala och landstingskommunala anställningar. C.
 30. Särskolan - en primärkommunal skola. U.
 31. Statens arkivdepåer. En utvecklingsplan till år 2000. U.
 32. Naturvårdsverkets uppgifter och organisation. M.
 33. Branden på Sally Albatross. Den 9-12 januari 1990. Fö.
 34. HIV-smittade - ersättning för ideell skada. Ju.
 35. Några frågor i anslutning till en arbetsgivarperiod inom sjukpenningförsäkringen. S.
 36. Ny kunskap och förnyelse. C.
 37. Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Fi.
 38. Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Bilagedel. Fi.
 39. Säkrare förare. K.
 40. Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och rege- ringskansli. C.
 41. Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och rege- ringskansli. Bilagedel. C.
 42. Aborterade foster, m.m. S.
 43. Den framtida länsbostadsnämnden. Bo.
 44. Examination som kvalitetskontroll i högskolan. U.
 45. Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt, m.m. Ju.
 46. Handikapp, Valfärd, Rättvisa. S.
 47. På väg - exempel på förändringsarbeten inom verksamheter för psykiskt störda. S.
 48. Bistånd genom internationella organisationer. UD.
 49. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 1. Det multilaterala biståndets organisationer. UD.
 50. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 2. Sverige och u-länderna i FN - en återblick. UD.
 51. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 3. Särstudier. UD.
 52. Alkoholbeskattnings. Fi.
 53. Forskning och teknik för flyget. Fö.
 54. Skola - skolbarnsomsorg - en helhet. U.
 55. Sveriges nationalrapport till FNs konferens om miljö och utveckling - UNCED 1992. M.
 56. Kompetensutveckling - en utmaning. A.
 57. Arbetslöshetsförsäkringen - finansierings- systemet. A.
 58. Ett nytt turistråd. I.
 59. Konkurrens för ökad välfärd. Del 1. Konkurrens för ökad välfärd. Del 2. Konkurrens för ökad välfärd. Bilagor. C.
 60. Olika men ändå lika. Om invandrandommar i det mångkulturella Sverige. C.
-

Statens offentliga utredningar 1991

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Personregistrering inom arbetslivs-, forsknings- och massmedieområdena, m.m. [21]
HIV-smittade - ersättning för ideell skada. [34]
Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt, m.m. [45]

Utrikesdepartementet

Statens roll vid främjande av export. [3]
Bistånd genom internationella organisationer. [48]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 1.
Det multilaterala biståndets organisationer. [49]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 2.
Sverige och u-länderna i FN - en återblick. [50]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 3.
Särstudier. [51]

Försvarsdepartementet

Kapitalkostnader inom försvaret. Nya former för finansiell styrning. [20]
Branden på Sally Albatross. Den 9-12 januari 1990. [33]
Forskning och teknik för flyget. [53]

Socialdepartementet

Utvärdering av SBU. Statens Beredning för Utvärdering av medicinsk metodik. [6]
Lokala sjukförsäkringsregister [9]
Informationens roll som handlingsunderlag - styrning och ekonomi. [15].
Gemensamma regler - lagstiftning, klassifikationer och informationsteknologi. [16].
Forskning och utveckling - epidemiologi, kvalitetssäkring och Spris utvecklingsprojekt. [17].
Informationsstruktur för hälso- och sjukvården - en utvecklingsprocess. [18].
Några frågor i anslutning till en arbetsgivarperiod inom sjukpenningförsäkringen. [35]
Aborterade foster, m.m. [42]
Handikapp, Valfärd, Rättvisa. [46]
På väg - exempel på förändringsarbeten inom verksamheter för psykiskt störda. [47]

Kommunikationsdepartementet

Den regionala bil- och körkortsadministrationen. [14]
Storstadens trafiksystem. Överenskommerelser om trafik och miljö i Stockholms- Göteborgs- och Malmö-regionerna. [19]
Säkrare förare [39]

Finansdepartementet

Finansiell tillsyn. [2]
Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppporten. [7]
Beskattnings av kraftföretag. [8]
Kapitalavkastningen i bytesbalansen.
Tre expertrapporter. [27]
Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljö-räkenskaper. [37]
Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljö-räkenskaper. Bilagedel. [38]
Alkoholbeskattnings. [52]

Utbildningsdepartementet

Särskolan -en primärkommunal skola. [30]
Statens arkivdepåer. En utvecklingsplan till år 2000. [31]
Examination som kvalitetskontroll i högskolan. [44]
Skola - skolbarnsomsorg - en helhet. [54]

Arbetsmarknadsdepartementet

Flykting- och immigrationspolitiken. [1]
Spelreglerna på arbetsmarknaden. [13]
Kompetensutveckling - en utmaning. [56]
Arbetslöshetsförsäkringen - finansierings-systemet. [57]

Bostadsdepartementet

Ett nytt BFR - Byggnadsforskningen på 90-talet. [23]
Den framtida länsbostadsnämnden. [43]

Industridepartementet

Översyn av lagstiftningen om träfiberråvara. [22]
Ett nytt turistråd. [58]

Civildepartementet

Affärstiderna. [10]
Affärstiderna. Bilagedel. [11]
Ungdom och makt. [12]
Visst går det an! Del 1, 2 och 3. [24]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöken med en friare nämndorganisation. [25]
Kommunala entreprenader. Vad är möjligt? En analys av rättsläget och det statliga regelverkets roll. [26]

Statens offentliga utredningar 1991

Systematisk förteckning

Konkurrensen i Sverige - en kartläggning av konkurrensförhållandena i 61 branscher. Del 1 och 2. [28]
Periodiska hälsoundersökningar i vissa statliga, kommunala och landstingskommunala anställningar. [29]
Ny kunskap och förnyelse. [36]
Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. [40]
Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. Bilagedel. [41]
Konkurrens för ökad välfärd. Del 1.
Konkurrens för ökad välfärd. Del 2.
Konkurrens för ökad välfärd. Bilagor. [59]
Olika men ändå lika. Om invandran i Sverige. [60]

Miljödepartementet

Miljölagstiftningen i framtiden. [4]
Miljölagstiftningen i framtiden. Bilagedel.
Sekretariatets kartläggning och analys. [5]
Naturvårdsverkets uppgifter och organisation. [32]
Sveriges nationalrapport till FNs konferens om miljö och utveckling - UNCED 1992. [55]

